

Soproni Szemle

| 2015. második szám

| hatvankilencedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

HADSZÍNTÉR ÉS HÁTORSZÁG. AZ I. VILÁGHÁBORÚ SOPRONI EMLÉKEZETE

TÓTH IMRE: A bécsi Ballhausplatz sajtópolitikája az első világháború előtt. A Prochaska-affér	103
HEGEDŰS ELEMÉR: A lapanówi–limanowai hadjárat	115
TURBULY ÉVA: „Valami felfoghatatlan történt!” Frontszolgálat és hadifogság Becht Rezső: A bűvös henger című visszaemlékezésében	131
KELEMEN ISTVÁN – KISS-LUKÁCS MELINDA: Storno Miksa és Storno Pál I. világháborús visszaemlékezései	153
NÉMETH ILDIKÓ: Dr. Csatkai Ignác és a százéves védőnői szolgálat kezdetei Sopronban, 1915–1917.....	168

MŰHELY

KUBINSZKY MIHÁLY: Az első világháború hatása Sopron építésére és építészetére .	175
OSVÁTH ÁDÁM: Újságok a frontról. Egy különleges gyűjtemény	179
OLÁH REZSŐ: A Soproni Múzeum vashonvédja.....	187

SOPRONI KÖNYVESPOLC

IFJ. SARKADY SÁNDOR: A selmezbányai főiskola hősi halott hallgatói (1914– 1921). Sopron, 2014. (ism. Hegedűs Elemér)	195
---	-----

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR: A Soproni Városszépítő Egyesület elnökségének beszámolója az egyesület 2014. évi tevékenységéről	197
ANDRÁSSY PÉTER: A Soproni Városszépítő Egyesület pályázata 2014/15-ben: Értékes közterületi fák városunkban	199

HADSZÍNTÉR ÉS HÁTORSZÁG. AZ I. VILÁGHÁBORÚ

SOPRONI EMLÉKEZETE

Tóth Imre

A bécsi Ballhausplatz¹ sajtópolitikája
az első világháború előtt.
A Prochaska-affér

A 20. század elején az európai nagyhatalmak ugrásra készen vártak a számukra kedvező alkalomra, hogy gazdasági, hatalmi és presztízs érdekeiket – akár háború árán is – érvényesíthessék. A 19. század elejétől az Oszmán Birodalom fokozatos balkáni visszaszorulásával a kontinens első számú válságövezete Délkelet-Európa lett, melynek határán alapvető kérdéssé vált a kismemzeti nacionalizmusok és a belső nemzetiségi problémákkal küzdő Osztrák–Magyar Monarchia viszonya. Utóbbi rendezésére a jószomszédi kapcsolatok kialakításától a problémák katonai megoldásáig időben és térben is sokféle megoldás született. Ismeretes, hogy a felhalmozódott érdekellentétek 1914 nyarán értek globális konfliktussá, de a kettős monarchia részvételével zajló háború esélye és a kölcsönös háborús hisztéria már jóval korábban mérhető volt. Ebben a légkörben Bécs kardcsörtető politikájának egyik fontos szereplőjévé lépett elő az a külügyi hivatalnok, aki Sopronból került az Osztrák–Magyar Monarchia konzuli, majd külügyminisztériumi apparátusába, ahol a modern időkben egyre fontosabbá váló feladat betöltésével, a sajtóügyek irányításával bízták meg. A szóban forgó személy Kánya Kálmán volt. Kánya 1912-ben kezdeményezővé, óvatosabban szólva végrehajtóvá vált egy olyan folyamatban, amely már akkor könnyen háborúba sodorhatta volna a Monarchiát, sőt vele együtt egész Európát. Természetesen anélkül kell megvizsgálnunk a kérdést, hogy a “mi lett volna ha” történelmietlennek tartott, és ingoványos, gyakran egyenesen zsákutcába vezető talajára tévednénk. Mi volt tehát az ügy és milyen szerepet játszott benne a Sopronból elszármazott, csillogó tehetségű, de tehetségét nem egyértelműen helyes célok érdekében kamatoztató Kánya Kálmán?

A 19–20. század fordulóján az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériuma nem pusztán egy volt a közös birodalmi politika adminisztrációját szolgáló hivatalok közül, hanem a dualista állam vezető politikai és társadalmi rétegeinek találkozóhelyeként is működött. Impozáns helyszínül szolgált mindazon figuráknak és politikai gondolatoknak, akik, és amelyek az európai hatalmi politizálás tradícióihoz kötődtek. Az intézmény nagyszámú hivatalnoka pedig nem csupán végrehajtó szerepet játszott a minisztérium

¹Az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumának (Kaiserlich- und Königliches Ministerium des Kaiserlich- und Königlichen Hauses des Äusseren) elnevezése, annak a bécsi Ballhausplatzon álló épülete után.

életében. A bürokrata gépezet kiterjedtségéből, a munkamegosztás jellegéből és szerveztségéből adódóan a mindenkori miniszter hathatósan támaszkodott a minisztériumi apparátusra, közülük néhányan függtek is tőle.²

A három éve a Ballhausplatz barokk épületében tevékenykedő Kányát 1908. július 9-én osztálytanácsossá, 1909 júniusában udvari, 1910. április 24-én pedig miniszteri tanácsossá nevezték ki. 1911-ben először különleges állású, 1912 májusától pedig tényleges udvari és miniszteri tanácsosnak iktatták be. Az osztálytanácsosi kinevezéssel együtt sorolták át a VII.-ből a VI. rangosztályba, ami egyet jelentett a konzuliból a fogalmazói karba való átlépéssel. Időközben a közös külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője lett. Kinevezésének előzményei a szentpétervári konzulátusig nyúlnak vissza, ahova még 1899-ben vezényelték Kányát. Itt került közelebbi kapcsolatba Alois Lexa von Aehrenthal báróval, az Osztrák–Magyar Monarchia akkori szentpétervári nagykövetével. A diplomáciai karrierben való felfelé kapaszkodás mindig könnyebb volt a testület egy-egy idősebb tagjának jó szándékú támogatásával. Aehrenthal híres volt arról, hogy nyitott szemmel figyelte és pártfogolta arra érdemes munkatársait.³ Jó érzéke volt ahhoz is, hogy a zárt diplomáciai rendszer működését kívülről is megfigyelje, és utat nyisson az ígéretes tehetségeknek. Törekvése összhangban állt azzal, hogy a modern külügyi szolgálatok létrejötte lebontotta a konzuli és a diplomáciai ág között emelt korábbi válaszfalat.

A 19. század második felében az osztrák–magyar állam felsőhivatalnoki rétegének kiválasztódását kettősség jellemezte. A rendszer működésében erőteljes modernizálódás zajlott, amelynek részeként egyre inkább teljesítményük alapján válogatták ki a vezető tisztségviselőket, miközben rendszerstabilizáló tényezőként továbbra is fennmaradt az a szociális és ideológiai zárttság, amely a korábbi időszakokat jellemezte. Ami a külügyminisztériumot illeti: az osztrák–magyar államban – hasonlóan más országokhoz – a külügyi állomány akkoriban három csoportra tagolódott. Az egyiket a konzulátusi beosztottak, a másikat a belső szolgálatbeli minisztériumi fogalmazók, a harmadikat a diplomáták alkották. A 20. századra az államközi kapcsolatok ügyeinek intézésére majd’ minden országban háromosztatú külügyi szolgálat állt rendelkezésre. A diplomáciai szolgálatot hosszú ideig arisztokraták működtették, akik a szükséges képzettség mellett társadalmi beágyazottsággal, széles nemzetközi kapcsolatokkal és az életvitelhez szükséges anyagi eszközökkel egyaránt rendelkeztek. A miniszteriális szolgálat, azaz a belső minisztériumi tisztségviselők kara, az uralkodók személyes háztartása és az államháztartás szétválását követően intézte az állam hivatali ügyeit, és felsőfokú jogi, gazdasági, statisztikai képzettségű bürokráciából állt. A belső szolgálat tagjai csak kisebb részben a Konzuli Akadémián végzett hallgatókból kerültek ki. Sokkal nagyobb számban találunk közöttük civil akadémiákon, egyetemeken diplomát szerzett hivatalnokokat, de még katonai akadémiákról is

² The „Ballhausplatz” in Vienna. The Social and Political Centre of Empire-Policy. In: *Opinion Publique et Politique Extérieure I. 1870–1915* (Collection de l’École Française de Rome 54). Rome, 1981.

³ Többek között Alexander von Musulin, Georg Franckenstein, Leopold Adrian-Werburg köszönhették előmenetelüket a későbbi külügyminiszternek.

többen érkeztek a minisztériumba, mint a konzuli iskola padjaiból.⁴ Kánya ez utóbbiak közül került ki, miután a konzuli szakban akták tömegei mentek át a kezén, és rátermettségét be tudta bizonyítani.

Aehrenthal az a közös külügyminiszter volt, aki magyarokkal igyekezett feltölteni a Ballhausplatz állományát, méghozzá olyanokkal, akik valódi magyar környezetből érkeztek, és nem a Theresianum padjaiból kerültek ki. Praznovszky Iván, a szintén Aehrenthal által „felfedezett” diplomata úgy emlékezett ezekre az évekre, hogy abban az időben a Ballhausplatz vezetése kifejezetten magyarbarát politikát folytatott. A magyar elem érvényesülése előtt nyitva álló, magyarul levelező minisztérium személyzeti politikája, éppúgy, mint az épületének homlokzatára ünnepeken kitűzött piros-fehér-zöld lobogó sokaknak – mindenekelőtt a hadsereg vezetőinek – szálka volt a szemében.⁵

Miután szentpétervári tartózkodása idején kiszemelte magának, Kánya előmenetele szorosan kötődött az idősebb diplomata, Aehrenthal személyéhez. A közös külügyminiszter sajtófőnökének helyetteseként, majd a hivatal vezetőjeként három évet töltött el a Ballhausplatzon, erőteljesen, sokszor agresszívan befolyásolva a médiát.⁶ Felemelkedése és feladatai is szorosan kötődtek pártfogójához, akinek határozottsága kiváltotta az elismerését és mintául is szolgált számára, hogy később maga is hasonló következetességgel járjon el a diplomáciában. Erre utal, hogy akkor és később is igen elismerő hangnemben nyilatkozott a sokak szerint arrogáns és hiú természetű Aehrenthalról, akit a legtehetségesebb, legokosabb diplomatának tartott, és aki – ha kellett, és tiszta cél lebegett a szeme előtt – a legerélyesebben képviselte országa érdekeit.⁷ Ez a tiszta cél egy erős és önálló Ausztria–Magyarország megteremtése volt, mely a szabadabb nagyhatalmi politizálás lehetőségét, a Monarchia döntéshozatali függetlenségének megóvását ígerte a nemzetközi szinten.⁸ E cél elérése érdekében az Aehrenthal-i külpolitika ritkán játszott nyílt lapokkal, ami a fiatal Kánya számára szintén imponáló volt. Miniszteréről 1908-ban alkotott véleménye kísértetiesen hasonlít arra a képre, amit később saját magáról is olvashatunk. Eszerint a külügyminiszter gyakorta indulatos és udvariatlan a beosztottjaival, ami odáig megy, hogy sokaknak bátorságot kell gyűjteni, ha valamilyen kérdésben hozzá akarnak

⁴ *Stimmer, Gernot*: Die Konsularakademie im Spannungsfeld zwischen Leistungs- und Gesinnungselite. In: Rathkolb, Oliver (Hg.): 250 Jahre. Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien. Innsbruck, 2004. 117.

⁵ A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván visszaemlékezései. A dokumentumokat és a képeket válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Zeidler Miklós*. Budapest, 2012. 144–145.

⁶ *Godsey, William D. Jr.*: Aristocratic Redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War. West Lafayette, 1999. 166.

⁷ Kozma Miklós feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) Kozma Miklós iratai. K. 429. mikrofilm (mf.) 392. d. 4. cím. Feljegyzések 1920–1924. fol. 68.

⁸ Erről részletesen lásd *Joó András*: Három nagyhatalom diplomáciai háromszöge, 1900–1914. Nagy-Britannia, Németország és Ausztria–Magyarország kapcsolatai és ezek háttere. Ph.D. értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest, 2001.

fordulni. Így viszont számos információ rejtve maradt előtte, amit Kánya sem tartott erénynek, nem úgy az állhatatosságot és külpolitikai kérdések iránti eltökéltséget, mely csodálattal töltötte el, mint ahogy az is, hogy Aehrenthal a legnehezebb helyzetekben is meg tudta őrizni a hidegvérét.⁹

Az említett tulajdonságokra rímel az a kitartás és munkafegyelem, amit Kánya szintén eltanult felettesétől. Aehrenthal számos betegsége ellenére is kitartott pályáján. A zord éghajlatú Szentpéterváron töltött szolgálat a fizikai erejét és az egészségét tette próbára, a politikai feszültségek pedig az idegrendszerét viselték meg. Aehrenthal szerint ezek a tünetek a különleges életmódból adódóan előbb vagy utóbb minden diplomatánál megjelennek. „A külügyi szolgálat minden kétséget kizáróan nem valamiféle úri kaszinó” – mondogatta a szolgálatba jelentkezőknek.¹⁰ Ezeket a szavakat a később súlyos és fájdalmas betegsége ellenére is keményen dolgozó Kánya bizonyára sokszor felidézte magában.

A sajtóosztály élére történt kinevezése összefüggésben állt az ún. Friedjung-üggyel. Heinrich Friedjung történész és újságíró 1909. március 25-én a bécsi *Neue Freie Presse* című lapban olyan cikket jelentetett meg, amely hamisított dokumentumokra hivatkozva próbálta egy Szerbia elleni fegyveres akció jogosságát alátámasztani. A cikket közvetlenül Aehrenthal inspirálta. Miután a manipuláció és a csalás vádjára felszínre került és Friedjungnak bíróság előtt kellett felelnie miatta, a külügyminisztérium a sajtóosztály akkori vezetőjének menesztésével próbált a felelősség alól kibújni.

A sajtóügyeket irányító vezető tisztviselő egyébként a miniszter egyik legbensősé-
gesebb munkatársa volt. A külügyminisztérium V. osztálya alá rendelt ún. Literarisches Bureau-t már az 1860-as évektől megszervezték¹¹ abból a célból, hogy a külügyminisztérium sajtókapcsolatait ápolja, illetve, hogy a minisztérium politikai irányvonalának támogatását a sajtóban elősegítse. Innen látták el hírekkel és információkkal a külföldi és a hazai sajtót, egyszersmind tájékoztatták a minisztérium vezetőit a külföld hangulatáról, mindazokról a részletekről, amelyek az egyes országok hivatalos külpolitikáját befolyásolták. Ugyanitt szerkesztették a hivatalos politikai interjúkat és közleményeket.¹² A hivatal jelentősége az 1880-as évektől anyagi és személyi okok miatt visszaszorult ugyan, de a századfordulóra visszaszerezte korábbi tekintélyét. Ebben szerepet játszott a soproni születésű Dóczy Lajos¹³ és utóda, Emil Jettel von Ettanach, aki mögött Kánya már 1905 óta

⁹ Friedjung és Kánya beszélgetése, 1909. január 28. *Friedjung, Heinrich: Geschichte in Gesprächen. Aufzeichnungen 1898–1919. Band II. Herausgeben und eingeleitet von Franz Adlgasser und Margret Friedrich. Wien, 1997. 189.*

¹⁰ *Wank, Solomon: In the Twilight of Empire: Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912), Imperial Habsburg Patriot and Statesman, vol. 1, The Making of an Imperial Habsburg Statesman. Wien, 2009. 41.*

¹¹ A hivatal elnevezése többször is átalakult. 1864-től Presseleitungnak hívták. 1868 és 1877 között a Department III. der Präsidialsection nevet kapta. 1877-től 1911-ig viselte a Literarisches Bureau nevet, mely 1911-ben Pressedepartment-ra változott. *Praznovszky i.m. 33.*

¹² Uo. 171.

¹³ *Gemeinhardt, Heinz Alfred: Deutsche und österreichische Pressepolitik während der Bosnischen Krise 1908/09. Historische Studien, Heft Nr. 437. Hamburg, 1980. 51.*

a második embernek számított a hivatalban. A rangban akkor fiatalabb Kánya fontos szerepet vitt a Bosznia-Hercegovina annektálása utáni feszült külpolitikai helyzetben. Dóczy (Dux) Lajosról érdemes tudni, hogy 1845-ben született Sopronban. A németkeresztúri zsidó iskola, a kanizsai izraelita alreál, majd a soproni evangélikus líceumban eltöltött éveit után a *Neue Freie Presse* budapesti tudósítója lett.¹⁴ 1868-ban a miniszterelnökségre került, innen a közös külügyminiszterre kinevezett Andrássy Gyula vitte magával Bécsbe, ahol a sajtóosztályra osztották be. Az irodalmi tehetségű Dóczy először 1871–1875 között, majd pedig 1895-től 1904-ig állt a hivatal élén, ahol paritásos alapon váltotta egymást egy-egy magyar, illetve osztrák tisztviselő.¹⁵ Dóczyt a bécsi születésű ügyvéd, Emil Jettel von Ettenach követte a szekciófőnöki székben. Tőle vette át az osztály irányítását Kánya.

A konzuli ügyekben már jártas hivatalnok később gyakran tapasztalt szuverenitásának és pénzügyi kérdésekben is megfigyelhető irányító szerepének kiformalódásában nagy súllyal esett latba a sajtóosztály élén szerzett tapasztalata. A referatúra munkájának finanszírozására, ún. „sajtódotációra” változó mennyiségű, az éppen aktuális céloknak és igényeknek megfelelő mennyiségű keretösszeg állt rendelkezésre. Az osztály vezetői a pénzeszközök felhasználása során meglehetősen nagy szabadságot élveztek, a nagykövetségek és a sajtó propagandamunkájának támogatását viszonylag rugalmasan végezték. A mindenkori sajtófőnök külön speciális összegek felett is rendelkezett, melyeket „titkos sajtócélokra” használt. Kánya pedig igyekezett ezeket a lehető legjobban elkölteni. Két év alatt 22 400 koronát használt fel kül- és belföldi (kiváltképpen a magyar) újságírók befolyásolására.¹⁶ A Literarisches Bureau vezetését hivatalosan csak 1910. április 24-én átvevő Kánya a magyar sajtót minden addiginál nagyobb támogatásban részesítette¹⁷ Emiatt az osztrák sajtó részéről sorozatos támadások érték, pedig a magyar újságok dotációjára azért volt nagyobb szükség, mert a Ballhausplatz igen nehezen boldogult a zömében ellenzéki beállítottságú budapesti lapok szerkesztőivel. Kányának is sok esetben csak közvetve volt lehetősége a minisztérium politikai álláspontját megjelenítenie az újságokban. Ilyen céllal érkeztek bizonyos lapok (például a *Budapesti Hírlap*) bécsi tudósítóinak számlájára rendszeres havi pénzjuttatások. Hasonlóan támogatásban részesültek az újság berlini, párizsi és New York-i munkatársai is. A sajtóosztálynak csak 1913-tól sikerült az indirekt szubvencionál szilárdabb alapokra helyezni a magyarországi sajtó befolyásolását, például a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségének kiutalt jelentős összegű, 27.000 koronás támogatás révén.¹⁸ Voltak távolabbi, az Osztrák–Magyar Monarchia szempontjából kevésbé jelentős államok, melyeknek a sajtóját még közvetettebb módon orientálták úgy, hogy eljuttatták nekik a hivatalos külpolitikai álláspontot megjelenítő osztrák lapok példányait. A brazil közvélemény tájékoztatására például a *Fremdenblatt* és a *Neues Wiener Tagblatt* példányait

¹⁴ Dóczyról részletesen lásd: *Tárkányi Sándor – Dr. Tárkányi Eszter: Elfeledett Soproniak. Fejezetek a soproni zsidóság történetéből.* Sopron, 2014. 105–106.

¹⁵ *Praznovszky* i.m. 147.

¹⁶ *Gemeinhardt* i.m. 52.

¹⁷ Ulrich von Brockdorff-Rantzau budapesti német főkonzul jelentése. Uo. 169. lj.

¹⁸ Uo. 66.

küldték rendszeresen az ottani, németül megjelenő lap kiadójának és szerkesztőjének.¹⁹ Ezt is csak azután, hogy körültekintően informálódtak a szerkesztő személyiségéről, társadalmi kapcsolatairól, a lap és a kiadó pénzügyi helyzetéről, valamint az újság jelentőségéről és terjesztésének körülményeiről.

Kánya azzal kezdte működését a sajtóosztály élén, hogy a *Neue Freie Presse* addigi monopóliumhelyzetét megtörte. A befolyásos sajtóorgánum ezt követően a sajtófőnök elkeseredett bírálójává vált, kiadója, Mori(t)z Benedikt pedig mindent elkövetett, hogy annak tekintélyét aláássa. A liberális beállítottságú lap Kányát még antiszemitizmussal is megvádolta. Az idő tájt a közvélemény alakításának egyik eszközeül a kormányzat, azon belül is külügyminisztérium hivatalos lapjának számító *Fremdenblatt* szolgált. Az ebben megjelent írásokért (melyeket sokszor Kánya instruált, de néhányat ő maga is írt) azonban a minisztérium és a sajtóosztály vezetését felelősség terhelt. Éppen ezért gyakorta éltek azzal a módszerrel, hogy nem saját nevük alatt írott cikkeik révén, hanem ún. tudósítók, „Korrespondentek” által küldött írásokban juttatták el üzeneteiket az olvasókhoz.

A fentiek alapján is látható, hogy bár Kánya állása elsősorban adminisztratív, egyúttal azonban bizalmi jellegű is volt, ami politikai karaktert is kölcsönzött neki. Sajtóügyekben a külügyminiszter elsőszámú tanácsadója volt, aki az aktuális külpolitikai irányvonalnak megfelelően tevékenykedett, de elég befolyása volt ahhoz, hogy munkakörét ne pusztán igazgatási jellegűnek tekintse. Nem tudjuk, hogy a pozícióféltés vagy a perspektivikus gondolkodás mondatta vele, de igaza volt abban, hogy a sajtónak nagy jelentőséget tulajdonított. Nagyobbat, mint Aehrenthal, aki Kánya szerint nem ismerte fel a híradásokban rejlő lehetőségeket. Utóbbi nem csupán a közvélemény befolyásolására vélte hasznos eszköznek a sajtót, hanem arra is, hogy a kabinettel kapcsolatos köz- és politikai hangulatot lemérjék belőle. Úgy tartotta, hogy egy sajtócikk vagy kiszivárogtatás sok esetben többet elárul idegen kormányok politikai álláspontjáról és szándékairól, mint egy követi jelentés. Ebben pedig – különösen irányított sajtó esetében – nem is tévedett.²⁰

Sokszor nagyon határozottan foglalt állást külpolitikai természetű ügyekben. Nyíltan ellenezte és intrikának tartotta az angol diplomácia próbálkozását, melynek célja az volt, hogy Ausztria–Magyarországot és a Német Császárságot eltávolítsa egymástól.²¹ Azt is tudhatjuk, hogy már helyettes sajtófőnökként erőteljesen tiltakozott ellene, hogy az osztrák külügyi vezetés gyengeséget mutasson a külvilág felé, és – Jettellel szembeállva – ellenezte, hogy az osztrák sajtót külső óhajnak eleget téve engedékenységre hangolja.²² Igaz, hogy ebben Aehrenthal akkori álláspontját támogatta meg. A rendelkezésünkre álló – nem túl bő – források azt mutatják, hogy karcos megnyilvánulásai még nem tükröz-

¹⁹ Österreichisches Staatsarchiv (Bécs; = ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA), Ministerium des Äusseren (= MdÄ), Presseleitung (Literarisches Bureau) 1864–1918. 84. 1911. 177/5.1911.

²⁰ *Friedjung* i.m.

²¹ *Jó András*: „Perfidious Albion” vs „Austria-Germany”. Aehrenthal, Cartwright and the Dual Monarchy: Great Power Policy through the Eyes of Diplomats. http://epa.oszk.hu/02400/02414/00003/pdf/EPA02414_StudiFinnoUgri_3_1999-2001_135-190.pdf. 161. o. Letöltés ideje: 2015. január 21.

²² Kánya és Friedjung beszélgetése, 1909. február 4. *Friedjung* i.m. 195.

ték a később rá jellemző, alapvető diplomáciai elvet, azaz, hogy a siker érdekében mindig két vasat tűzben tartva kell politizálni. Ez a tapasztalat hiányára mutat.

1912. február 17-án változás történt a külügyminisztérium élén. Alois Lexa von Aehrenthal halálával Leopold von Berchtold vette át a külügyek irányítását. Az elődjétől merőben eltérő vérmérsékletű és habitusú Berchtold gróf kötelességszerűen, de komolyabb ambíciók nélkül látta el a hivatalát. Mellette Kányának nagyobb lehetősége adódott arra, hogy egyéni becsvágyától hajtva cselekedhessen. Talán túlságosan is önállóvá vált, ami végül az elmozdításához vezetett. Egyes vélemények szerint bizalmi helyzetét politikai cselszövésekre használta ki. Sokan már vezető szerepet tulajdonítottak neki az Aehrenthal és Berchtold közötti intrikák kialakulásában. Szerintük a sajtófőnök a nyílt színen Aehrenthalt támogatta, a háttérben azonban annak megbuktatásán dolgozott. A szalakat úgy szötte, mintha a minisztere elleni támadások a Belvedere-ből²³ indulnának ki. Miközben állítólag azon dolgozott, hogy a trónörökös támogatását biztosítsa Berchtold számára, saját pozícióját erősítette.²⁴ Ezt a véleményt a magunk részéről nem oszjtjuk. Berchtoldról ugyan valóban tudni vélték, hogy a trónörökös bizalmi embere,²⁵ de ha így is lett volna, Kányának ehhez nyilvánvalóan kevés köze volt. Ráadásul – noha Ferenc Ferdinánd személyéből adódóan ez nagyon is különösnek számított – az 1912 februárjában elhunyt külügyminiszter és a nehéz természetű, zárkózott trónörökös között csaknem bensőséges kapcsolat alakult ki.²⁶ Mindettől függetlenül a sajtóosztály vezetője egészen biztosan nem rendelkezett elegendő befolyással ahhoz, hogy az intrikákkal a mélybe tudta volna rántani miniszterét. Személyes ambíciói ellenére sem valószínű, hogy belső személyi és lobbiküzdelmekbe beavatkozott. Arra a felsőhivatalnoki rétegre, melyhez Kánya is tartozott, az uralkodóhoz fűződő lojalitás, valamint az állam és intézményei iránti érzett elhivatottság volt a jellemző, és ez a magán- és csoportérdekeket javarészt háttérbe tudta szorítani. A professzionális – a Theresianumban és a Konzuli Akadémián nevelődött – hivatalnok elit kívülről nehezen volt befolyásolható, és a pártpolitikai nyomástól is távol tudta tartani magát.

Ez persze nem jelentette azt, hogy ne lettek volna kivételek. Kánya intrikusai hajlami mindenesetre köztudomásúak voltak. Ezeket azonban nem a kamarilla-politizálás, hanem a nemzetközi – elsősorban a balkáni – politika alakítása terén érvényesültek. Tudjuk, hogy befolyását kihasználva igyekezett az osztrák közvéleményt – sommás vélemények szerint – a szlávok, legfőképpen Szerbia ellen hangolni és meggyőzni arról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia legfőbb ellensége a Karadjordjevicsek oroszokra támaszkodó állama. Kánya ezt állítólag a magyar érdekek szolgálatában sugalmazta. De volt-e

²³ Ferenc Ferdinánd trónörökös rezidenciája.

²⁴ HHStA. MdÄ. Zeitungsarchiv 51-1 Pressearchiv: Literarisches Büro im Ministerium für Äusseres, Angriffe gegen das Pressebüro. Blätter aus Ungarn, 1912. szeptember 17.

²⁵ *Diószegi István: A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája.* Kossuth Budapest, 1987. 14.

²⁶ Lásd: *Petrov Attila: Aehrenthal diplomáciai iratai a szlávkérdésről 1899 és 1906 között.* http://kisantant.grotius.hu/doc/pub/UMDMGK/2012_90_petrov_attila_aehrenthal_diplomaciai_iratai.pdf. 2012. Letöltés ideje: 2013. április 1.

egyáltalán olyan, hogy magyar érdek? Az bizonyos, hogy a Balkánnal kapcsolatos magyar és osztrák elképzelések nem mindenben estek egybe, de Szerbiával kapcsolatban még a magyar politikusoknak sem volt egyértelmű és különösen nem egységes véleménye. Utóbbiak egészen széles skálán mozogtak, Szerbia izolálásától egészen annak a térképről való eltüntetéséig. A kiegyezést követő közös külpolitika és az azt kiszolgáló közösügyi apparátus ugyanakkor egy és oszthatatlan volt. Külön „magyar érdekek” érvényre juttatására nem nagyon nyílt mód. A dualizmus évei alatt a diplomáciai kar tagjainak származása és összbirodalmi érdekekkel való azonosulása nem állt ellentmondásban egymással. (Magyar részről ennek ellenére rendszeresen felmerült az igény arra, hogy a diplomaták között, illetve a minisztérium apparátusában több magyar származású munkatársat foglalkoztassanak.) Kánya is ennek a nemzetek felett álló testületnek a tagja volt. Noha kritikusan és ellenfelei szerint az egész kettős monarchia erejét és tekintélyét felhasználva Kossuthnál is sikeresebben védte a magyar érdekeket,²⁷ ezek az érdekek Kánya felfogásában a közös állam javát szolgálták.

Kánya Leopold von Berchtold minisztersége alatt még több mint másfél évig irányította a Ballhausplatz sajtópolitikáját, azonban 1913. október 15-én – nem egészen váratlanul – kivonták a minisztériumi belső apparátusból, és Mexikóba akkreditálták.²⁸ A helyzete Bécsben az ún. Prochaska-ügy kapcsán megingott, a személye kényelmetlenné vált. A Freiherr von Riedl követ rendelkezési állományba helyezésével megüresedett követi poszt kapóra jött az osztrák külügyek vezetőjének, a feladatra a botrányba keveredett, majd bűnbak szerepbe kényszerült Kánya kellően tapasztaltnak és felkészültnek is látszott. De vajon minek volt köszönhető, hogy a helyzete odahaza tarthatatlanná vált?

Az ún. Prochaska-affér 1912 őszén nagy port vert fel a sajtóban. A szerb hadsereg Prizrenbe (Koszovó) való novemberi bevonulását követően megszakadt a kapcsolat Oskar Prochaska ottani osztrák konzullal. Osztrák, majd külföldi lapokban is több hamis híradás jelent meg a konzul fogva tartásáról, sőt állítólagos erőszakos kasztrációjáról. A híresztelések hátterében minden gyanú szerint a bécsi sajtót instruáló Kánya állt, aki heves szóváltásba keveredett az ügy miatt tiltakozó szerb követtel.²⁹ Noha a prizreni hírek cáfolata már november második felében megérkezett a Ballhausplatzra, a sajtóosztály még hetekig nem cáfolta hivatalosan a pletykákat, sőt hagyta, hogy a rémhírek tovább keringjenek a nyilvánosság körében. Hory András emlékirataiban megemlíti, hogy jóval később (a jugoszláv–magyar kapcsolatok javulása idején) egy vezető szerb politikus félreértésnek minősítette az esetet, elhalványítva ezzel Kánya szerepét a botrány kiteljesedésében.³⁰ Mekkora volt vajon a valóságban ez a szerep?

²⁷ HHStA. MdÄ. Zeitungsarchiv 51-1 Pressearchiv: Literarisches Büro im Ministerium für Äusseres, Angriffe gegen das Pressebüro. Polnische Zeitungen, 1913. május 11.

²⁸ Kánya mexikói éveiről részletesen lásd *Anderle Ádám – Kozári Mónika: A monarchia utolsó követe. Kánya Kálmán Mexikóban 1914–1919.* Szeged, 1990. (II. kiadás: 1996). (A mexikói kiadás: *Un húngaro en la revolución mexicana.* Kálmán Kánya. México, 1999.).

²⁹ *Hory András: Bukaresttől Varsóig.* Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Pritz Pál. Budapest, 1987. 392.

³⁰ Uo.

Azt, hogy a külügyminisztérium sajtóosztálya hetekig engedte kavarogni az ügyet, nem lehet nem Kánya számlájára írni. A Szerbiát uraló vad és barbár állapotok hosszas pertraktálása a szomszédos balkáni állam elleni hangulatkeltés alkalmas eszköze volt a minisztérium propagandaosztálya kezében. Nem valószínű azonban, hogy önmagában ez a tény maga után vonta Kánya elmozdítását, hiszen a sajtóreferatúra vezetője ebben a kínos ügyben nyilvánvalóan nem cselekedhetett önállóan. A sajtóosztály vezetője a Prizrenből érkező cáfolatok után is a helyén maradt, a félretájékoztatás, illetve az elhallgatás pedig tovább folytatódott. Csak hetekkel később adtak közre kommunikét a *Fremdenblatt*-ban, mely némileg mérsékelte a Szerbia-ellenes sajtókampányt. A Literarisches Bureau dezinformáló politikája a minisztérium vezetésének megfontolt szándékaira vall, melyben a sajtófőnökre kétségtelenül komoly szerep hárult. Elsőre megtévesztő, hogy a mexikói követi kinevezés és a Prochaska-affér között csaknem egy év telt el. Ennek ellenére feltehető, hogy utóbbi mégis hozzájárult a fontos sajtófőnöki állás elhagyásához és a távoli küldetés „elnyeréséhez”. Ennek oka az a rosszallás volt, melyet az ügy a nemzetközi szinten, sőt belföldön is a későbbiekben kiváltott.

Az osztrák és a nemzetközi sajtó hosszú ideje hevesen (és egymásnak ellentmondó kombinációkat közrebocsájtva) támadta Kányát. Némelyek azzal vádolták, hogy a sajtó szakállára cselekszik, számosan azonban kételkedtek az önállóságában. Ők azt vetették a szemére, hogy valójában a trónörökös játékszerévé és a háborús érdekek kiszolgálójává vált, ahelyett, hogy munkáját a külügyminisztérium céljainak rendelte volna alá.³¹ A konzervatív francia *L'Écho de Paris* ennek ellenkezőjét állította. Szerinte a sajtóosztály éppen hogy jelentős támasza volt Berchtoldnak az utóbbi hónapok politikai manőverei során.³² Orosz lapok ugyancsak kútmérgezőnek állították be a Kánya által irányított hivatal ténykedéseit.³³ Ausztriában az *Arbeiter Zeitung* intézte a legindulatosabb támadást ellene.

Az osztrák parlamentben 1913 májusában Václav Klofáč jóvoltából került napirendre, hogy milyen formában felelős a minisztérium sajtóosztálya, pontosabban annak vezetője a külügyminisztérium politikájáért. Klofáč nem meglepő módon az egész addigi külpolitikát élesen kritizálta, és persze nem egyedül Kányát tette felelőssé a békebontó balkáni politikáért. Terjedelmes beszédében elismételte az általa egy kalap alá vett osztrák sajtóban már számtalanszor leírt kritikákat, melyek szerint „[...] a kormány Balkánpolitikája folyamatos kardcsörtetésből áll. A Kánya által vezényelt sajtóirányítás pedig mesterségesen gerjeszti a feszültségeket a térségben és odahaza egyaránt. A bécsi sajtóapparátus, amelynek – ismerte el Klofáč – a tollát a külügyminisztérium vezeti, hónapokon keresztül háborút kiáltott, teljesen megfosztva a népet attól a képességétől, hogy a valóságot a hazugságtól megkülönböztesse.”³⁴ Beszédének tulajdonképpen az volt a ve-

³¹ Daily Chronicle, 1913. május 2.

³² *L'Écho de Paris*, 1912. december 18.

³³ ÖstA. HHStA. MdÄ. Zeitungsarchiv 51-1 Pressedepartement, Literarisches Büro im Ministerium für Äußeres, Angriffe gegen das Pressebüro 1912–1913. Russische Blätter. Russzkoje Szlovo, 1913. március 21.

³⁴ Klofáč felszólalása, 1913. május 23. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1911. XXI. Session, VI. Band. Aus der k.k. Hof-

leje, hogy Kánya csupán egy – nem is elsőszámú – szereplője annak a magyarokból álló garnitúrának, amely a külügyminisztériumot az ellenőrzése alatt tartja, és az ügy csupán érzékletes például szolgál arra, hogy a teljes külpolitika Budapest befolyása alá került. A cseh politikus szerint a magyarok oroszellenes érdekei diktálták a sajtóosztály több más manipulációját is, és ugyancsak ők tehetnek arról, hogy Romániát sikerült eltávolítani Bécsből annak dacára, hogy a szlávokkal való konfliktus miatt nagy szükség lenne Bukarest szolgáltatékésztségére.³⁵

Az események előterében az első balkáni háború állt. 1912 októberétől a Balkán Szövetség államai, Görögország, Bulgária, Szerbia és Montenegro indítottak katonai akciót az Oszmán Birodalom európai területeinek birtokáért. Törökország balkáni hegemóniájának összeomlása Szerbia felemelkedését, és a Monarchia nyugat-balkáni érdekörének sérülését, sőt esetleges elvesztésének veszélyét hordozta magában. 1912 őszén az osztrák külügyminisztérium mégis meglehetősen tartózkodó volt egy Szerbia elleni esetleges katonai fellépést illetően. Katonai körökkel ellentétben a Ballhausplatz irányítói kivárára játszottak és abban bíztak, hogy a térségben főszereplővé váló Bulgária és Albánia közé ékelődött Szerbia mindenféle háborús beavatkozás nélkül sem veszélyezteti az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni érdekeit. Berchtold ráadásul elvi szempontból és a várható európai tiltakozás miatt sem helyeselt volna egy szerbek elleni preventív háborút.³⁶ Kánya utólag úgy vélte, hogy Berchtold szétrombolta Aehrenthal addigi munkáját azzal, hogy Ausztria–Magyarország – boszniai annexió után kivívott – balkáni pozícióit hagyta meggyengülni. Elmulasztott ugyanis Bulgária segítségére sietni a második balkáni háborúban. Az osztrák diplomácia tett ugyan lépéseket a bolgárok érdekében a béketárgyalások idején, ez azonban csak arra volt elegendő, hogy a későbbi világháborúban sikerült Bulgáriát a Központi Hatalmak mellé állítani. Mindez csak részeredmény volt Kánya szerint, aki jónak látta volna már 1905–1908-ban megelőző háborút indítani a Balkánon, amíg Oroszország nem állt készen egy nagyobb összecsapásra.³⁷

Ilyen körülmények között került sor a sajtóosztály véletlennek semmiképpen nem mondható akciójára, amely Prochaska konzult oly híressé tette. Könnyen elképzelhető, hogy Kánya csupán eszköz volt Berchtold kezében, aki valójában a szálakat mozgatta, és akinek híven végrehajtotta utasításait. Ez nem mond ellent annak, hogy a külügyminiszter nem kívánt háborús konfliktusba keveredni Szerbiával. A feszültség állandósítása és Belgrád nyomás alatt tartása belefért a külpolitikai erőprózába. Kánya, aki kevesellte a Balkánon mutatott határozottságot, kiválóan asszisztált ehhez, annál is inkább, mivel egy manipulatív játszma egyáltalán nem volt ellenére. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az elemi tényt, hogy kizárt lett volna heteken át célzatosan befolyásolni a sajtót úgy, hogy ar-

und Staatsdruckerei, Wien 1911. 7199.

³⁵ Uo. 7200.

³⁶ *Diószegi István*: A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája. Kossuth Budapest, 1987. 125–129.

³⁷ Kozma feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. MNL OL K. 429. 392.d. 1920–1924. 4. cím. fol. 74.

ról a minisztérium vezetésének ne lett volna tudomása. Amennyiben a sajtóosztály ténykedését felsőbb körökben károsnak ítélték volna, nyilvánvalóan azonnal leállítják Kánya akcióit. Erre nem került sor, így könnyű belátni, hogy a külügyminisztérium sajtófőnöke végrehajtó szerepet játszott az ügyben, igaz ennek során számára nagyon is testhez álló alakítást nyújtott.

Ezzel mindenestre óriási támadási felületet adott saját személye és az általa vezetett hivatal ellen is. Klofáč azzal is megvádolta Kányát, hogy az irányítása alatt álló Literarisches Büro szoros kapcsolatot tart fenn tőzsdespekulációkon óriásvagyonokra szert tett, kétségbe vonható tisztességű figurákkal. Mindeközben nagy igyekezettel megpróbálta a német és szláv érdekek konzonanciáját hangsúlyozva, a német és szláv képviselők egységét megteremteni.³⁸

Berchtold – hogy a sajtóban terjengő híreket cáfolja, vagyis a minisztérium szabályszerű működését igazolja – már 1912 decemberében nyilvánosan köszönetet mondott a válság alatt mutatott teljesítményéért Kányának,³⁹ akit a következő év május 13-án rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré neveztek ki. Helyettese, Oskar Ritter von Montlong pedig Ferenc József-érdemrendet kapott. A lépéssel a Strügkh-kabinet nyilvánvalóvá akarta tenni, hogy Ballhausplatzon nem működik semmiféle magyar árnyékkabinet, de ezzel egyidejűleg Kánya előtt megnyílt az út a diplomáciai karrier felé. A kormányzat praktikái végül nem hozták meg a várt eredményt. Ellenkezőleg: hatására a következő napokban a képviselőházban többször is szóba került Kánya, a Literarisches Bureau és a kormány viszonya. Május 15-én a Deutscher Nationalverband képviselői szólaltak fel a Házban, furcsállva és helytelenítve a két tisztviselő magas elismerését. Ernest Breiter pártunkívüli képviselő május 28-diki interpellációjában Kányát egyértelműen bűnbakként állította be, a fő felelősséget azonban Berchtoldra hárította.⁴⁰

Már a Friedjung-ügy is bebizonyította, hogy milyen káros következményekkel jár a kormányra nézve, ha annak intim sajtókapcsolatai és praktikái a nyilvánosság elé kerülnek. A Prochaska-affér nyomán kitört belpolitikai és diplomáciai viharok miatt muszáj volt csillapítani a kedélyeket, a kormányzat szerepét elfátyolozni, ehhez pedig felelőst kellett találni. Utóbbi pedig ki lehetett volna más, mint ismét a Literarisches Bureau vezetője? Kánya pozíciója ráadásul tovább gyengült, mivel közismert russzofóbiája már 1912-ben oroszellenes hangulatkeltésre sarkallta a sajtóban. Ezt 1913-ban is folytatta. Meg volt róla győződve, hogy a bolgár–szerb konfliktus a balkáni szláv érdekek védelmében fellépő Szentpétervárt nagyon kényelmetlen helyzetbe hozta, amiből úgy igyekszik kikerülni, hogy a Szerbiát a macedón kérdésben engedékenységre kényszeríti Bulgáriával szemben. Ennek ellentételezéseként azonban a szerbeket az Osztrák–Magyar Monarchia kárára igyekszik majd kárpótolni. Az orosz kapcsolat mellett közben Bécs és Berlin vi-

³⁸ Klofáč felszólalása, 913. május 23. Stenographische Protokolle XXI. Session, VI. 1911. 7200.

³⁹ ÖstA. HHStA. MdÄ. Zeitungsarchiv 51-1 Pressedepartement, Literarisches Büro im Ministerium für Äußeres, Angriffe gegen das Pressebüro 1912–1913. Französische Blätter, 1912. december 30.

⁴⁰ Ernest Breiter interpellációja, 1913. május 28. Stenographische Protokolle XXI. Session, VI. 1911. 7200.

szonya is feszültté vált, utóbbi ugyanis nem kívánta erősíteni az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni pozícióját. 1913 őszére egyre többek meggyőződésévé vált, hogy Ausztria balkáni akciója teljes kudarcot vallott. Végeredményben a bécsi körök hangulatváltozása ingatta meg Kánya pozícióját. A kialakult helyzetben várható volt, hogy az időközben már talonba tett Kányát⁴¹ más posztra vezénylik. Sok pletyka kapott szárnyra arról, hogy hol folytatja a karrierjét. Szóba került, hogy a stockholmi, vagy a bukaresti követség vezetését bízzák rá, de az is felmerült, hogy a *Pester Lloyd* főszerkesztőjévé nevezik ki.⁴² Az európai állomáshelyek azonban túlságosan közel voltak. Jobbnak látszott a Prochaska-affértól jóval távolabb eső célpontot keresni.

A másodrendű és távoli mexikói követi poszt betöltése az „elhasználódott” Kányával megfelelt a külügyminisztérium aktuális érdekekeinek és alkalmas volt arra is, hogy Berchtold az Aehrenthal bizalmi emberének számító sajtófőnöktől megszabaduljon. A nemzetközi felháborodás lecsillapítása közben a külügyi vezetés megpróbálta a felelősséget saját vállairól levenni azzal, hogy keresett egy felelőst a történetekért, akinek az egész ügyet a nyakába varrhatta.⁴³

Az eset mély nyomokat hagyott Kányában, akit élete végéig őrzött szerbellenessége sokszor gátolt az alternatív utakat mérlegelő, józan külpolitika cselekvésben. Igaz az is, hogy az első világháború utáni Trianon-szindróma az újonnan létrejött délszláv állammal való együttműködés előtt teljesen becsukta a kaput, ami a később külügyminiszterré ki-nevezett Kánya nézeteit még inkább „odébb tolta”. Ahogy pályája végén tapasztalata bölcsességgé szelődött, és a magyar külpolitika súlyos kényszerpályás meghatározottságához ellensúlyokat keresett, elviekben és – mint azt az 1938-as blei megállapodás mutatta – a gyakorlatban is képessé vált valamiféle jugoszláv–magyar kooperációra, ehhez azonban a nemzetközi körülmények már nem biztosítottak megfelelő hátteret.

⁴¹ Több híradás szól arról, hogy a sajtóosztály vezetője háttérbe vonult, vagy betegeskedett, a hivatal irányítását pedig Montlong vette át. Lásd: *Zeit*, 1913. május 6., *Független Magyarország* 1913. május 14., *Neues Wiener Journal*, 1913. szeptember 12.

⁴² Lásd pl.: *Arbeiter Zeitung*, 1913. szeptember 4., *Wiener Journal*, 1913. szeptember 12., *Est*, 1913. szeptember 23., *A polgár*, 1913. július 22.

⁴³ *Gemeinhardt* i.m. 407.

Limanowa kisváros mintegy 70 km távolságra fekszik Krakkótól. A Nagy Háború első évének decemberében a sokszor emlegetett helységek közé tartozott. A városka melletti jablonieci hegygerinc a vezérkari térképen pár milliméter hosszú jelölés, mely a harci cselekmények során élet-halál vonallá vált. Az itt lévő alakulatoknak önfeláldozásuk árán is tartaniuk kellett ezeket az állásokat az orosz támadók ellen. A végsőkig küzdeni és bízni abban, hogy időben megérkeznek a felmentő hadosztályok. Ezen hadjárat utolsó, jelentős ütközetében játszott kiemelkedő szerepet a Sopronból induló cs. és kir. 9. „Nádasdy” huszárezred.

A támadás előkészítése

A lapanówi–limanowai hadjárat 1914. november 26. és december 18. között zajlott le. A terveket az osztrák–magyar hadsereg fővezérkara dolgozta ki, báró Conrad von Hötzendorf² gyalogsági tábornok elgondolása alapján. Az ütközetsorozatot kezdetétől a befejezésig a főparancsnokság irányította. A bevetésre kerülő hadosztályokat átvezényléssel biztosította a császári és királyi 1. és a császári és királyi 4. hadseregek állományából.

A Monarchia hadseregének helyzete a háború első négy hónapja után, 1914 augusztusa és novembere között kedvezőtlenül alakult. A háború indításakor már felmerült, néhány kevésbé biztató körülmény. Olaszország 1914. augusztus 2-án és Románia 1914. augusztus 3-án semlegességi nyilatkozatot tett, a készített haditervekben azonban részvételükre is számítottak. Németország csak egy hadsereget irányított az Oroszország elleni hadszíntérre, a többi részt az osztrák–magyar hadseregnek kellett pótolni. A német villámháború a nyugati fronton már szeptember során elbukott, így újabb hadtestek vagy hadosztályok átcsoportosítása elmaradt.

A Monarchia egyes alakulatai a mozgósítás során részben a szerb frontra kerültek, ezért nem volt lehetőségük időben átérni a galíciai hadszíntérre. Oroszország a vártnál gyorsabban mozgósította csapatait. Az osztrák–magyar 1. hadsereg (parancsnoka: Dankl Viktor³ lovassági tábornok) és az ún. Kummer hadseregcsoport (parancsnoka: falkenfeldi Kummer Heinrich⁴ lovassági tábornok) 1914. augusztus 18-án felsorakozott

¹ A tanulmány szövege előadás formájában elhangzott a soproni Helytörténészek Baráti Köre 2014. október 20-i összejövetelén.

² Conrad Franz Graf von Hötzendorf (1852–1925) gyalogsági tábornok, 1916. nov. 25-től tábornagy. Az osztrák–magyar fegyveres erő vezérkari főnöke 1912–1917 között. 1917. márc. 2-től a Conrad-hadseregcsoport parancsnoka az olasz fronton. Utolsó beosztása az összes udvari testőrségek ezredese. A Katonai Mária Terézia-rend Nagykeresztese, a Rend Kancellárja 1925-ig.

³ Dankl Viktor Julius Graf von Krasnik (1854–1941) lovassági tábornok, 1916. május 1-től vezérezredes. A cs. és kir. 1. hadsereg parancsnoka, 1914. aug. 2. és 1915. május 22. között. A Katonai Mária Terézia-rend parancsnoki kereszt tulajdonosa.

⁴ Kummer Heinrich Freiherr von Falkenfeld (1852–1929) lovassági tábornok. A cs. kir. Landwehr

az orosz határon, várta az indulási parancsot. Alakulatai közül egy-két intézet és menet- ezred hiányzott. A császári és királyi 4. hadseregből (parancsnoka: Auffenberg Moritz⁵ gyalogsági tábornok) ekkor még harcoló alakulatok is hiányoztak. Így a császári és királyi 10. lovashadosztály szállítása csak augusztus 18-án kezdődött el Mitrovicából. A hadsereg hiányzó alakulatai csak augusztus 28–31. között érkeztek be.

A császári és királyi 3. hadsereg (parancsnoka: lovag Brudermann Rudolf⁶ lovassági tábornok) több mint fele hiányzott a hadszíntérről. Többségük még kiszállítás alatt volt és augusztus 26. után érkezett, majd folyamatosan foglalták el a rájuk bízott terepszakaszokat.

A császári és királyi 2. hadsereg (parancsnoka: Böhm-Ermolli⁷ Eduard lovassági tábornok) hadosztályai a balkáni fronton harcoltak, vagy elszállításukra várakoztak. Egyedül a nagyszebeni XII. Hadteste (parancsnoka: kövesházi Kövess Hermann⁸ gyalogsági tábornok) érkezett ki Galíciába. A hadsereg csak szeptember 1. után érte el a háborús létszámot.

Az osztrák–magyar hadsereg Galíciában Kraszniknál, majd Komarownál vívott sikeres ütközetei, valamint a németek Tannenbergnél és a Mazúri tavaknál aratott győzelmei ellenére a heves orosz támadások hatására fokozatosan visszahúzódott a Kárpátokba. Az orosz alakulatok körülzárták Przemysl várát és a körülötte lévő erődítményeket. Egyes csapatai Bártfa, Homonna, Máramarossziget városokba, a Magyar Királyság területeire is kijutottak.

A császári és királyi 4. hadsereg Krakkó védelmére, a császári és királyi 3. hadsereg a Kárpátokra összpontosított. A két hadsereg között a Ljubičič⁹ hadseregcsoport¹⁰ hadosztályai az orosz túlerő miatt fokozatosan vonultak vissza, nem tudtak hathatós ellenállást kifejteni. A hadjárat ütközetei ezen alapvető gondok elhárítására jöttek létre. A nagy vezérkar főnökének hadműveleti elhatározása három fontos cselekményről szóló terv kidolgozását írta elő. Az első: nagy erejű, váratlan támadást hajtanak végre a Krakkót támadó 3. orosz hadsereg csapatainak bal szárnyán, kihasználva a két orosz hadsereg, a 3. és 8. számú közötti üres területet. A második: a támadó alakulatok jobb szárnyát lo-

főparancsnok helyettese. Nyugdíjazták: 1916. aug. 1-jén.

⁵ Auffenberg Moritz Freiherr von Komarow (1852–1928) gyalogsági tábornok. A cs. és kir. 4. hadsereg parancsnoka 1914. aug. 1. és 1914. szept. 30. között.

⁶ Lovag Brudermann Rudolf (1851–1941) lovassági tábornok, a cs. és kir. 3. hadsereg parancsnoka 1914. júl. 28–1914. szept. 6 között. A Lipót Rend Nagykeresztése.

⁷ Böhm-Ermolli Eduard, Freiherr von (1856–1941) lovassági tábornok a cs. és kir. 2. hadsereg parancsnoka, tábornagy 1918. jan. 31-től. A Katonai Mária Terézia-rend parancsnoki keresztése.

⁸ Kövesházi báró Kövess Hermann (1854–1924) gyalogsági tábornok, a XII. hadtest parancsnoka. Tábornagy 1917. aug. 5-től. A cs. és kir. 3. majd a 7. hadsereg parancsnoka. A cs. és kir. hadsereg főparancsnoka 1918. nov. 3. és dec. 19. között. A Katonai Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjének tulajdonosa.

⁹ Ljubičič Stephan Freiherr von (1896–1935) tábornagy. A cs. és kir. XI. hadtest, majd a róla elnevezett seregtest parancsnoka 1914. okt. 7. és 1915. jún. 13. között. Az I. osztályú Vaskorona Rend kitüntetettje.

¹⁰ A Ljubičič hadseregcsoport két gyalogos és egy lovas hadosztállyal rendelkezett.

vas hadosztályokkal biztosítják, az esetleges orosz átkaroló hadmozdulatok kivédésére. A harmadik: a Kárpátok térségében a császári és királyi 3. hadseregnek fokozottan aktív tevékenységet kell tanúsítani, akadályozni a 8. orosz hadsereget, hogy segítséget tudjon nyújtani a Krakkó közeli hadműveleti térségbe.¹¹

Ezen hadjárat ütközetsorozatának lényeges mozzanata volt az 1914. december 11-i limanowai csata, melyet a császári és királyi 10. lovas hadosztály alakulatai – a cs. és kir. 9. „Nádasdy”, a cs. és kir. 10. „Vilmos porosz trónörökös” és a cs. és kir. 13. „Jász-Kun” huszárezredek – vívtak meg a támadó cári hadsereg 15. odesszai hadosztályával. A hadműveletről szóló elhatározást a vezérkar tervbe foglalta, az erről szóló parancsot megküldte a cs. és kir. 4. hadsereg parancsnokának. A terv alapján kezdődött el a hadjárat előkészítése, végrehajtása.

A vezérkar utasításainak megfelelően elsősorban a támadó sereget kellett megszervezni. Krakkó térségében, az addig folytatott harci cselekményeket beszüntették, a Visztula folyótól a cs. és kir. 4. hadsereg alakulatait (parancsnoka: József Ferdinánd főherceg gyalogsági tábornok¹²) a vár védő-övébe vonták vissza. Az addig védővonalon lévő hadosztályok felszabadultak, ezáltal lehetővé vált más helyen történő bevetésük. Kivonták az arcvonalból a cs. és kir. XIV. innsbrucki hadtestet (parancsnoka: Roth József altábornagy). A hadtestbe tartozott cs. és kir. 3. Linzi hadosztály (parancsnoka: Horsetzky Ernst Edler von Hornthal¹³ tábornok), a cs. és kir. 8. innsbrucki hadosztály (parancsnoka: Fabini Lajos¹⁴ altábornagy). Kivonták még a 13. bécsi Landwehr hadosztályt is (parancsnoka: Kreysa Eduard¹⁵ altábornagy), melyet ideiglenesen dobai Székely Gusztáv tábornok (1858–1929) vezetett.

A seregetest parancsnokának Roth József altábornagyot nevezték ki. Roth József¹⁶ 1859. október 21-én született Triesztben, katonacsaládban. A Katonai Akadémiát 1875–1879 között végezte el. A cs. és kir. 21. vadászszázalóhoz 1879. április 24-én nevezték ki hadnagyi rendfokozatba. A Hadi Akadémián 1884–1886 között tanult, majd vezérkari beosztásokban teljesített szolgálatot. A kötelező csapatgyakorlatot a cs. és kir. 76. gyalogezrednél mint a IV. zászlóalj parancsnoka töltötte le Sopronban és Esztergomban. Őrnagy 1895. november 1-jén, ezredes 1901. november 1-jén, tábornok 1908. május 1-jén,

¹¹ A Világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarország szereplésére. VII. kötet. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1937.

¹² József Ferdinánd főherceg gyalogsági tábornok (1872–1942) 1914. szept. 30-tól a cs. és kir. hadsereg parancsnoka, vezérezredes 1916. febr. 26-tól. A Lipót Rend nagykereszt és az 1. osztályú Katonai Érdemkereszt kitüntetéttje.

¹³ Horsetzky Ernst Edler von Hornthal (1865–1943) tábornok, 1918. május 1-től gyalogsági tábornok, a cs. és kir. 3. gyaloghadosztály parancsnoka, majd a háború végéig a cs. és kir. XXVI. hadtest parancsnoka.

¹⁴ Fabini Lajos altábornagy (1861–1937) a cs. és kir. 8. hadosztály parancsnoka, gyalogsági tábornok 1918. febr. 1-től. A cs. és kir. XVII. hadtest parancsnoka Ukrajnában.

¹⁵ Kreysa Eduard Edler von altábornagy (1860–1923) a cs. kir. 13. Landwehr gyaloghadosztály parancsnoka. Gyalogsági tábornok 1917. aug. 1-től. Betegsége után a cs. kir. Landwehr Legfelsőbb Törvényészék elnöke.

¹⁶ *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai.* Budapest, 2010.

és egyúttal a cs. és kir. 94. gyalogdandár parancsnoka Bécsben. Altábornagyi kinevezést 1912. május 1-jén kapott. A Nagy Háború kezdetén az orosz fronton a cs. és kir. 3. hadosztály, majd a XIV. hadtest parancsnoka. A lapánóvi – limanowai hadjárat vezetéséért Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét és bárói címet kapott 1918. október 2-án. A háború után Bécsben élt, 1925–1927 között a Mária Terézia Rend Káptalan elnöke. Bécsben halt meg 1927. április 9-én, a Zentralfriedhofban temették el.

A támadásra kijelölt három hadosztály felkészülését létszám és felszerelési gondok nehezítették. A cs. és kir. 3. és 8. hadosztálynál 7000–7000, amíg a cs. kir. 13. Landwehr hadosztálynál 2400 hadra fogható, fegyverrel rendelkező harcost számláltak.¹⁷ A cs. és kir. hadsereg szabályzatában egy gyalogos hadosztályban legalább 10.000–12.000 puskával rendelkező katonának kellett lenni, továbbá 10–12 géppuskás osztagnak megfelelő létszámú tüzérségnek és legalább két század lovasnak.¹⁸ A kijelölt alakulatoknál nem állt rendelkezésre ez a létszám. A német vezérkarral folytatott megbeszélések során átadásra került a seregtest részére a Franciaországból érkezett 47. tartalék hadosztály (parancsnoka: Besser altábornagy), mely feltöltve, kiképzés befejezésével került ki a frontra és mintegy 12.000 fegyveres katona volt az ezredeiben. A német vezérkar olyan feltétellel adta át a hadosztályt, hogy a Sziléziában harcoló cs. és kir. hadseregből nem vonnak el alakulatokat az offenzívához.

A cs. és kir. 3. hadosztályt Dobránál, a cs. és kir. 8. hadosztályt Mszena-Dolna mellett, a cs. kir. 13. Landwehr hadosztályt Kasinán, végül a német 47. hadosztályt Chabowska térségében gyülekeztették. A kiindulási állásokba érkezők felkészítést, kevés feltöltést és valamennyi felszerelés-kiegészítést kaptak. A 47. német hadosztály december 2-án még kirakódással foglalkozott, ezért a támadás idejét egy nappal elhalasztották. Roth József altábornagy a seregtest hadosztályainak létszámát elégtelennek tartotta, további erősítést kért a vezérkartól. Ennek érdekében kivonták a cs. és kir. Ljubičić seregcsoport haderejéből a cs. és kir. 30. lemergi hadosztályt (parancsnoka: maasfeldi Kalser Julius altábornagy¹⁹), valamint a cs. kir. 45. przemysli Landwehr hadosztályt (parancsnoka: Smekal Gusztáv altábornagy²⁰). A varsói védő-övből fokozatosan kivonásra került a cs. és kir. 11. hadosztály (parancsnoka: Bellmond Anton von Adlerhorst altábornagy²¹) egy dandárja, a cs. és kir. 21. dandár. A cs. és kir. 22. dandár, valamint a magyar királyi 39. honvéd hadosztály (parancsnoka: Hadfy Imre altábornagy²²) kivonása 1914. december 7. után tör-

¹⁷ *Julier Ferenc*: Limanowa. Budapest, 1937.

¹⁸ *Pilcz Ernő*: Ausztria–Magyarország hadserege. Lampert kiadó, év nélkül

¹⁹ Kalser Julius altábornagy (1860–1925) a cs. és kir. 30. hadosztály parancsnoka. Gyalogsági tábornok 1915. aug. 1-től, a II. hadtest parancsnoka 1915. szept. és 1918. ápr. között.

²⁰ Smekal Gusztáv altábornagy (1863–1921) a cs. kir. 45. Landwehr hadosztály parancsnoka 1916. okt. 4-ig. Tábornagy 1918. febr. 1-től, Przemysl, majd Mostar katonai parancsnoka.

²¹ Bellmond Anton Edler von Adlerhorst altábornagy (1863–1925) a cs. és kir. 11. hadosztály parancsnoka 1915. nov. 16-ig. Gyalogsági tábornok 1917. aug. 1-től. A Katonai Akadémia parancsnoka, a Legfelsőbb Katonai Törvényszék elnöke.

²² Hadfy Imre altábornagy (1853–1936) a magyar kir. 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka.

tént. Előkészítették az újjászervezett cs. és kir. miskolci hadosztály (parancsnoka: Schenk Alfréd altábornagy²³) kivonását is. A felsorolt haderő folyamatosan került átadásra a támadó seregetestnek.

Az újonnan felállított seregetest hadosztályai a Krakko irányában harcoló orosz 3. hadsereg (parancsnoka: Radko Dimitrijev gyalogsági tábornok, 1859–1918) bal szárnyának visszaszorítása, bekerítése céljából indították el a hadműveletet. Az orosz 3. hadsereg és a Kárpátok gerincén levő orosz 8. hadsereg (parancsnoka: Alekszej Alexandrovics Bruszilov tábornok²⁴) között, mintegy 80–100 km távolság volt, a mozgóháború jellegének megfelelően. Az orosz hadsereg a térségben egy-két folyamatosan helyét változtató lovas hadosztállal rendelkezett. A seregetest támadása megindult, de a meglepetés elmaradt. A négy hadosztály mozgását az orosz légi csapatok felderítették, ellenintézkedéseket hoztak.

A támadó szárny védelme

A vezérkar elgondolásának megfelelően a támadó alakulatok jobb oldali szárnyának védelmét a cs. és kir. 4. hadsereg lovas hadosztályaira bízta. A cs. és kir. 6. lovas hadosztályra (parancsnoka: Schwer Edler von Schwertemberger Ottó tábornok, 1857–1939) és a magyar királyi 11. lovas hadosztályra (parancsnoka: töbör-éthei báró Nagy Gyula altábornagy). A két hadosztályt lovas hadtestben egyesítették és a parancsnoksággal báró Nagy Gyula altábornagyot bízták meg. Vezérkari főnöke Szaklender Béla alezredes lett. Báró Nagy Gyula (1861–1919) altábornagy katonai Akadémiát végzett, hadnagyi rendfokozatba 1882. augusztus 18-án a cs. és kir. 16. huszárezredhez kapott kinevezést. A Hadiiskola elvégzése után vezérkari beosztásokban, majd a magyar királyi honvédségnél teljesített szolgálatot. Ezredes 1905-ben, altábornagy 1914. november 1-jén. Az orosz fronton a magyar királyi 11. debreceni lovashadosztály parancsnoka. A honvéd lovasság főfelügyelője 1915. január 18-tól. Címzetes lovassági tábornok 1918. május 10-től. Budapesten halt meg 1919. február 23-án és Purkersdorfban temették el.

Mind a cs. és kir. 6. lovas hadosztály, mind a magyar királyi 11. lovas hadosztály létszám- és fegyver-hiányosságokkal küzdött. A magyar királyi 11. lovas hadosztály két lovasdandárból állt. A magyar kir. 22. lovasdandárból (parancsnoka: Hegedűs Pál ezredes), mely a m. kir. 2. debreceni huszárezredből és a 3. szegedi huszárezredből szerveződött. A másik, a m. kir. 24. lovasdandár (parancsnoka: gróf Bissingen-Nippenburg Nándor tábornok), amely a m. kir. 5. kassai huszárezredből, illetve a m. kir. 9. nagyváradi huszárez-

Gyalogsági tábornok 1917. aug. 1-től. A VI., majd a XXIII. hadtestparancsnok az orosz, később az olasz fronton. VIII. hadtestparancsnok az orosz, XXIV. hadtestparancsnok az olasz fronton.

²³ Schenk Alfréd altábornagy (1863–1952) a cs. és kir. 15. hadosztály parancsnoka, 1914. okt. 7-től. Gyalogsági tábornok 1918. febr. 1-től. Nyugdíjazásáig a cs. és kir. Hadügyminisztériumban beosztott tábornok.

²⁴ Bruszilov Alekszej Alekszejevics orosz lovassági tábornok (1853–1926) 1914-ben a 8. hadsereg parancsnoka. A Délnyugati front hadseregének főparancsnoka 1916-ban. A róla elnevezett áttörés végrehajtásáért megkapta a briliánsokkal díszített György Kardot.

redből állt. A létszám gondokat az okozta, hogy hat század helyett már csak négy század állt rendelkezésre, összesen 1350 huszár volt hadra fogható. A lovakat elvesztett huszárokból gyalogos osztagokat szerveztek, több esetben nem az ezredeikkel együtt kerültek bevetésre.

A cs. és kir. 6. lovashadosztályban három cs. és kir. dragonyos ezred és a szombat-helyi cs. és kir. 11. „Ferdinánd bolgár cár” huszárezred volt szervezve. A hosszú ős után az ezredek létszáma, az időszakonként kapott pótlások ellenére megfogyatkozott. A cs. és kir. 11. huszárezrednél már szeptember 18-án felszámolták az 1. és 2. számú századok állományát, és ettől kezdve csak négy századdal végezték feladatukat. A ló nélküli huszárokat itt is osztagokba szervezték, gyalogsági löfegyvert, szuronyt kaptak. A négy ezred gyalogos osztagait egyesítették. A hadosztályhoz tartozott a 10. lovagló tüzérosztály és a cs. és kir. 4. „Hoch und Deutschmeister” gyalogezred egy zászlóaljja. A lovassági szabályozók szerint egy ezred hat századból állt, a hadosztályban 3600 lovas katonának kellett lenni. A lovas hadtesthez rendelték a lengyel légiót, parancsnoka Józef Piłsudski²⁵ tábornok volt. A légió gyalogezrede három gyalogos zászlóaljból, két tüzérütegből (ütegenként 3 löveg), és kb. 200 főből álló ulánus századból állt, mely így megfelelt egy dandárerőnek. Ehhez a létszámhoz a m. kir. 5. kassai huszárezredből vezényeltek egy fél géppuskás osztagot (parancsnoka: Böszörményi Árpád huszár főhadnagy), egy gyalogos, 80 fős huszár-osztagot (parancsnoka Olasz Ödön huszárkapitány) és egy ágyús üteget (4 löveg).

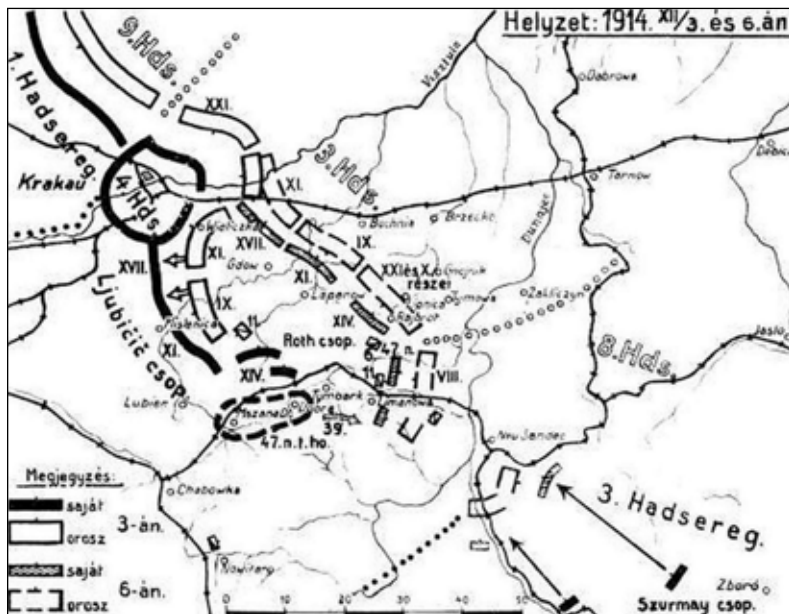
A lovasezredek a Tymbark–Limanowa–Dobra vonalon gyülekeztek. Felkészültek a támadó csoportosítás jobb szárnyának védelmére, a térségben lévő orosz lovasezredek ellen. Csatlakozott a hadtesthez november végén a cs. és kir. 10. lovas hadosztály (parancsnoka: Loserth Gusztáv altábornagy, 1858–1922). Ezredei Krakko alól Limanowához vonultak. A térségben az orosz oldalon is megjelentek a szintén 10. sz. lovas hadosztály alakulatainak élei. A Roth seregcsoporttól ekkor már nyolc gyaloghadosztály és három lovas hadosztály kapott harci feladatokat. A XIV. hadtest vezérkarából alakult törzs nehezen tudott eleget tenni a megnövekedett terhelésnek. A parancsnoklási viszonyok változtatására majd a támadás során került sor.

A támadás kezdete

Roth altábornagy seregének támadása december 3-án hajnalban indult. A „Landwehr” 13. hadosztály Skrzyzolta, a cs. és kir. 3. hadosztály Nilkowska, a cs. és kir. 8. hadosztály Lososina-hoz jutott ki. Az orosz védelmet nem törték át, de hátrább kényszerítették, kismértékű előrehaladás történt. A következő napon már a 47. német hadosztály is bekapcsolódott a támadók jobb szárnyán, feladatuk volt a bekerítő hadmozdulat előkészítése. Az orosz védelem erősödött, ezért újra csak kevés teret nyertek a támadók. December 5-én az orosz arcvonal zárttá vált, ekkor az előrehaladás lelassult. A németek támadása nagy veszteségek után elakadt a Lapanów – Muchhowka vonalon. Az összevont lovas-

²⁵ Józef Piłsudski tábornok (1867–1935) a lengyel légió parancsnoka. A Második Lengyel Köztársaság első államfője 1936-ig.

hadosztályok felderítő és járőr tevékenységet folytattak, elsősorban az előrevonulók hadtápját, a seregcsoport hátszágát védték (1. ábra).

1. ábra. Limanowai helyzet-térkép, 1914. december 3–6.

A magyar királyi 11. lovas hadosztály Bissingen tábornok vezette dandárok századai a lengyel légióval, gyalogos századokkal, tüzér útegekkel Kanina irányában a Dunajec folyóhoz vonultak, itt ütközött ellenállásba. A szegedi 3. honvédhuszárok egy szakasza, Korbuly László hadnagy vezetésével megbízást kapott, hogy jusson át az orosz vonalon, állapítsa meg az orosz erők helyzetét, a Visztula hídjainak leterheltségét, milyen irányban történik rajtuk áthaladás. A lengyel légió egyik zászlóaljának támadása rést nyitott a kozák alakulatok között, így át tudtak menni az arcvonalon. Az áttörés után orosz alegységgel találkoztak, akiket lerohantak, foglyot nem ejtettek. Orosz egyenruhát öltve feladatukat végrehajtották, majd a Limanowa felé vonuló alakulatok között visszajutottak saját csapatukhoz. Korbuly László főhadnagy 3. osztályú Vaskorona Rend kitüntetését kapott. A limanowai ütközet után repülő alakulathoz helyezték át.²⁶

A szegedi huszárok Bauer Gyula²⁷ hadnagy által vezetett 8 fős járőre orosz futároktól megszerezte azok az okmányokat, melyeket Dragomirov tábornoknak, a lovas hadtest parancsnokának küldött az orosz 3. hadsereg parancsnoksága. Az okmányok tartalmaz-

²⁶ Julier Ferenc: Limanowa. Bp. 1937.

²⁷ Bauer Gyula ezért a tettéért és a limanowai ütközet során tanúsított hőies magatartásáért megkapta a Tiszti Arany Vitézségi Érmét (9975/eln. 8/1931.)

ták a hadtestek terveit, az ellenállás megszervezését és a IX. hadtest támadó műveletének előkészítését.²⁸

A cs. és kir. 10. hadosztály különítménye báró Fiath Béla kapitány vezetésével Alt-Sandec (Stary Sącz) irányába végzett felderítő feladatot, összeköttetést kellett teremtenie a Kárpátokban harcoló cs. és kir. 3. hadsereg Weiss ezredes vezette csoportjával, valamint el kellett foglalnia a kisvárost. A különítmény a cs. és kir. 10. huszárezred két századából, a lengyel légió egy zászlóaljából, egy gyalogos századból, a magyar kir. 20. gyalogezred II/8. századából és egy tüzérütegből, fél géppuskás osztagból állt. A kisvárosból az ott lévő orosz alakulatot kiűzték és Neu-Sandec (Nowy Sącz) irányába vonultak. Itt már erős orosz csapatok álltak, ezért folyamatosan feladták a területet és Kanina felé vonultak vissza. A város határában elesett báró Fiath Béla kapitány,²⁹ a különítmény vezetését Fólis Jenő kapitány vette át. A Weiss csoportot az orosz 10. lovas hadosztály szorította vissza, Tylmanowa községig. A Bissingen dandár is nagy erőkre ütközött és folyamatosan visszavonult Kanina városhoz.

A térségbe érkezett a 8. orosz hadsereg 8. hadteste (parancsnoka: Orlow altábornagy, 1868–1927) három hadosztállyal – hadosztályonként 4-4 ezred – (13. hadosztály, parancsnoka: Webel tábornok; 14. hadosztály, parancsnoka: Glinski tábornok; 15. hadosztály, parancsnoka: Bielkowitz tábornok). Árkász osztag és nehéz tarackos dandár volt még a hadtestbe szervezve. Bruszilov tábornok tartotta fenn felettük a parancsnokságot, nem rendelte alá őket az orosz 3. hadseregnek. Az orosz hadtest alakulataitól támadva az osztrák–magyar lovas hadosztályok Limanowa felé vonultak vissza.

Roth altábornagy a lovas hadtestet újra lovas hadosztályokra bontotta. A cs. és kir. 6. lovashadosztály a lososinai völgy védelmét kapta feladatként a cs. kir. Landwehr 45. hadosztály alakulataival együtt. Ide került a magyar kir. 11. lovas hadosztály Hegedűs Pál vezette dandárja is. A cs. és kir. 10. lovas hadosztályt Limanowához csoportosították át, parancsnoknak Loserth Gusztáv altábornagy helyett, aki betegsége miatt hazautazott, gróf Herberstein Herbert tábornokot nevezték ki.

Ütközet Limanowáért

Gróf Herberstein Herbert tábornok átvette a gyenge erejű cs. és kir. 10. lovas hadosztály parancsnokságát. A hadosztály különböző rendeltetésű és felszerelésű, harci értékű alakulatokból, csoportokból állt.

Gróf Herberstein Herbert tábornok (Wien, 1863–Graz, 1940) 1883. nov. 1-jén kapott hadnagyi kinevezést. A cs. és kir. 9. Nádasdy huszárezred parancsnoka 1909. jún. 1. és 1912. dec. 20 között Sopronban és Mitrovicán. Ezredes 1909. febr. 1-jén, tábornok 1914. május 1-jén. A cs. és kir. 10. lovashadosztályt 1914. dec. 7-én vette át, a beosztást 1915. nov. 30-ig töltötte be. Ezt követően Frigyes főherceg főudvarmestere lett.³⁰

²⁸ Kozma Miklós: Egy csapattiszt naplója. Bp. 1931. Révai Kiadó

²⁹ Báró Fiath Béla kapitány halála után a 3. osztályú Katonai Érdemkereszt kitüntetését kapott.

³⁰ KA AKVI 1037.

Hadosztály vezérkari főnök: Denk Gusztáv³¹ őrnagy. A hadosztályhoz tartozott:

- Cs. és kir. 4. lovasdandár, parancsnok: Horthy István ezredes, Vezérkari tiszt: Ghyczy József főhadnagy
- Cs. és kir. 10. „Porosz trónörökös” huszárezred, parancsnok: Markovits Kálmán ezredes; 6 század, 547 lovas, 4 géppuska -
- Cs. és kir. 12. „báró Bothmer” ulanusezred, parancsnok: Pollett János ezredes; 4 század, 281 lovas
- Cs. és kir. 8. lovasdandár, parancsnok: Bauer Viktor tábornok, Vezérkari tiszt: Henriquez Vince főhadnagy
- Cs. és kir. 9. „Nádasdy” huszárezred, parancsnok: Muhr Ottmár ezredes; 4 század, 409 lovas, 4 géppuska
- Cs. és kir. 13. „Jász-Kun” huszárezred, parancsnok: Tömöry Géza őrnagy; 6 század, 444 lovas
- Cs. és kir. 4. lovas tüzérszázad, parancsnok: Kiss Ferenc tüzérszázados; 3 üteg (12 löveg)
- Cs. és kir. 59. „Rainer” gyalogezred I. zj., parancsnok: Niedererl Lajos őrnagy

Ideiglenesen beosztva:

- Magyar kir. 11. lovas hadosztályból a 3. szegedi huszárezred kombinált százada, parancsnok: Diószeghy Aladár kapitány
- Magyar kir. 20. gyalogezred II/8. százada, parancsnok: Hegedűs György tart. hadnagy (45 puska)
- 106.; 112.; 215. Landsturm fél-zászlóalj
- Cs. és kir. 6. lovas hadosztályból egy tüzérüteg, 6 löveg
- Lengyel légió, parancsnok: Jozef Piłsudski tábornok
- Három Landsturm munkásosztag

Gróf Herberstein tábornok a hadosztály átvétele után kapta meg december 7-én este a hadműveleti utasítást: foglalja el újra a feladott kaninai állásokat, de feltétlenül tartsa meg a limanowait. Az állások visszafoglalására dec. 8-án hajnalban intézkedett, támadásra viszont nem került sor. Az orosz 15. hadosztály nagy erővel jelent meg a térségben, így az átcsoportosítást a huszárezredek maradéktalanul nem tudták végrehajtani. A cs. és kir. 9. és 13. huszárezred, a 12. ulánus ezred századai Limanowánál gyülekeztek. A hátrahagyott Landsturm osztagok rövid harci érintkezés után Limanowa felé vonultak vissza.

A cs. és kir. 9. huszárezred parancsnoki tisztét dec. 8-án hajnalban vette át a frontra kiérkező Muhr Ottmár ezredes.³² Herberstein tábornok régi ezredét üdvözölni és szemlélni akarta, ezért a limanowai majorhoz rendelte. A szemle után az ezred állásba ment, megállította a Landsturm zászlóalj visszavonulását. Elfoglalta három századdal a védelmi

³¹ Denk Gusztáv (Nagyszében, 1882–Wien, 1960) hadnagyi kinevezést 1903. aug. 18-án kapott. A cs. és kir. 10. lovas hadosztály Vezérkari főnöke. A háború után tábornok, 1918. szept. 1-jén, lovassági tábornok 1938. május 1-jén. A magyar királyi lovasság felügyelője.

³² *Henriquez Vince*: A cs. és kir. 9. sz. gróf Nádasdy huszárezred története 1904–1918. Bp. 1930.

vonalat. (Tartalék az 5. század volt.) December 9-én a délelőtti órákban az oroszok támadták a 9. huszárezred jobb oldalát és a Golcow magaslatot. A magaslaton a cs. és kir. 13. huszárezred 2. százada tartotta az állásokat, a védelem parancsnoka Bernolák János kapitány volt. Beosztva: a 9. huszárezred egy géppuskás szakasza, Szántay Jenő kapitány irányításával, egy század lengyel légiós, egy század a Landsturm zászlóaljából. A Landsturm zászlóaljnak a magaslaton főőrsége is volt. A lengyel légió és a Landsturm század a túlerő elől visszavonult. A magaslatot fel kellett adni, ezért a 9. huszárezred védelmi vonalát is szükséges lett hátravinni. A beérkező magyar kir. 10. honvéd gyalogezred két zászlóalja részben visszafoglalta a régi vonalat, de a Golcow magaslaton az orosz erők kivédtek a támadásokat.

Változás történt a parancsnoklási viszonyokban. A seregtest jobb szárnya felett Arz Arthur altábornagy vette át a parancsnokságot december 9-én reggel 8 órától. Straussenburgi báró Arz Arthur Nagyszébenben született 1857. jún. 16-án. Az önkéntes iskola és tartalékos tiszti vizsga után 1878. jún. 1-jén nevezték ki hadnagyi rendfokozatba, a cs. és kir. 23. vadász zászlóaljhoz. Hadi Akadémiát végzett 1885–1887 között. Ezt követően vezérkari beosztásokban szolgált. Ezredes 1902. május 1-től, tábornok 1908. nov. 1-jén, altábornagy 1912. május 1-jén. A cs. és kir. VI. hadtestparancsnok az orosz fronton. A limanowai ütközetben a Déli-csoportosítás, majd az I. hadsereg parancsnoka. Elismerésül megkapta a Katonai Mária Terézia-rend parancsnoki keresztyét, a magyar bárói címet. Az osztrák–magyar haderő vezérkari főnöke 1917. márc. 1-től, 1918. nov. 3–10 között a haderő megbízott főparancsnoka. Budapesten 1935. júl. 1-jén halt meg. A Kerepesi temetőben díszsírhelyen temették el.

Arz Arthur altábornagy vezetése alá a Smekal altábornagy csoport,³³ a Herberstein tábornok csoport és a még szállítás alatt lévő Hadfy altábornagy vezette magyar kir. 39. hadosztály tartozott. Az érkező hadosztályt és a 10. lovas hadosztályt is délen tervezték bevetni, az oroszok átkarolására. Az altábornagy rendelkezése szerint egy dandárnak (m. kir. 78.) a Herberstein csoport megerősítését kell végrehajtania, egy dandárnak (m. kir. 77.) Tymbarknál gyülekezve tartalékként kell készenlétbe állnia. A hadosztály éldandára a szállítási nehézségek miatt csak december 9-én este érkezett be. A Dunajec völgyben megjelentek az orosz 10. lovas hadosztály ezredei és folyamatosan nyomultak előre Neu-Sandec irányába. Bekerítés veszélye fenyegette a jobb szárnyon lévő alakulatokat, melyvel lehetőség nyílhatott a vasúti vonalak rombolására. A hadtáp csapatok elfogására, az utánpótlás szállításának megbénítására nyílt volna lehetősége az orosz csapatoknak. Gróf Herberstein tábornok ezért meghosszabbította a jobb szárnyát. Jozef Pilsudski tábornok vezetésével a teljes lengyel légiót (kb. dandárerő) tartalékból Zalasie nevű helységhez küldte. Ez időben a hadtest vezetése is észlelte a veszélyt, ezért ennek elhárítása érdekében átvezényelte a tartalékban lévő három lovas századot. (A 6. és 12. huszárezred és a 9. dragonos ezred tartalék századaik.) Utasították a Tymbarkra érkező kerékpáros zászló-

³³ A Smekal altábornagy csoportba a cs. kir. 13. Landwehr hadosztály, a cs. kir. 45. Landwehr hadosztály, a cs. és kir. 6. lovas hadosztály, valamint az m. kir. 11. lovas hadosztályból a 22. dandár tartozott.

aljat (parancsnok: schöndorni Schönner Odiló százados³⁴), melyet négy vadász zászlóalj kerékpáros századából állították össze, hogy Neumarkton át Zabrzezhez meneteljen. (A zászlóalj eddig Krakkó mellett tartózkodott.) Egyesüljön a 3. hadsereg Weiss Franz (1860–1951) ezredes különítményével és akadályozza meg az orosz lovas hadosztály tevékenységét. A hadsereg-főparancsnokság utasította Weiss ezredest és Schönner századost, hogy az orosz lovassággal az önfeláldozásig szálljon szembe.

Az orosz lovas erő a seregcsoport parancsnokságát is fenyegette, mivel a törzs-alakulaton kívül nem volt csapategység, mely biztosításukat elláthatta volna. Az orosz lovaság nem támadott, Neu-Sandec irányába vonult el, de túlereje Weiss ezredes előrejutását megakadályozta, és ugyancsak elakadt a cs. és kir. 4. lovashadosztály (parancsnoka: Edmund Ritter von Zarembo tábornok (1856–1927) támadása is a térségben.

December 10-én a hajnali órákban a 4. hadsereg-parancsnokság és a Roth hadseregcsoport az orosz visszavonulásával számolt. Valamennyi hadosztálynak üldözésre adott parancsot, ezért Krakkó mellett Kritek Karl gyalogsági tábornok³⁵ fokozott harcfelderítést rendelt el. Pontosították Arz altábornagy vonalán az előrenyomulás során elérendő helységeket és a balszárny hadosztályinak tevékenységét. Az arcvonalon Kritek altábornagy vonalát és Roth altábornagy bal szárnyát még a tevékenységük megkezdése előtt orosz támadás érte. Az orosz 3. hadsereg X. és XXI. hadtestei visszaszorították Kritek gyalogsági tábornok hadtestét Nieznanowig; a Roth seregcsoport bal szárnyát, ahol a 3., 8. és 30. hadosztályok álltak, Stradomka helységig. A német 47. hadosztály helyén maradt, de balszárnyán védekezésre kényszerült. A cs. és kir. 15. hadosztályt Lapanówra küldték, ahová délután érkezett be és támadni az esti órákban már nem tudott. A nagy veszteséget szenvedett 3. hadosztály helyére irányították, amely ekkor már csak zászlóaljerővel rendelkezett. A balszárny alakulatai Stradomka alatt álltak meg, köszönhetően a tüzéség kitartásának, valamint annak, hogy az orosz csapatok az elfoglalt osztrák–magyar állások megszállása után nem üldözték a visszavonulókat. Az orosz VIII. hadtest is folytatta a támadásait. A 8. hadsereg parancsnoka utasította Orlow tábornokot, a VIII. hadtest parancsnokát, hogy ériék el a Rzegocina – Limanowai utat.³⁶ A támadás miatt a cs. kir. 13. Landwehr hadosztály visszavonult, a cs. kir. 45. Landwehr hadosztály 89-es dandárját visszaszorították. A cs. és kir. 6. lovas hadosztály a hozzá beosztott 11. lovas hadosztály századaival tartotta állását.

A Limanowánál állásban lévő cs. és kir. 10. lovashadosztály, a magyar kir. 39. gyaloghadosztály 10. miskolci gyalogezredével megerősítve megtartotta a jablonieci magaslatot. Biztosították a lehetőségét, hogy Hadfy Imre altábornagy ezredei – a 9. kassai, a

³⁴ Schöndorni Schönner Odiló százados (1877–1958) a cs. és kir. 11. vadász zászlóalj kerékpáros századának parancsnoka, őrnagy 1915-től, ezredes 1920-tól. A soproni 5. gyalogezred parancsnoka 1922. január és 1923. április között. Altábornagyként kerül nyugdíjazásra.

³⁵ Kritek Karl gyalogsági tábornok (1861–1928) a cs. és kir. XVII. hadtest parancsnoka az orosz fronton. 1917-től a 3. hadsereg parancsnoka az olasz fronton, majd a 7. hadsereg parancsnoka, 1918. jan. 16-tól. Vezérezredes 1917. május 1-től. A Lipót Rend nagykereszt tulajdonosa.

³⁶ A. A. Bruszilov: A cár árnyékában. Budapest, 1986.

10. miskolci, a 11. munkácsi és a 16. besztercebányai – a vasúti szállítási gondok ellenére átkaroló támadást tudjanak végrehajtani. A hadosztály m. kir. 77. dandárja (9. és 11. gyalogezred) Stopnice község mellett gyülekezett, de felkészülni a támadásra csak december 11-ére tudott.

A december 10-én, a késő esti órákban levont következtetések szerint a balszárny csapatainak veresége, visszavonulása ellenére nem volt kedvezőtlen a helyzet. Az orosz csapatok nem használták ki a győzelmet. A visszavert hadosztályok új állást tudtak foglalni, azt meg is erősítették. A tüzérség újra felkészült az előrenyomulásra. Tymbarknál rendelkezésre állt a cs. és kir. 11. hadosztályból Hugó Reymann tábornok (1863–1945) kombinált dandárja, bármely irányba történő bevetésre. A magyar kir. 39. hadosztály 77. dandárja a jobb szárnyon volt tartalékban, a cs. és kir. 3. hadsereg Szurmay Sándor altábornagy hadteste pedig közel volt ahhoz, hogy beavatkozzon az orosz VIII. hadtest bal szárnyán.

Uzsoki báró Szurmay Sándor altábornagy Boksánbányán, 1860. febr. 19-én született. A Ludovika Akadémiát, a Hadiiskolát kiváló eredménnyel végezte el. Hadnagyi kinevezést 1884. aug. 19-én kapott, a magyar kir. 18. gyalogzászlóaljhoz, Lugosra. Százados 1895. május 1-jén, ezredes 1905. május 1-jén. A magyar kir. 20. nagykanizsai gyalogezred parancsnoka 1905. nov. 1. és 1907. szept. 30. között. Tábornok 1910. nov. 1-től, altábornagy 1914. május 1-től. Az orosz fronton 1914. nov. 22-től a magyar kir. 38. gyaloghadosztály, majd a Szurmay hadtest parancsnoka. Honvédelmi miniszter 1917. febr. 19. és 1918. okt. 31. között. A Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjének tulajdonosa; magyar bárói címet kapott. Budapesten, 1945. márc. 6-án halt meg.

A császári és királyi 3. hadsereg

A cs. és kir. főparancsnokság elgondolásának harmadik fő pontja volt, hogy a cs. és kir. 3. hadsereg (parancsnok: Borojevič Svetozar von Bojna gyalogsági tábornok³⁷) a Kárpátokban aktív tevékenységet folytatva akadályozza meg, hogy a vele szemben harcoló 8. orosz hadsereg hadosztályai észak felé vonulva segítséget tudjanak nyújtani az ott lévő orosz alakulatoknak. A cs. és kir. 3. hadseregnél tervezték a Neu-Sandec irányába történő előrenyomulást, majd támadást, de több körülmény is befolyásolta a megindulást. Ezek közül a leglényegesebbek voltak: a vasúti szállításoknál keletkezett problémák, a hadsereg bal szárnyán álló alakulatoknál lévő gondok (kimerültség, létszám-, felszerelés és felkészülési hiányosságok), valamint a Bártfa visszafoglalására tervezett hadműveleti intézkedések. A főparancsnokság sürgetése után, mivel bizonyossá vált, hogy a frontvonalról az orosz VIII. hadtest Gorlice, Grybow, Neu-Sandec irányába elvonult, megindították a támadást. Az orosz XXIV. hadtest is megkezdte az északi irányba történő menetelést, így a cs. és kir. 3. hadsereg-parancsnokság is megindította alakulatait.

³⁷ Borojevič Svetozar von Bojna gyalogsági tábornok (Umetič, 1856–Klagenfurt, 1920) a cs. és kir. 3. hadsereg parancsnoka az orosz fronton 1914. szept. 5 és 1915. május 22 között. Az olasz fronton a háború végéig hadsereget vezényelt. Tábornagy 1918. január 31-én. A Katonai Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjével kitüntetve.

A támadás kezdetén visszafoglalták Bártfát – melyet állítólag a magyar miniszterelnök kért a hadsereg-parancsnokságtól –, az orosz hadosztály Zborón keresztül visszavonult. A főparancsnok táviratilag utasította Boroevič gyalogsági tábornokot, indítson minél több erőt Neu-Sandec irányába, foglalja el a Dunajec folyó hídjait, támadja a már elvonult orosz VIII. hadtestet. A 3. hadsereg-parancsnokság Szurmay Lajos altábornagy által vezetett hadtest-csoportot indította Neu-Sandec irányába. A hadtest Tapolytarnóról indult, egy napot veszítve a bártfai hadművelettel. A magasabb egység két hadosztályból állt. Az egyik a Nagy Pál tábornok³⁸ parancsnoksága alatti m. kir. 38. hadosztály (21. kolozsvári, 22. marosvásárhelyi, 23. nagyszebeni, a 24. brassói ezredek 2-2 zászlóaljja, 5 ágyús, 1 hegyi üteg, egy lovas század) és alárendeltségébe került a m. kir. 5. lovashadosztály is. A másik pilisi Kornhaber Adolf altábornagy vezette kombinált hadosztály, melyhez a 200. és 201. sz. dandárok (300., 301., 302. sz. ezredei, egy-egy üteg, egy lovas század) tartoztak.

A Szurmay hadtest-csoport mögött a IX. hadtest cs. és kir. 6. hadosztálya (parancsnok: Gelb Edler von Sieggesten Karl altábornagy (1857–1943) kapott támadó feladatot. A hadosztályt Szurmay altábornagnak alárendelték, december 10-én Mochnaczka város szélét érték el. A 3. hadsereg-parancsnokság a 4. lovasdandárt – miután december 10-én Rytrohoz ment vissza – utasította, várja be a 11. területi Landsturm dandárt. Weiss ezredes különítményének pedig csatlakoznia kellett a kerékpáros zászlóaljhoz, melyet a Roth hadtest-parancsnokság irányított a térségbe.

Nagy Pál tábornok elakadt Nawojównál, pilisi Kornhaber Adolf³⁹ altábornagyot a orosz utak lelassították, majd az orosz csapatok feltartóztatták Jaworze, Chelm magaslatoknál és teljes kimerültség miatt egy zászlóalj lemaradt. Az orosz védekező hadmozdulatok azt mutatták, felismerték, hogy a Szurmay hadtest támadása eldöntheti a hadjárat sorát. Conrad gyalogsági tábornok – aki megkapta 1914. dec. 8-án a Katonai Érdemkereszt 1. osztályú kitüntetését – a cs. és kir. 3. hadsereg felé rosszállását fejezte ki a késedelmes intézkedések és a lassú előrehaladás miatt. Boroevič gyalogsági tábornok ezt továbbadta a hadtestek parancsnokainak. Ezt követően valamennyi intézkedésével követte a főparancsnokság utasításait.

Az orosz XXIV. hadtest érkezésének híre után a hadsereg-főparancsnokság kora délután újra siettetette a 3. hadsereget. Előírta, hogy a IX. hadtest Gorlice, a III. hadtest Zmigrod, a VII. hadtest Dukla útvonalon nyomuljon előre, védje a Szurmay hadtestet az oldaltámadástól. Vágja el az orosz alakulatok útját, hogy ne tudjanak felzárkózni a cs. és kir. 4. hadsereg déli szárnyához. Conrad gyalogsági tábornok mindenképpen győztesen akarta befejezni a hadjáratot. Újabb utasítást adott a cs. és kir. XVIII. hadtest kivonására és e térségbe való szállítására, melyre azonban végül is nem került sor.

³⁸ Nagy Pál tábornok (1864–1927) a cs. és kir. 73. dandár, majd a cs. és kir. 38. hadosztály parancsnoka, gyalogsági tábornok 1921. május 1-től.

³⁹ Pilisi Kornhaber Adolf altábornagy (1856–1937) a kombinált magyar hadosztály parancsnoka a Szurmay hadtestben. 1918. febr. 28-tól címzetes gyalogsági tábornok.

A lapanówi–limanowai hadjárat befejező napjai (1914. december 11–12)

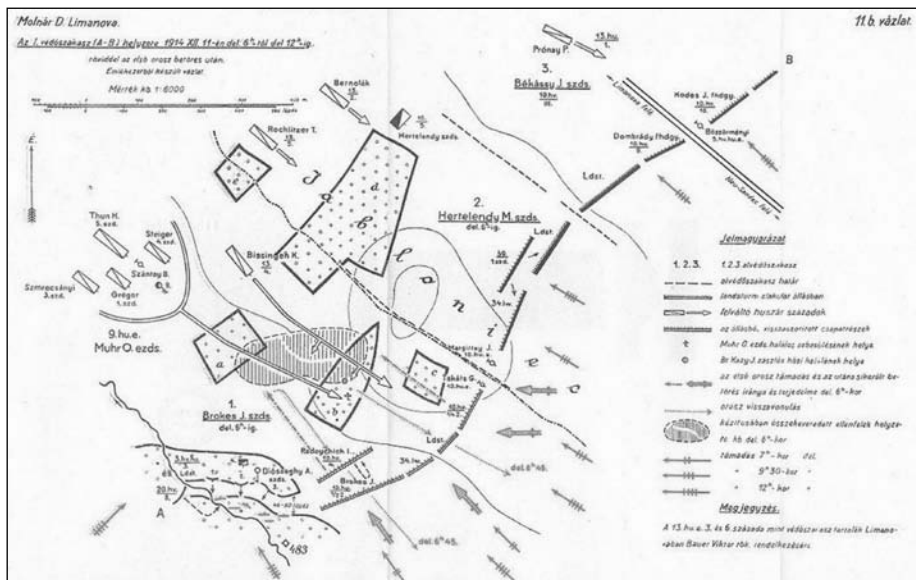
Az orosz 3. hadsereg az osztrák–magyar Roth seregtest bal szárnya ellen december 11-ére virradóra nem folytatott támadást. Kritek Karl gyalogsági tábornok és Ljubičič Stefan tábornoszernagy arcvonalán aránylag nyugodtan telt el az éjszaka és a délelőtti időszak. Ezzel ellentétben az orosz 8. hadsereg továbbra is támadott. Az orosz 14. hadosztály a lososinai völgyet záró cs. kir. 45. Landwehr hadosztály, a cs. és kir. 6. lovas hadosztály, a magyar kir. 11. lovas hadosztály arcvonala ellen küldte ezredeit. Az orosz 15. hadosztály pedig teljes erővel a limanowai műutat, a jablonieci hegyen lévő arcvonalat akarta elfoglalni.

A jablonieci hegy gerinc-vonalán három védelmi szakaszt alakítottak ki. A hegygerinc védelmének parancsnokságát 1914. dec. 10-én este Baintner Ernő huszárőrnagy, a magyar kir. 3. szegedi huszárezred parancsnoka vette át. Az 1. sz. védőszakaszon Brokes Jenő huszárcapitány volt a parancsnok. Itt a cs. és kir. 10. huszárezred második százada, a szegedi 3. huszárezred kombinált százada, a m. kir. 20. gyalogezred 8. századából egy szakasz, a 34. Landwehr gyalogezred egy százada és a 212. sz. Landsturm zászlóaljtól fél század helyezkedett el. A hegygerincen volt a 2. védelmi szakasz, Hertelendy Miklós huszárcapitány parancsnoksága alatt. Beosztva a cs. és kir. 10. huszárezred ötödik százada, a cs. és kir. 59. gyalogzászlóalj és a 34. Landwehr gyalogezred 1-1 százada, a 212. sz. Landsturm zászlóalj fél százada. Állásban volt a cs. és kir. 10. huszárezred géppuskás osztaga, péteri Takács Gábor huszárcapitány vezetésével, az osztag 2. szakasza pedig Margitay József huszárőrnagy parancsnoksága alatt. A harmadik védelmi szakasz a gerincről a völgybe vezető terület, itt Békássy Ernő százados volt a parancsnok. Itt helyezkedett el a magyar kir. 10. honvéd gyalogezred III. zászlóaljának egy százada, a 10/4. huszárszázad, parancsnok Radoychies Lajos huszárcapitány, és a magyar kir. 5. huszárezred egy géppuskás szakasza. Tartalékban a cs. és kir. 10. huszárezred 3. százada Fólis Jenő huszárcapitány vezetésével, a miskolci 10/III. zászlóalj két százada és a 20. honvéd gyalogezred egy szakasza (kb. 30 fő).

Az orosz ezredek még a hajnali szürkület előtt indították a támadást, mindhárom védelmi szakasz ellen és visszaszorították a védőket, elfoglalták a géppuskákat (2. ábra). Takács Gábor huszárcapitány elesett,⁴⁰ Margitay József huszárőrnagy megsebesült. A betörési ponttól jobbra és balra lévő védők még harcoltak, de tartalék hiányában helyzetük bizonytalanra vált. A hegygerincen lévő 10. huszárezred és a 3. honvéd huszárezred századait reggel 6 órakor kellett leváltani, az előző napi parancs szerint. A cs. és kir. 9. és 13. huszárezredek hajnali 3 órakor indultak szálláshelyükről. Amikor Limanowa déli kijáratához értek, hallani lehetett a harc zaját. A hátrahozott és visszatérő sebesültek beszámoltak az ütközet állásáról. A cs. és kir. 9. huszárezred századai az 1. sz. védővonal irányába, a cs. és kir. 13. huszárezred századai tőlük északra, a 2. és 3. védővonal felé álltak fel. A hegygerincre felérve a 9. huszárok parancsnoka, Muhr Ottmár ezredes, miután Baintner Ernő huszárőrnagy jelentését meghallgatta, tudta, hogy az orosz betörés ellen csak roham segíthet. Valamennyi lőfegyverből ösztüzet vezényelt és „Utánam huszárok,

⁴⁰ Landauer Béla: A géppuska hőse. Glória Bp. 1916.

éljen a haza és a király!” felkiáltással rohamra vitte ezredét, valamint a 13. huszárezred Cserhalmy Jenő őrnagy által vezényelt 4. és 5. századait. A Spilka Géza kapitány vezénylete alatt álló 13/1. és 13/2. századok is rövid idő alatt bekapcsolódtak a küzdelembe. Az ezred 13/3. és 13/6. századai, az utász osztag tartalékban maradt, Tömöry Géza őrnagy ezredparancsnok alárendeltségében.⁴¹ Ők valamivel később kerültek fel a hegygerincre. A huszároknak nem volt szuronyuk. Lóról leszállva, kardjaikat a lovaknál hagyták, így puskatussal, csákánnyal, ásóval, faággal, késsel, esetleg a megszerzett orosz szuronyos puskával küzdöttek a túlsúlyban lévő oroszok ellen, meghátrálásra kényszerítve őket.⁴² A roham kezdetén az ezredparancsnok, Muhr Ottmár ezredes is halálos lövést kapott.

2. ábra. A cs. és kir. 9. és 13. sz. huszárezredek bekapcsolódása az ütközetbe. (1914. december 11. 6 óra)

Muhr Ottmár ezredes Kassán született 1860. október 5-én. Elvégezte Temesvárott a Hadapródiskolát jó eredménnyel. A szolnoki cs. és kir. 68. gyalogezredhez nevezték ki 1880. szeptember 1-jén hadapród őrmesternek, hadnagyi rendfokozatba 1883. május 1-jén lépett elő. Kérésére helyezték át a lovassághoz 1885. május 1-től Sopronba, a cs. és kir. 9. huszárezred állományába. I. osztályú kapitány 1897. november 1-jén, alezredes 1911. november 1-jén lett. Az ezrednél eltöltött 25 éves szolgálata után tisztársaitól címeres díszkardot kapott. Az uralkodó kitüntette a Katonai Érdemkereszttel. A Nagy Háború első napjaiban, 1914. augusztus 1-jén ezredesnek lépett elő. Ezredparancsnok 1914.

⁴¹ Dörnyey (Szlávik) György: „A Jász-Kun huszárezred története 1869–1918.” Bp. 1941

⁴² A limanowai tapasztalatok alapján rendszeresítették a lovasságnál a szuronyt és a gyalogsági ásót.

december 1-től, az ezredet december 8-án vette át a Galíciái fronton. Halála után a Lipót Rend lovagkeresztjét, nemesi címet, limanowai előnevet kapott. Utólag a Katonai Mária Terézia-rend Káptalanja a Tiszti Arany Vitézségi Érmét⁴³ 1931-ben ítélte oda, a jablonieci hegyen tanúsított hősiességé elismeréseként.

Limanowánál a huszárezredek állományának közel 50–55%-a esett el, sebesült meg, vagy került orosz fogságba. A három ezredből 13 tisz, 100 fő legénység elesett. Megsebesült 15 tisz és 200 fő legénységi állományú huszár. A véráldozatok árán visszaszerzett állás bal szárnya később veszendőbe ment, az orosz nehéztüzérség pusztító hatása miatt. Bauer tábornok a hegygerincről a második védelmi vonalba rendelte a védőket. A bal szárnyról a déli órákban, a jobb szárnyon és a középen lévő védők csak kora délután jöttek vissza. A válságos helyzetet a beérkezett Reymann tábornok dandárjának két zászlóalja, valamint a magyar kir. 39. hadosztály 16. gyalogezredének két zászlóalja segítségével oldották meg. Limanowánál összefüggő arcvonal alakult ki. Az új állásokat, mivel az orosz alakulatok a támadást abbahagyták, veszteség nélkül tudták elfoglalni.⁴⁴ A cs. és kir. 10. lovas hadosztály három huszárezredének megfoghatkozott, az arcvonalon szétszóródott, karabélyaikat vesztett századait kivonták a harci cselekmények helyszínéről. Az ezredet Zamieście településnél gyülekeztették, hogy köteleiket rendezzék, felszerelésüket kiegészítsék.

A lososinai völgyben kialakult veszélyes helyzetet a beérkezett 1. bosnyák gyalogezred készenléte helyezésével lokalizálták. A délről érkező Szurmay Sándor tábornok által vezetett hadtest-csoport december 11-én késő délután elérte Neu-Sandec várost. Az orosz 8. hadsereg vezérkara a bekerítés veszélye miatt fokozatosan a Visztula folyó mögé vonta alakulatait. Bruszilov tábornok törzse Rzeszow városba települt át.⁴⁵ A cs. és kir. 4 hadsereg-parancsnokság összegzésében megállapította: „hősies harcok során nagy területet foglaltunk vissza, az ellenségnek veszteséget okoztunk, sok foglyot ejtettünk. A jobb szárnyon Limanowánál folytatni lehet a támadást. A hadjárat győzelme a cs. és kir. 3. hadsereg további beavatkozásától függ.”

A hadjárat a cs. és kir. 3. hadsereg beérkezése, az orosz alakulatok visszavonulása után győzelmesen fejeződött be. December 13-án hivatalosan is bejelentették, hogy a lapanówi–limanowai hadjárat véget ért, az orosz alakulatok visszavonultak. Galícia egy része felszabadult. A limanowai ütközet bizonyította, hiába van jó haditerv, ha a szükséges feltételek nem teljesülnek. Egyes parancsnokságok több hibát is elkövettek. Tévedéseiket a csapatok hősiessége ellensúlyozta. A limanowai csatátér a magyar huszárság örök dicsőségét hirdeti. Nagyfokú hazaszeretetét, erkölcsi értékét és töretlen harci szellemét bizonyítja.

⁴³ Hegedűs Elemér: Tiszti Arany Vitézségi Érem. Vasi Szemle 2011. 5–6. sz. 633–646. old.

⁴⁴ Julier Ferenc: Limanowa. Bp. 1937

⁴⁵ A. A. Bruszilov: A cár árnyékában. Bp. Zrínyi 1986.

A saját korában nagy háborúnak nevezett I. világháborút sokan tartják a 20. századi történelem öskatasztrófájának. Hívták a második 30 éves háborúnak, európai polgárháborúnak is. Jellemzője térbeli kiterjedtségén túl az új minőségű erőszak megjelenése, a civilek elleni katonai fellépés, az ellenség propagandaeszközökkel való démonizálása, a kulturális javak pusztítása. Ormos Mária történész kiobbantása körülményeit a tévedések tragédiájának nevezte. A Monarchia katonái az orosz, majd később az olasz fronton harcoltak, bár ezekkel az országokkal szemben a Monarchiának nem voltak területi követelései. Végül a háború legnagyobb veszteseként nem csak elvesztette nagyhatalmi státuszát, de darabokra szakadt, jóllehet ezzel a lehetőséggel kezdetben a szemben álló felek sem számoltak. A két fő államalkotó, Ausztria és kiváltképpen Magyarország 20. századi történetét alapvetően meghatározta ez a sokk, a „Belle époque” azonban Európa-szerte véget ért, ahogy a jövőbe tekintő, optimista szemlélet, a fejlődésbe vetett hit is.² A békeszerződésekkel nem sikerült megnyugtató, mindenki számára elfogadható hatalmi egyensúlyt kialakítani. A rövid békeidőszak második fele így már a következő, még pusztítóbb világégés előkészületével tel.

Európa-szerte és Amerikában is számtalan napló, visszaemlékezés, irodalmi mű, dráma, film született erről az időszakról,³ ami központi szerepet játszik *Stefan Zweig (1881–1942): A tegnap világa* című visszaemlékezésében is.⁴ A soproni Becht Rezső kézirata sok tekintetben párhuzamba állítható az 1940–41-ben írt memoárral, szerzője valószínűleg olvasta Zweig írását. Az írók közös élménye a Monarchia rendezett, szabályozott, öröknek hitt élete, ahogy a trauma, a „biztonság aranykorának” elvesztése is. Mindketten nyitott szemmel és érzékeny lélekkel élték át a történeteket. Zweig írásának

¹ A tanulmány a 2014. november 3-án Sopronban megrendezett Közgyűjteményi Napon elhangzott előadás írott változata.

² Lásd: Az első világháború következményei Magyarországon és Európában konferencián (Budapest, 2014. október 17.) *Tomka Béla, Ormos Mária és Gyurgyák János* előadásait. A konferencia anyaga 2015-ben jelent meg azonos címmel az Országgyűlés Hivatala kiadásában.

³ Számos visszaemlékezésről, naplóról olvashatunk többek között a <http://nagyhaboru.blog.hu/> oldalon. Soproni vonatkozásúak *D. Szakács Anita* írásai: Egy cigányprímás naplói az első világháború borzalmairól. In: *Múlt-Kor*, 2009. szeptember 3. http://multkor.hu/20090903_egy_ciganyprimas_naploi_az_első_vilaghaboru_borzalmairól, Munczy Béla cigányprímás első világháborús frontnaplói (1916–1917). In: *Cigánysors. A cigánység történeti múltja és jelene II.* Szerk. Márfi Attila. Pécs, 2009, 91–95. A doberdói csaták ifjú Munczy Béla soproni cigányprímás első világháborús frontnaplóiban (1916–1917). In: *Az I. világháború emlékeztetői Pozsony vármegyétől a Muravidékig.* Győr, 2010, 60–68.

⁴ *Stefan Zweig: A tegnap világa / Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers.* Ford. Tandori Dezső. Budapest, 1981, 393.

bevezetőjére: *Sosem éreztem csábítást, hogy az életem történetével traktáljak bárkit: korántsem tartottam olyan fontosnak a személyemet. ... Legföljebb úgy állok helyemen, mint egy fényképes előadás mutogatója: a kor vetíti a képeket, magam csak a szöveget szolgáltatom, és tulajdonképpen nem is az én sorsomat mondom el majd, hanem egy nemzedékét – egykori nemzedékünkét, melyre a történelemben párját ritkító súllyal nehezedett a sors⁵ – rezonálnak Becht sorai: *Kinek számára írom én ezeket a visszaemlékezéseket, ezt az életvégi mérleget? ... Miért és kinek a számára? Az önéletrajz az emberiség történetének egyetlen emberre és annak körére lecsökkentett vetülete, parányi részecske a végtelenben. ... Tehát úgy írom az életemet, mint végtelen kicsi hozzájárulást, mint mikro-adalékot az egyetemes történelemhez.*⁶*

Becht Rezső és A bűvös henger

Becht Rezső (1893–1976) életéről, a 34 éves visszaemlékezés, *A bűvös henger* keletkezéséről, sorsáról részletesen írtam egy korábbi tanulmányban.⁷ Az ott közöltek itt csak röviden említtem. A szerző 1893-ban született, édesapja takarékpénztári tisztviselő volt. A soproni Evangélikus Líceumban érettségizett, majd kereskedelmi főiskolát végzett Lipcsében. Tanulmányait befejezve rokoni segítséggel Bécsben helyezkedett el:

1. kép. Az érettségiző Becht Rezső. Soproni Levéltár, XIV. 103.

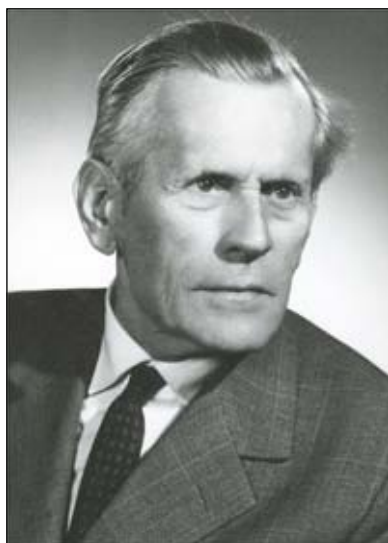
⁵ uo. 7.

⁶ *A bűvös henger*, IV. fejezet, 14. In: Soproni Füzetek '93. Szerk. *Sarkady Sándor*. A továbbiakban a teljes hivatkozás helyett csak a fejezetszám, a Soproni Füzetek (SF) év- és oldalszáma, és/vagy a gépelt kézirat (gk.) oldalszáma kerül megadásra.

⁷ *Turbuly Éva*: Soproni hétköznapiak egy régi századfordulón. Helytörténeti adalékok Becht Rezső (1893–1976) *A bűvös henger* című önéletrajzi munkájában. SSz. 65. (2011), 278–296.

1913. november 1-jén tehát jelentkeztem a „Centra” Vereinigte Seifen-, Kerzen-, Sterin-, Elain- und Fettwarenwerke A. G. központi igazgatóságánál Bécsben, a Taborstrasse egyik nagy irodaházában, ahol mint német–francia–magyar levelező, havi 150 korona kezdő fizetéssel azonnal működni kezdtem. 150 korona nagy pénz volt abban az időben egy kezdő számára, de hát az egyik igazgató unokaöccse és Dipl. Kaufmann voltam, miért is mindenki bosszantó tapintattal és ki nem érdemelt tisztelettel bánt velem.⁸

A háború kitörését követően a 21 éves Becht ősszel kötelező önkéntesi szolgálatára vonult be a 13. soproni tüzérezredhez, majd tényleges önkéntesként október 31-én hagyta el a várost társaival. Négy hónap múlva az Uzsoki-hágó közelében, futárszolgálat közben esett orosz fogságba, ahonnan 1920. november 9-én, 27 évesen érkezett haza. Fogolyként Lemberg (Lviv) és Kijevén keresztül először a novo-nikolajevszki (ma Novoszibirszk), majd a berezovkai hadifogoly-táborok lakója lett.⁹ 1918 novembere és 1920. szeptember 6. között a Vlagyivosztk közelében fekvő Nikolszk-Usszurijszk városában raboskodott. Hazatérve Sopronban banktisztviselőként, majd 1955-ig, nyugdíjba vonulásáig, a vasárnyár vezető tisztviselőjeként dolgozott.

2. kép. Az idős író az 1970-es években. Soproni Levéltár, XIV. 103.

Az 1930-as évek elejére íróként is ismertté vált. Verseit és prózai műveit két nyelven, magyarul és németül írta. Sopronon kívül írásai bécsi és prágai folyóiratokban jelentek meg. Az 1940-es évek végétől szuverén egyénisége, „úriember” volta gyanússá tette a politika számára, hosszú ideig alig publikált. Az 1960-as évek második felétől jelentek meg kisebb

⁸ VI. SF '98, 29., gk. 196.

⁹ 1915 és 1918 között, a Bajkál-tó közelében.

írásai, néhány közülük a *Soproni Szemlében*. Nyugdíjba vonulását követően kezdte írni visszaemlékezését, *A bűvös hengert*, *Nagyismétlés az életből* alcímmel. A 12 évvel később, 1967-ben befejezett, közel 900 oldalas kéziratot közgyűjteménybe szánta, közzétételét azonban a benne szereplő, még élő személyekre való tekintettel csak a távoli jövőben tartotta elképzelhetőnek. Ez a szándék biztosította őszinte véleménynyilvánítását, teljes függetlenségét a külső elvárásoktól. Végül a memoárt id. Sarkady Sándor közreadásában a *Soproni Füzetek* jelentette meg részletekben 1988 és 2009 között. A gépelt kézirat eredeti példánya a Soproni Levéltárban található.¹⁰

A frontszolgálat és a fogság évei

A memoárban a frontélményekről és a hadifogságról szóló rész¹¹ terjedelme 10 ív, 12 fejezet, 240 oldal. A fejezetek címei és terjedelmük a gépelt kéziratban a következők:

Az I. részhez tartozó fejezetek:

- VII. Az első világháború: 211–232.
- VIII. Hadifogságban: 233–252.
- IX. Útban Szibéria felé: 252–275.
- X. Novo-Nikolajevszkben 275–290.
- XI. Ogurcovói közjáték: 291–317.
- XII. Újra Novo-Nikolajevszkben: 318–326.
- XIII. Berezovka 1915–1918: 327–348.

A II. részhez tartozó fejezetek:

- 1. Berezovka 1918: 1–23.
- 2. Mandzsuria: 23–42.
- 3. Novo-Usszurijszk, az ideggyalu, 1918–1920: 43–84.
- 4. Búcsú Szibériától: 85–90.
- 5. Két hónap a tengereken: 91–130.

Célom a rendelkezésre álló terjedelmi kereteken belül nem több, mint a figyelemfelhívás, a vonatkozó fejezetek rövid bemutatása annak bizonyítására, hogy Becht Rezső önéletrajzi visszaemlékezése, benne az itt tárgyalt fejezetek, érdemesek a figyelemre. A szerző tervei szerint nem kívánt hosszasan foglalkozni az 1914 és 1920 közötti évek leírásával: *Nem akarom ezt a hat esztendőre terjedő utat részleteiben leírni. Már ezren és ezren kötetekek töltöttek meg háborús élményeikkel és a hadifogság keserveivel. De nem bírom megállni, hogy mintegy a magam okulására – egy ideig el ne játszsam a bűvös hengerrel, reá bízva, milyen emlékszilánkokat dob fel a múltból...*¹² – írta. Felidézve emlékeit mégis

¹⁰ MNL GYMSM Soproni Levéltára XIV.103. 8. d. Becht Rezső iratai.

¹¹ Az I. rész VII–XIII. fejezete, valamint a II. rész 1–5. fejezete. A továbbiakban a visszaemlékezés, feljegyzés kifejezést erre a 12 fejezetre vonatkoztatva használom. A római fejezetszámok az I. részre vonatkoznak. A II. rész fejezeteinél a kézirat esetében a hivatkozás formája: II/1. stb. Az oldalszámozás a II. résznél újra indul.

¹² VII. SF '98, 45., gk. 217.

magával ragadta az életének egyik alapélményét adó időszak, a teljes szöveg csaknem harmadát teszi ki a bemutatása: *Most az előttem fekvő papírhalmaz láttán be kell vallanom, hogy már az első három esztendő élményanyaga is maga alá temetett, pedig lóugrásokkal igyekeztem minél előbb kijutni Ázsia túlsó partjaira.*¹³ – jegyezte fel fanyar öniróniával. Munkájában segítette korabeli naplója, amit gyorsírással, német nyelven rögzített.

Írása egy ember személyes sorsán keresztül mutatja be, hogyan változtatta meg véglegesen a Zweig által is idézett nemszedék életét a háború. Becht visszaemlékezése több szempontból is kiemelkedik a hasonló műfajú írások sorából.¹⁴ Időben hat évet, térben csaknem 20 ezer kilométert ível át. Így az elbeszélés pillanatkép helyett egy hosszabb életszakasz eseményeit, a hadifogoly élet változásait mutatja be. Bár a mű több évtizeddel az események után íródott, a naplóra hagyatkozva egyszerre nyújtja az azonos idejű rögzítés hitelességét, és az érett, a világtörténelem későbbi tragédiáit átélő író reflektálását a 40 évvel korábbi eseményekre. Tapasztalatait több alkalommal összevetette a következő háború szenvedéseivel: *Ami következett, a rabnapok végtelen sora ma már nem érdekes, hisz a mi akkori, szörnyűnek vélt szenvedéseink semmivé foszlanak a II. világháború rémségei, Buchenwald, Auschwitz, Dachau és a többi megsemmisítő tábor örök német szégyene, a bombázások és a negyvenes évek akkor még elképzelhetetlen becstelenségei mellett.*¹⁵

GYŰJTŐ - IV.			
Kelt:	Nevé és lakása:	A tárgy megnevezése:	mely nap.
1926 febr. 23	Becht Rezső fr. Tör. 7. ut. 25	Harctéri fényképek (Berezovkában vett csapások) A berezovkai hadifogolytábor képe Berezovkai emléktábla Harctéri fényképek: Képek a Jersziszka p. 3. úton Képek a kámpórban alvó alót. A berezovkai hadifogoly-lecsúszó a hadifogoly-emléktáblával (Szőcs Miklós rajzfelvétel) Tulajdonos főosztály	

3. kép. Saját kezűleg kitöltött nyilvántartó lap Becht Rezső adományairól a leendő ezredmúzeum számára. Soproni Múzeum, Storno Gyűjtemény

¹³ II/1. SF 2002, 79., gk. 13.

¹⁴ A berezovkai és nikolszk-usszurijszki hadifogoly emlékekről például: Székely Gyula: Képek a szibériai hadifoglyok életéből. Nagyvárad, 1929. <http://mek.oszk.hu/12100/12178/12178.pdf>, valamint Winter András visszaemlékezése: http://hosokvoltak.blog.hu/tags/winter_andras, Spóner Péter: 42 nap a világ körül. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 40. (2001), 315–333. Keresztessy Elemér hadifogoly naplója. http://epa.niif.hu/02000/02030/00033/pdf/HOM_Evkonyv_40_315-333.pdf

¹⁵ XIII. SF 2001, 41., gk. 333.

Az érdeklődő, az orosz nyelvet tudatosan és gyorsan megtanuló, a lokális társadalmak jellegzetességeit friss szemmel figyelő író elbeszélését tárgyilagosságra törekvés, értékelvűség jellemzi. Az ő szemével látjuk a foglyok életének egyedi és ismétlődő eseményeit, a táborok önszerveződésének különböző formáit, a testi-lelki terheket. Bemutatja az 1917 utáni Oroszország zűrzavaros világát, a naponta változó hatalmi viszonyokat. A visszaemlékezés különlegessége az utolsó fejezet, amiben Becht az osztrák Vöröskereszt által bérelt Nankai-Marú hajóra való kalandos feljuttatásáról és a két hónapig tartó hajóútról számol be.

A békebeli Béctől a hadifogságig (1914. június – 1915. január 29.)

1914 nyara jól indult a fiatal bécsi levelező számára. Megírta elbeszélését Seligmann úr első tavasza címmel, elküldte Rábel Lászlónak, a *Soproni Napló* főszerkesztőjének, aki azt júliusban, három részletben le is közölte lapjában. Addigra azonban eldőrdült a végzetes pisztolylövés. A líceumi bála hazalátogató Becht így írja le a történeteket: ... *egy kifulladt rendőrtiszt váratlanul leintette a zenét és remegő hangon bejelentette, hogy Sarajevóban egy szerb merénylő megölte a trónörökösét és feleségét, miért is mindenféle vigasság azonnal beszüntetendő. A meleg nyári éjszakában jeges köd ült a szívekre. A vidámszínű leányruhák megfakultak, a fehér ingmellek megfonnyadtak, s fiúk és lányok görcsösen egymásba fonódó kezekkel némán elindultak az Erzsébet-kert fái alól haza. A fiúk nagy része négy hét múltán tovább folytatta az utat – a harctérig, és ami még annál is távolabb van – a hadifogságig vagy a hősi halál ismeretlen távlatáig.*¹⁶

Egy hónap múlva kitört a háború. A hazatérőt felbolydult város fogadta: *Az állomások ontották a tartalékosokat, akiket a nagy vörös plakátok kimarkoltak dolgos hétköznapijaik csendjéből. Katonaládáikat lábukhoz állítva, kábultan álldogáltak hosszú sorokban a kaszárnyák udvarán, vagy üldögéltek a járdaszélen, körülöttük az asszonyok sötét ünneplőben, kisírt szemüket az emberükre függesztve, aki elszántan tömte a pipát és nem értette, mi is történik vele.*¹⁷

A hadi helyzet a Monarchia számára már szeptember elején kedvezőtlen fordulatot vett. Az oroszok bevették Lemberget, szeptember 16-án körülvették Przemysl várát. Az önkéntesi évére bevonuló Becht néhány társával együtt vállalta a tényleges harctéri szolgálatot, így október 31-én címzetes káplárlként szállt fel a soproni Déli pályaudvaron a „20 ember, vagy 6 ló” feliratú marhavagonba, egy, a keleti frontra tartó szerelvényre. Krakkótól lóháton folytatták útjukat az esős, sáros őszben, szemben a már visszavonuló csapatokkal, a Dankl hadsereghez tartozó ezredhez.¹⁸ Pótütegük felszerelését és katonáit a veszteségek pótlására használták fel. Becht Rezső a III. üteghez került, lovas hírvivői

¹⁶ VI. SF '98 39., gk. 207–208.

¹⁷ VII. SF '98, 41., gk. 211.

¹⁸ Becht Rezső a Viktor Dankl vezette osztrák–magyar 1. hadsereg kötelékén belül szolgáló 13. soproni tüzér ezredhez vonult be. Ezúton köszönöm Dávidházy István katonai vonatkozású lektori segítségét és információit.

beosztásban. Ettől kezdve a harctéren, majd a hadifogságban is döntően német nyelvű közegben élt. Egyedüli altisztként viszonylag kedvező helyzetbe került, a tisztekkel alhatott és étkezhetett. Ezt a kedvező státuszt később, fogsága idején is meg tudta őrizni. Frontszolgálatát egy kisebb kiterő kivételével Galíciában töltötte, itt esett fogságba 1915. január 29-én.

Visszavonulás, élet a fronton

Két napon át tart ez az ellentétes menetelés, kövér lovakkal, új ágyúkkal, jó felszereléssel, a lerongyolódott, piszkos, holtra fáradt visszavonulók között. Találkoztunk a soproni 18-as honvédekkel. Fénytelen szemmel, szinte közömbösen néznek bennünket, csak egyikük, egy tanár nevet ránk keserűen: „Na, várjatok csak! Egy hét múlva ti se lesztek különbek nálunk!” ... Fekete, barna, szürke sár csillog hályogosan mindenfelé. Itt híg, ott nyúlós, amott szinte megbéklyózza a lovak lábát és elnyeli az ágyúkat ... Ahol legsekélyebb a sáróceán, ott libasorban, bokáig, néha térdig vízben gázol a gyalogság. Megroppant derékkal, beesett arccal, lehorgadt fejjel, többnapos szakállal, toprongyosan jönnek... jönnek... tisztek és legénység, lépnek, mint a kintől részegek, akiknek már minden mindegy, csak lefekhessenek valahol, akárhová.¹⁹

Köröskörül szaporodtak a hóval takart sírhalmok, rajtuk durva kereszt. Róluk nem beszélt senki, de elmentében mellettük, mindenki rájuk gondolt, azután saját magára. ... Az elalvás előtti hazagondolást mind sűrűbben zavarják meg a tetvek. Soká titkoljuk egymás előtt, hogy vannak,... míg aztán a legmerészebb, vagy a legtetvesebb férfiasan bevallja, hogy neki van. Micsoda boldogság, micsoda megkönnyebbülés követi ezt a vallomást! Egymást túlkiabálva, szinte büszkén kiáltozunk: nekem is van! ... nekem is van!²⁰

Kolera

Az ambulancia mellett egyre szaporodnak a betegek. Sárga és szürke arccal fekszenek a szitáló esőben a hordágyakon, a táborigényhák gőze és az éhes kóbor kutyák között. Időnként egynek-egynek fennakad a szeme és leesik az álla – meghalt. ...

A viskókban is sorban hullanak a gyerekek, asszonyok, vének. Amíg a katonaszakács a tűzhely előtt a tésztát gyúrja, és mellette a bús fiatal asszony a gerendáról lelógó kosárban a csecsemőt ringatja, addig hátul a kemencepadkán a nagypapát a kolera gőrcs facsarja. ... Szinte megváltás, amikor a kozák felderítőik nyomán megszólalnak az ellenséges ágyúk, vijjognak a srapnelek, és az alattomos járvány helyett a gyors pusztulást ígérő katonahalál parittyakövei zúgnak és pukkannak felettünk.²¹

¹⁹ VII. SF '98, 46., gk. 218.

²⁰ VII. SF '98, 53., gk. 229.

²¹ VII. SF '98 47–48., gk. 220.

Kivételezett helyzetben

Pótütegünket feloszlatták, kiárusították. Minden ütegparancsnok vihetett belőle, ami a saját ütegből hiányzott. A végén megmaradt egy jó meg egy rossz ágyú, s néhány ember, köztük én is. Amíg a többiek elől hadakoznak, addig mi hátul várjuk, mikor lesz valakiből hősi halott, hogy a helyére lépjünk. ...

4. kép. A 3. üteg katonái a Beszkidekben. Soproni Múzeum, Storno Gyűjtemény

5. kép. Tiszti szálláson. Soproni Múzeum, Storno Gyűjtemény

A harmadik ütegben egyetlen gránát hat altisztet megölt. Hatunknak azonnal indulni kell Golaczowyba, egy leégett, feldúlt faluba. Csak az iskola maradt épen, itt van a tiszti étkeзде, s a sarokban egy rozoga, rozsdás zongora áll. Hauptmann²² Franz von Furtenbach ütegparancsnoknak, egy negyven év körüli, kissé fanyar agglegénynek a parancsvivője leszek. Megengedi, hogy a tisztekkel alhassam és velük étkezzem. Óriási kedvezmény! Ha többen lennének önkéntesek, szó sem lehetne róla. Rögtön hozzák is a vacsorát, zsíros stercet aszalt szilvával. Újra tányérból eszem.²³

A Kárpátokban

Hajtjuk ki az orosz Magyarországról. Homonna... Taksány... Nagypolány... Cirókaujfalu... Zemplénoroszi... Nőnek a hegyek, nő a hó, szántalpakon vontatjuk az ágyúkat mind magasabbra, keskeny hegyi ösvényeken, mély szakadékok mellett, melyekben lezuhant ágyúk és lovak hevernek a hólepedő alatt.²⁴

6. kép. A Beszkidekben. Soproni Múzeum, Storno Gyűjtemény

²² százados

²³ VII. SF '98, 48–49., gk. 221–222.

²⁴ VII. SF '98, 54., gk. 231–232.

Így történt

Újra felreccsent a kapitány hangja és kimerült érzéseim alig akarták felfogni, hogy el kell mennem előre, megkeresni Tilzer alezredest, újabb parancsokért. Az elkeseredés forró, fülledt hulláma a torkomat markolószta. Nyeltem egyet és mentem. A lovamat már visszaküldtem Lutowiskára, így gyalog kellett nekiindulnom. ...

Valami felfoghatatlan történt! Az erdőből lándzsás lovasok rúgtattak fel az útra és vágóban lerántották a pisztolyt. Magával sodort az idegen hullám. Mikor eszmélni kezdtem, két lovas közt kötözőhelyünk, az összelőtt kocsmá felé láttam magam botorkálni. Elöttem a három huszár imbolygott, fejüket a lovas köpeny széles gallérjába húzva.²⁵

2051 nap. A fogság stációi, Novo-Nikolajevszk

Változó helyszíneken és változó körülmények között teltek a fogságban töltött évek. Az első napon Bechtet néhány sorstársával a korábban szállást adó falu egyik házában őrizték, majd a közbeeső gyűjtőhelyeken keresztül gyalog hajtották Lembergig.²⁶ Többször került közvetlen életveszélybe, egy alkalommal – talán az egyik fogolynál talált dumdum golyó miatt – társaival együtt kivégzőosztag elé állították. A téli fagyban koplalva, a civil lakosság jóindulatára hagyatkozva, jelentős embervesztéssel érték el a várost. Az állomáson olyan tisztekkel találkozott, akik értesülve státuszáról „befogadták”, és a nagy kavarodásban sikerült „hadapródként” hozzájuk csatlakoznia.²⁷ Az ügyesen kihasznált lehetőség előnyökkel járt, hozzásegítette a túléléshez, mivel a legénységi állománynál jobb elhelyezést és zsoldot kapott. Annak ellenére, hogy kinevezése fogságba esése idején már útban volt, hosszú éveken át gyötörte a kétség e lépése miatt, társai előtt a ténnyt soha nem titkolta.

Lembergől 16 napig vonatozva érték el a szibériai Novo-Nikolajevszket, a mai Novoszibirszk városát, ahol fogságának első félévét töltötte. Időközben Kijevet is érintették, ahol az éppen oda látogató II. Miklós cár kocsija hajtott el a hadifoglyok csoportja mellett. A táborban megérkezésekor tombolt a flekktífusz. A temetőbarakkoknak nevezett legénységi szállásokon a túlélés esélye 10 % alatt maradt, a tisztek közül is sokan megbetegedtek. Március végén jutott először zsoldhoz, amiből a korábbi nélkülözések után végre biztosítani tudta az étkezés, a rendszeres tisztálkodás feltételeit. Közben néhány hétre egy szibériai falucskába, Ogurcovóba rendelték, ahová szláv hadifoglyok egy csoportját kísérte. Szép emlékként mutatja be az ott töltött heteket, szállásadóit, a

²⁵ VIII. SF '99, 31–32., gk. 240., 242.

²⁶ Ma Lviv, Ukrajna. 1772-től 1918-ig Ausztria, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alatt állt. 1914-ben átmeneti időre elfoglalták az orosz csapatok. A háború után Lengyelország része, majd a Molotov-Ribbentrop paktum részeként a Szovjetunióhoz került.

²⁷ A káplár altisztként rangban az őrmester alatt áll. A hadapród, vagy kadét olyan tiszthelyettes, aki már rendelkezik a tartalékos tiszti kinevezéshez szükséges elméleti és gyakorlati tudással, rangban az altisztek felett áll. A következő elérhető fokozat számára a zászlós.

Satrov családot, Szamoszvatov őrmestert, a hadifoglyok orosz parancsnokát, a falu lakóit. Az eltérő szokások számos félreértést okoztak, ezeket azonban mindkét fél jóindulatúan, a dolgok mulatságos oldalát kiemelve kezelte. Visszatérve a táborba, Becht vállalta szállásuk élelmezésmesteri szerepét, így kijárhatott a városba, újságokat, könyveket vásárolhatott, ismerkedett a kinti társadalom életével, a nyelvvel. Ő lett a „beszélő újság”, aki tudósította társait a külvilág és a háború híreiről. Szeptember végén, újabb nyolcnapos utazást követően, a Bajkál-tó déli vidékén fekvő Berezovka hadifogoly-táborába került, ahol három évet töltött el. Végül, 1918 novemberében, a Vlagyivosztok közelében fekvő Nikolszk-Usszurijszk következett, ahonnan 1920-ban, szeptember elején indult haza a Nankai Maru teherhajó fedélzetén.

7. kép. A fogság helyszínei térképen

Szolidaritás

Gyomrom helyén csak facsaró ürességet éreztem, szemem előtt karikák táncoltak. ... Újra azt a titkos rántást éreztem a kabátujjamon, s a következő pillanatban ujjaim mohón fonódtak a zsebembe csúsztatott forró krumplira. A lány meleg, résztvevő szeme intett, hogy húzódjam még mélyebbre a sötét sarokba, ahol aztán titokban elköltöttem az adományt, amely ízesebb volt mindennél, ami valaha is gyönyörűséggel töltötte el ínyemet.²⁸

Egy éjszakát egy parányi kalyibában töltöttem egy síró, csecsemőjét ajnározó lengyel menyecske mellett. Vánkosát a fejem alá toltta, krumplival és tejjöllel etetett és virradatkor még bevarrta köpenyem sebeit is.²⁹

²⁸ VIII. SF '99, 37., gk. 247–48.

²⁹ IX. SF '99, 45., gk. 259.

Találkozás a cárral

– A cár jön, az Atyuska! – jajdult fel kétségbeesetten örvezetőnk, de eltűnésre már nem maradt időnk, mert máris feltűnt a távolban a császári autó. Erre az örök dühödöt lökdöséssel sorba állítottak bennünket a járda szélén, és mutatták, hogy feszesen tisztelegnünk kell. Hangtalanul gördült az autó mind közelebb. És ekkor a repülőfőhadnagy halkán azt súgta. – Fiúk, nálam még van egy töltött pisztoly! Megállt a vér bennünk, de a lassan haladó nyitott cári autó ekkor már a vonalunkig ért, és mi feszesen szalutáltunk. II. Miklós cár fáradt kék szeme végigsiklott rajtunk, – úgy éreztem, hogy egy pillanatra találkozott a tekintetünk – kezét sapkájához emelte, majd mint valami fantom, az utolsó Romanov továtűnt sorsa ködeibe. Csak néhány pillanattig tartott az egész, de mi még napokig beszéltünk arról, mi történt volna, ha az a pisztoly működésbe lép. A következményeket aligha ismertük volna meg, mert a kozákok azon nyomban vagdalt húst csináltak volna belőlünk.³⁰

Úton Szibériába

Künt a vihar üvölt, bent a muszka örök, akik pálinkamámorukban a testvériességbe szédültek. Dadogó nyelvvél bizonygatják, hogy valamennyien testvérek vagyunk, és szeretnünk kell egymást. Elosztják közöttünk cukrut, kenyéruket, dohányukat. De amikor vonakodunk a felkínált bűzlő szeszből inni, vak dühbe gurulnak és fegyvert fognak reánk. Tíz perc múlva újra jó barátok vagyunk. Táncolnak és énekelnek, hogy a kocsi eresztékei tágulnak. Ez az első igazi találkozásunk az orosz nép lelkével: túlradó jóság, testvércsók és könny, majd – átmenet nélkül – vak düh és ölni akarás. Hol szakállas arcukat dörzsölik arcunkhoz testvéri csókban, hol a bajonettet szegezik mellünknek³¹

Mindennél fontosabb és hasznosabb berendezés a „kipjatos”, az a kis házikó minden állomáson, amelyben éjjel-nappal és ingyen forró vizet lehet kapni a teakészítéshez. Isszuk a teát – a „csáját”, ahogy már mi is nevezzük – hajnaltól éjszakáig. Ez a csája a narkotikumunk a halálos unalom, a reménytelenség és a gondolatok ellen. De megoldja a nyelvet is, és átmelegíti a szívet. Kurszk – Voronyezs – Kozlov – Tambov: idegen világok idegen nevei.³²

A magas kőobeliszk, amely a két kontinens határát jelzi, feltűnik a kanyarban. Az első kocsik már Ázsiában vannak, és most ... most mi is átgördültünk.³³

Novo-Nikolajevszk, a kezdet

Az éhség, a teljes elhagyatottság érzése, a reménytelen harc a tetvekkel, az örökös félelem a hadapródság miatt valamiféle neurózist kezdtek előidézni bennem. Mint az üldözött állat, úgy kuporogtam három szál deszkámon és ellenségesen hallgattam a szobákból kiszűrődő lármát. Az olaszok énekeltek, a délszlávok vitatkoztak, a románok kártyáztak. Az a tetves kis kadét

³⁰ IX. SF '99, 50., gk. 266.

³¹ IX. SF '99, 52., gk. 270.

³² IX. SF '99, 51–52., gk. 269.

³³ IX. SF '99, 53., gk. 272.

az előszobában éhen halhatott volna, hogyha a tisztí legények oda nem toltak volna eléje egy-egy tányér fekete kását és egy darabka kenyeret. ...

A román, aki nagyon bőkezű volt és civilben járt, már az első tíz percben egy fogkefét ajándékozott nekem és három rubelt kölcsönképpen. Az életöröm haladéktalanul szolgálatra jelentkezett. Nagy zászlóssal (akiről egyébként hamarosan kiderült, hogy szintén önkéntes csak) elindultunk a városba, ... hogy bevásároljunk. Kegyetlenül hideg lehetett, mert alig értünk a nagy bazártérre, egy orosz megtorpant előttünk, gyorsan felmarkolt egy adag havat, és dörzsölni kezdte vele arcunkat és fülünket. Az első pillanatban valami támadásra gondoltunk, de csakhamar rájöttünk, hogy itt a felebaráti segítőkészség működik, amely nem engedi lefagyni fehérré vált orrunkat és fülünket.³⁴

Flekktfusz

A barakkokban a helyzet vigasztalanná kezdett válni. A hullakamra a barakk végében már annyira tele volt, mint a palermói katakombák. Mögötte feküdt az éléskamra, tehát a tífusz hullák között hordták a konyhába a káposztát, kását, krumplit. És ez így lesz, míg tavasszal a földbe sírokat lehet ásni. A „temető-barakkok” előtt a meztelen hullák a szabadban várják a tavaszt, egymásra rakva, mint a fahasábok.³⁵

Ogurcovó

Új fejezet kezdődött szibériai életemben, és a bűvös henger csillagait most már nem csupa gázos, komor emlékszilánk képezi, hanem derűsebb, színesebb emlékek is.³⁶

S ezzel megkezdődtek különféle baklövéseim. Először is leültem anélkül, hogy a sarokban álló nagy asztal felett lógó kazanyi Szűz képe előtt meghajtottam volna magam keresztvetés közben. Tolmácsom, aki civilben zsidó ügynök volt, rögtön magyarázni kezdte a felháborodott háziaknak, hogy nálunk, odaát Európában ez nem szokás, ott a templomban vetnek keresztet, ebéd előtt mindenki csak gondolatban hajt fejet a Szűzanya előtt. Egyébként szavatol azért, hogy jámbor keresztény lélek vagyok.³⁷

Lovagias ügyek

A kényszerű együttélés, a tétlenség, a hőség, a testi és lelki vágyak kezdik kirojtozni az idegeket. Minduntalan viták lángolnak fel semmisségükért, szavak pukkannak, sértések fröcskölnek, s mire a vörös taréjok újra lekonyulnak, kész egy újabb lovagias ügy. A sértő merev arccal megnevezi segédeit, akikkel mi ketten összeülünk a szoba sarkában, s mivel – sajnos! – nincs mód azonnali vérontásra, az ügyet a háború végéig bebalzsamozzuk egy jegyzőkönyvbe, melynek alapján majd hazatértünk után a felek karddal vagy pisztollyal lemoshatják a

³⁴ X. SF 2000, 33., gk. 281–282.

³⁵ X. SF 2000, 36., gk. 288.

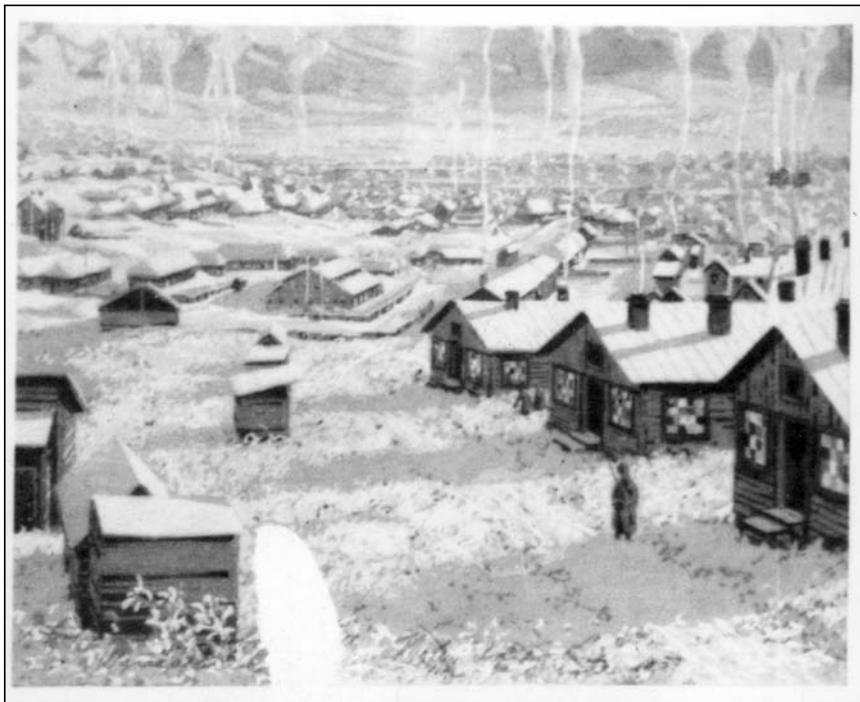
³⁶ X. SF 2000, 38., gk. 290.

³⁷ X. SF 2000, 39., gk. 293.

gyalázatot. Lesz, aki hónapokig minden reggel kihajthat a kiserdőbe néhány golyóváltásra, annyi lesz a restanciája, persze feltéve, hogy közben át nem lyukasztják.³⁸

Berezovka

A három berezovkai tábor lakóinak létszáma időnként elérte a negyven ezret. Az északi tisztai tábor a foglyok megérkezésekor még nem készült el teljesen. A lakók saját munkával, illetve a legénységi táborból ajánlkozó „szakemberek” igénybevételével rendezték be szállásaikat. A tisztek nem tartoztak kötelező munkaszolgálattal, hosszú ideig zsoldot kaptak, amiből – bár egyre nehezebben – fedezni tudták ellátásukat. A társadalmi kapaszkodók, a családi kapcsolatok elvesztése, a kényszerű összezártság, tétlenség az idő múltával sokakat kergetett depresszióba. Gyűltek a sérelmek, a párbaj kihívások, a tényleges lebonyolítást azonban a távoli – otthoni – jövőbe helyezték át. Szaporodtak a „furcsa” emberek, gyakori volt az öngyilkosság. Megnőtt az összetartás, a közös érdeklődés és értékek alapján szerveződő baráti körök értéke, mivel fizikailag és mentálisan is védtek az egyént.

8. kép. A berezovkai hadifogoly-tábor, képeslap. Soproni Múzeum, Storno Gyűjtemény

³⁸ XII. SF 2001, 33–34., gk. 322–323.

A fiatal Becht szellemi és fizikai aktivitással igyekezett talpon maradni. Kamaszkora óta naponta tornászott, erről a fogságban sem mondott le. Hasonló érdeklődésű, a művészetek iránt elkötelezett barátokra talált. Nyelveket tanult és tanított, fordított, verseket és elbeszéléseket írt. Társaival kézzel írt irodalmi újságot szerkesztettek. Magyarról németre fordította Molnár Ferenc: *A testőr* című darabját, amit nagy sikerrel adtak elő Bereзовkán. A felkészülés egy időre lekötötte a résztvevők figyelmét, ráadásul némi bevételt is hozott. A főhősnőt alakító fiatal hadnagyot – akarata ellenére – dívának kijáró rajongással vette körül a békeidőkre emlékező közönség.

A foglyok a forradalom kitörését követően azt remélték, hogy a háború hamarosan befejeződik, és ők épségben hazakerülhetnek. Reménykedve olvasták a breszt-litovszki tárgyalásokról, majd az 1918. március 3-án megkötött békéről szóló híreket. Az elhúzódozó polgárháború azonban Szibériában is szétzilálta a táborok életét, a hazatérésről nem született intézkedés. Az államhatalom megrendült, a táborok őrsege elszivárgott, nem volt zsold és élelem. Zűrzavar, éhezés és kiszámíthatatlanság, naponta változó politikai erőviszonyok, fehérek – vörösök – csehek véres hatalomváltásai jellemezték ezt az időszakot. Telente elviselhetetlen hideg, nyaranta a megújuló járványok tizedelték a foglyokat. A közbiztonság annyira megromlott, hogy sötétedés után életveszélyessé vált a kijárási megerősített és őrséggel védett szállásról. Voltak, akik a szovjet hadsereghez való csatlakozásban, mások a szökésben kerestek kiutat – kevés sikerrel. 1918. szeptember végén japán csapatok érkeztek a táborba, majd röviddel ezután a foglyok egy részét útnak indították Vlagyivosztok felé.

A tábor

Az egykori csukaszürke tüzérnadrág maradványaiba kötött napló, melybe német gyorsírással jegyeztem az eseményeket, s amelyet mindig magamnál hordtam, nehogy áldozatául essék a házkutatásoknak, ez a napló sok olyan bejegyzést tartalmaz, melyek kivesztek az emlékezetemből. ... Mások viszont a tegnapi élmény erejével élnek.³⁹

A légénységi tábor felett, már a hegyek kifutóin tíz vadonatúj, téglavörös, emeletes épület fogadott. Ez volt a berezovkai új, északi tisztai tábor. ... Amikor a II. számú barakk emeleti szobájában körülnéztünk, kókadó kedvvel állapítottuk meg, hogy az orosz szervezés megint egyszer csődöt mondott. Ide irányítottak bennünket, még mielőtt szállásaink elkészültek volna. Kongó, nyers szobák, hiányos ablakok, nedves falak, még használhatatlan WC-k fogadtak, bútornak pedig nyoma sem volt.⁴⁰

A nagykiterjedésű légénységi tábor lent a völgykatlanban már a mi érkezésünkkor a szervezettség magas fokán állott. ... Még aznap megjelentek a tisztai táborban a hivatásos és műkedvelő szakácsok, ácsok, asztalosok, matrac- és cigarettatömők, no meg a tisztai légénynek ajánlkozó. Az elnyert asztal-, ágy- és székrendelések alapján tábor szerte megkezdődhetett a szükséges faanyag illegális beszerzése.⁴¹

³⁹ XIII. SF 2001, 36., gk. 327.

⁴⁰ XIII. SF 2001, 37., gk. 328.

⁴¹ XIII. SF 2001, 38., gk. 330.

Ezek a tábor-államok mintegy szeminárium-szerűen mutatták be az állam keletkezését, az első sejtől, vagyis az első fogolyszállítmánytól kezdve a gazdasági, politikai és szellemi élet fokozatos kiépítéséig, a káposztatermesztéstől a harmóniumkészítésig, a rendfenntartó közegektől a barakkparlamentekig.⁴²

A lélek betegségei

Ahogy múltak a hetek és hónapok, a furcsa emberek száma egyre nőtt, mert a természetellenes élet, mint valami karikaturista, kihangsúlyozta a minden emberben megbúvó bizarrságokat. ... Voltak, akik hétszámra ki sem mozdultak a vackukból, akik feladták magukat. Ezek közül az évek során sokat el is temettünk, vagy mint elmeháborodottakat hoztunk haza családjukhoz.⁴³

Ellentétben fogolytársaim többségével, akik nem akartak egy hosszabb háború lehetőségében hinni, ... a csodavárás örökös és meddő provizóriumában feccsérték napjaikat és éveiket, miközben szellemileg és testileg lezüllöttek, ... néhányad magammal nemcsak az önművelést űztem fanatikusan és a többiek által gúnyosan kommentált módon, hanem foggal-körömmel védelmeztem a civilizált ember színvonalát. ... A testápolásból nem engedtünk, rendszeresen tornáztunk, a barakk körüli sétára engedélyezett időt percre kihasználtuk, még –30°-os hidegben is.⁴⁴

Szép remények

[1917.] december 22-én – legszebb karácsonyi ajándékként – megkezdődtek Breszt-Litovszkban a béketárgyalások. Már otthon képzeltük magunkat. Szilaj örömhullám ringatott mindenkit. A légénységi táborban a Leányvásárt játszották tomboló sikerrel és csupa férfi szereplővel. A karmesteri pulpituson unokabátyám, Becht József, miskolci zenetanár és zeneszerző ült.⁴⁵

Ahogy híztak reményeink, úgy fogyott testsúlyunk. Már a Kerenszky-forradalom óta havonta egy lyukkal szorosabbra kellett húznunk a derekszíjat, az októberi bolsevista forradalom s a velejáró teljes felfordulás az élelmezési helyzetet aztán teljesen felborította. Koplaltunk, vékonyodtunk, de a Testőr mellett kitartottunk.⁴⁶

Forradalom után

A forradalom Szibériába érkező hullámverése és a békehírek nyomán az orosz katonaság körében kitört az anarchia. Felszabadultak a fegyelem által eddig féken tartott vad ösztönök. Az önkényesen feloszlott katonai egységek egy része átalakult rablóbandává. ... Megkezdődött besötétedés után az útonállás és vetkőztetés, közvetlenül a barakkok közelében.⁴⁷

⁴² XIII. SF 2001, 38., gk. 329.

⁴³ XIII. SF 2001, 41., gk. 335.

⁴⁴ XIII. SF 2001, 40., gk. 333.

⁴⁵ XIII. SF 2001, 49., gk. 347.

⁴⁶ II. rész, 1. fejezet, a továbbiakban II/1. SF 2002, 75–76., gk. 6–7.

⁴⁷ II/1. SF 2002, 76., gk. 7.

Az 1918-as év szinte hetente szolgált újabb fordulatokkal, s így hol a vörösök, hol a fehérek és a cseh légió, hol az entente-missziók tagjai és a megszálló japánok tisztjei ültek a nézőtér lócaín. Volt egy este, amikor amerikai, kanadai, olasz, francia és japán tisztek mellett két buddhista láma is bámulta faarccal az európai érthetlenséget.⁴⁸

Voltak, akik a Vörös Hadseregbe léptek be, részint meggyőződésből, részint, mert azt remélték, hogy ott csillapíthatják eleség és szabadság utáni éhségüket. Mások Mongóliába szöktek, és Urga körül az odáig kalandozó kozákok kezébe estek. Néhálynak sikerült Tien-csinig elvergődni, de a többség a sivatagban pusztult el. A táborban maradtak meg nem tört része mindenféle vállalkozásba kezdett.⁴⁹

A cseh lovasság végigvágatott a táboron, összeterelte a fegyvereiket eldobáló vörösöket, minket beparancsolt az épületekbe, aztán átadta a terepet a közben megérkezett cseh és fehér gyalogságnak, és vágatott tovább kelet felé. A többiből nem sokat láttunk. Csak hallottuk, hogy a vörösök egy részét lent a Szelenga partján halomra lötték és a vízbe dobálták, a többit meg egy fabarakkba zárták. Rólunk sem feledkeztek meg. Még aznap megjött a rendelkezés, hogy továbbra is hadifoglyok vagyunk és újra őrizet alá kerülünk. Hazatérésről szó sem lehet.⁵⁰

Még szeptember végén megérkeztek Berezovkára az első japán századok, apró, sárga, lúdtalpú, de fegyelmezett és elszánt emberek, akik sorra kiraktak bennünket kőbarakkjainkból, és beköltöztettek a fabarakkok legelhanyagoltabbjaiba, ahol piszoktól kerges emeletes piccseken összezsúfolva, sötét letargiában vártuk a további fejleményeket. ...

Vége a háborúnak. Október utolsó hetében, amikor már keserves munkában, a vállunkon hordtuk be az erdőről a téli tűzifát és kiéhezett testünk reszketett a nehéz törzsek súlya alatt, hirtelen egy reménysugár hasított bele életünkbe. Sürgöny érkezett Vlagyivosztokból, a fehér parancsnokságtól, hogy a berezovkai északi táborból a foglyok azonnal Ruszki-osztrovra – tehát a Vlagyivosztok előtti szigetre – szállítandók.⁵¹

A világ végén

A berezovkai tiszti táborból november elsején indult tovább Becht Rezső társaival Mandzsúrián keresztül a kettős, japán és orosz fennhatóság alatt álló Vlagyivosztok felé, abban a reményben, hogy a Japán-tenger partjáról tengeri úton térhetnek haza. Csita, Harbin érintésével 12 napi utazás következett. Nikolszk-Usszurijszkba, a Vlagyivosztoktól mintegy 100 km-re fekvő városba érkeztek.⁵² A megfáradt, halálra rémült foglyokat Kalmükov atamán hírhedt mongol kozákjai hajtották gyalogmenetben a kijelölt szállásra. Az egykori pestisbarakkokba, majd idővel a város másik felében lévő romos csitinszki táborba költöztették őket. A háború véget ért, a hazatérés reménye azonban egyre távolabb

⁴⁸ II/1. SF 2002, 78., gk. 10.

⁴⁹ II/1. SF 2002, 81., gk. 16.

⁵⁰ II/1. SF 2002, 83–84., gk. 18–19.

⁵¹ II/1. SF 2002, 84., gk. 20–21.

⁵² Lásd Winter András naplóját: http://hosokvoltak.blog.hu/2012/02/25/winter_andras_13_nikolszk_usszurijszk_i_honapok

került. Zsoldot, ellátást nem kaptak, sokan a városban kerestek munkát. A többséget a Nemzetközi Vöröskereszt és az amerikai keresztény missziók támogatása, a japán fennhatóság alatt jobb ellátást kapó társak adományai mentették meg az éhenhalástól. A városban megjelent a spanyolnátha. 1919 januárjában a fehéreket kiszorították a vörösök, amit a japánok tétlenül szemléltek, majd két hónappal később véres rajtaütéssel tették lehetővé a fehérek visszatérését. A tengeren amerikai és japán hadihajók őrizték a status quo-t. A békeszerződések megkötését követően az egykori közös hadsereg katonáinak dönteniük kellett, melyik utódállam területén akarnak élni.

Becht helyzetét nehezítette, hogy Sopron sorsáról ellentmondó hírekhez jutott. 1920 nyarán érkezett a városba a magyar repatriáló bizottság, konkrét intézkedések azonban még nem történtek. Időközben útnak indult az első hajó a német foglyokkal, az Osztrák Vöröskereszt anyagi támogatásával pedig rabtársuk, Burghardt Breitner orvosprofesszor, író, később ismert osztrák politikus lefoglalta a Nankai Maru teherhajót 1500 osztrák katona számára. Barátai bizalmasan közölték Bechttel, hogy felcsempészik a hajóra. Egy hónapnyi idegtépő várakozást követően augusztus 6-án indultak el a kikötőbe, ahol társai gondosan kitervelt konspirációval juttatták fel a fedélzetre. 2051 nap elteltével véget ért a fogság, a nagy utazás azonban még bővelkedett a megpróbáltatásokban.

A hajó kéthónapos útja során 18 ezer km-t tett meg. A trópusi melegben viharok, tengeri betegség, összezárttság kínozza az erejük végén járó, tépett idegzetű vándorokat. Volt, aki betegségben hunyt el, akadt, aki önszántából vetett véget az életének. Sanghajban, ahol öt napig állt a hajó, hogy feltöltse a készleteket, sikerült Bechtnek partra szállnia, máshol azonban csak a hajóról láthatta – életében először és utoljára – a könyvekből ismert tájakat, városokat. Október 31-én érkeztek meg Triesztbe, november 6-án éjjel lépte át a magyar határt 23 társával együtt, akik betegként kerültek fel a hajóra. Győrben az Izraelita Nőegylet vendégelte meg az egykori foglyokat, majd a csóti leszerelő és megfigyelő tábor fűtetlen barakkjaiban töltött két nap után elindulhatott hazafelé. Pápaiig gyalog, azután kölcsönpénzen megszállva, vonaton. November 9-én ért haza. Elkezdődhetett a lassú talpra állás, az akklimatizálódás időszaka.

A fogadtatás

Sárga vigyorok közt és kegyetlen szemek kéjes tűzében táncolt a kancsuka a foglyok hátán, a kör meg egyre szűkebb lett. Mi ketten Pepivel már a roham legelején a tömeg közepébe fúrtuk be magunkat, úgy hogy bennünket a korbácsok nem érhettek el. Sápadtan, a szégyentől reszketve vártuk a megaláztatás végét.⁵³

Ínséges idők

Segélykiáltásainkra az Amerikai Vöröskereszt takarókat, köpenyeket, némi fehérműt és szeretetsomagokat küldött. A következő heteket, egészen újév utánig az egykori

⁵³ II/3. SF 2003, 14., gk. 44.

pestisbarakkokban töltöttük szörnyű zsúfoltságban. Állítólag két év előtt a pestisjárvány áldozatai ezekben a barakkokban pusztultak el.⁵⁴

Gázsit már hónapok óta nem kaptunk, a Vöröskereszt könyöradományaiából tengődünk, s így pénz nélkül vágtunk neki az 1919-es évek.⁵⁵

Aki tehetne, menekült a táborból. Minden munkát vállaltak, csak ne kelljen még egy telet abban a börtönben tölteni, melyet most már régóta nem őrzött senki. Elszegődtek a pékségekbe, a bányákba, ... csatornákat ástak a városban, pincérkedtek, zenét tanítottak, és ki tudja, még mi mindennel foglalkoztak. Mi, akik a barakkokban kitarítottunk, ... lassanként eladogattuk utolsó holminkat is, de hogy éhen nem veszünk, azt azoknak a bajtársaknak köszönhetjük, akik a japán kezelésben lévő fogolytáborban éltek, aránylagos jólétben, ahol rendszeren megkapták yenben zsoldjukat, azonban a táborból ki nem mozdulhattak. Ők segítettek bennünket, meg közben–közben a Nemzetközi Vöröskeresztől is kaptunk támogatást.⁵⁶

Spanyolnátha, kolera

Itt, Vlagyivosztko közelében, nem volt nehéz az amerikai, kanadai, japán, kínai, orosz lapokat megszerezni, s így hírekkel bőségesen elláthattam a barakkot, mindössze az volt a baj, hogy ezek a hírek csak ritkán voltak reánk kedvezőek. A háborúnak vége volt, de nem a halálveszedelemnek. Dúlt az ázsiai influenza Japánban, az újságok tele voltak riasztó hírekkel az áldozatok gyorsan növekvő számáról. Az intervenció japán seregek katonái szájuk és orruk elé kötött fehér védő maszkával jártak, ami kísérteties látvány volt, ha nagy kötelékben kacsáztak végig a városon.⁵⁷

Egy kiváló bajtársunk, dr. Burghardt Breitner. osztrák orvosprofesszor, író, ... segítségért ostromolta az összes elképzelhető intézményeket, s neki köszönhetjük most is, hogy még mielőtt a kolera betörhetett volna hozzánk, az Amerikai Vöröskereszt védőoltásban részesített valamennyiünket.⁵⁸

Politikai változások

A Bulvarnáján és a többi utcán újra faarccal kacsáztak a japán őrjáratok, a nagy téren pedig, az összelövődött kórház előtt ott feküdtek az elesett internacionalisták holtteste, melyeket egy japán őrszem óvott meg a kínai hullarablók további vetkőztetői tevékenységétől. A japánok húsvéti puccsa újra fehérré tette Nikolszko és Vlagyivosztko is, ahol a Nagy Péter-öbölben fehér japáni és szürke amerikai hadihajók ringtak a vízen és őrizték a távol-keleti kapitalizmus nyugalalmát. S ezalatt Trianonban aláírták a magyar békediktátumot.⁵⁹

⁵⁴ II/3. SF 2003, 17., gk. 49.

⁵⁵ II/3. SF 2003, 23., gk. 57.

⁵⁶ II/3. SF 2003, 35–36., gk. 74.

⁵⁷ II/3. SF 2003, 29–30., gk. 68.

⁵⁸ II/3. SF 2003, 35., gk. 74.

⁵⁹ II/3. SF 2003, 38., gk. 79.

Haza! Haza!

A tavasz és az induló hajók mindenkit megbolondították. Már senki sem dolgozott, mindenki csak híreket várt és alig vett tudomást az újabb flekktifusz járványról.

Haza! Haza! – ez volt a mindent betöltő gondolat.⁶⁰

Már elindult a birodalmi németek első hajója, rajta a beteg Saupper. ... Mások uzsorakamatra pénzt vettek fel és saját költséjükre indultak útnak a „Sunku-maru”-val.⁶¹

A foglyoknak annál a delegációnál kell jelentkezniük, amely azt az utódállamot képviseli, amelyhez születésük vagy lakóhelyük szerint tartoznak. A felvidékiek a cseheknél, az erdélyiek a románoknál jelentkeznek, többségük hosszú, nehéz lelki harc után. De hol jelentkezsem én? Hová tartozik Sopron? – Senki sem tudja. Az újságok ismételten mint osztrák várost emlegetik.⁶²

Augusztus 5-én hallottuk először ezt a nevet: „Nankai-maru”. Ez a japán hajó, melyet Dr. Burghardt Breitner kötött le Japánban, arra volt hivatva, hogy az osztrák kórházat és 1500 egészséges osztrákot szeptember első napjaiban hazaszállítson. Magyar hajóról még semmi hír sem hallatszott. A feszültség szinte az elviselhetetlenségig fokozódott.⁶³

A Nankai-Marun

Elfogy a lépcső, holmijaimat a barátok gyorsan átveszik, az ötödik barát, aki a lépcső végén a beszállók jegyeit – számozott kis falapokat – ellenőrzi, félreáll, a helyére én állok oda és folytatom a számok ellenőrzését. Öt perccel később újra átadom helyemet a legális ellenőrnek, magam pedig leosonok a hajó legmélyére.⁶⁴

Amint a hajó napi élete megkezdődött, jelentkeztem parancsnokságunknál, ahol ügyemet, nyilván protektoraim közbenjárására, mosolyogva elintézték és engem, már mint legális utast beosztottak Brandeis százados tízes csoportjába, teljes jogokkal és kötelességekkel.⁶⁵

Ez a japánoktól a háború elején zsákmányolt egykori német teherhajó öt éven át valamelyik japán kikötőben rothadt, s most, jobb híján újra szolgálatba állították. Mindkét oldalát be kellett foltozni, ami tájfun esetén végzetes lehet, mert a tájfun két oldalról nyomja a hajókat. ... Már egy közepes erejű vihar is lesöpörheti a fedélzetről az odaépített különféle deszkaalkotmányt, a pékséget, a konyhákat, a latrinákat, melyek együtt a hajónak valami úszó cigánytábor jelleget adnak. Egyébként a hajó 12.000 tonnás, és emberrakománya a japán személyzettel együtt meghaladja a kétezer-kétszáz főt.⁶⁶

⁶⁰ II/3. SF 2003, 37., gk. 77.

⁶¹ II/3. SF 2003, 39., gk. 79–80.

⁶² II/3. SF 2003, 40., gk. 82.

⁶³ II/3. SF 2003, 41., gk. 83.

⁶⁴ II/4. SF 2003, 44., gk. 87.

⁶⁵ II/5. SF 2004, 10., gk. 91.

⁶⁶ II/4. SF 2003, 44., gk. 88.

Kétezer ember számára alvórekeszeket zsúfoltak be. Ezt csak úgy lehetett megoldani, hogy a három méter magas helyiségekbe egymás felett három sor rekeszt építettek be, s köztük alig félméteres folyosót hagytak, úgy kellett betekergőznünk helyeinkre. És mindez napról-napra fokozódó trópusi hőségben folyt. A legtöbben meztelenül lihegtek levegőtlen rekeszeikben, én a fél éjszakát a fedélzeten sétálva töltöttem, és inkább napközben dőltem le egy-egy órára. Külön kínszenvedés volt az édesvíz hiánya. A mosdás céljaira magunkkal hozott édesvizet már a harmadik napon erősen korlátozni kellett, ezért a zuhanyokból sós tengervíz folyt, ami az állandó izzadástól kipárolt bört felmarta és gennyes gyulladásokat okozott.⁶⁷

Elöl, a hajó kórházában meghalt az első beteg. ... A hajóparancsnokság, látva, hogy a lelkeken mind erősebben elhatalmasodik valami hisztérikus szorongás, a nappali temetéseket beszüntette és a halottakat éjszaka, titokban bocsátották az óceánba.⁶⁸

Sanghajban vagyonom feléért – 50 centért – egy legyezőt vásároltam. Ez volt életem egyik legbölcsebb befektetése, mert ez az elnyúlhatatlan papírlegyező a leghatásosabb fegyver volt a déli tengerek tüzes leheletével szemben. ... Minden bordájára egy-egy napnak hajózási adatait jegyeztem fel és – az utolsó borda pontosan Triesztben telt meg.⁶⁹

A Szibériában kirojtozódott idegek a hosszú tengeri út gyötrelmeitől, az örökös ingadozástól, az őrlítő hőségtől, álmatlanságtól, rossz élelmezéstől, összepréseltségtől, az utasok egy részénél felmondták a szolgálatot. Összetűzések, sértegetések, durvaságok napirenden vannak. A legénység lázong a gyatra ellátás miatt. ... Pedig paradicsomi vidékeken járunk. Egészen közel hajóznak Szumátra partjaihoz. Pálmaligetek mögött 2000 méter magas hegyek kéklenek, a delfinek zárt kötelékekben ugranak ki a vízből.⁷⁰

Rettenetes hőséggel fogadott a fekete földrész. ... Az adeni öbölben ránk lehel a sárga sivatagok tüze. A fedélzeten a hőmérő 53°C-t mutat, lent a hálólhelyen csak 34°-ot.⁷¹

Amilyen örömmel köszönti szemünk és szívünk ... a félig már európai Földközi-tengert, olyan borzongással fogadja bőrünk az új tenger metsző szeleit. Előkerülnek a matracok alól a trópusok nedves hőségében ezernyi ránkba feküdt, kopott katonaköpenyek, és a hajó egy csapásra átváltozik a félmeztelen testek tömegéből szürke koldusok elvadult gyülekezetévé.⁷²

A gondolatok előre sietnek, túl az Alpokon, Sopronba, a Deák téri családi házba, és a szív megremeg... Mi vár reám otthon? Október 31-én, pontosan hat évvel azután a nap után, amelyen egykor a harctérre indultam, délután ötkor, kitérül előttünk a trieszti kikötő amfiteátruma.⁷³

⁶⁷ II/5. SF 2004. 11., gk. 92.

⁶⁸ II/5. SF 2004. 11–12., gk. 93–94.

⁶⁹ II/5. SF 2004. 18., gk. 104.

⁷⁰ II/5. SF 2004. 24., gk. 113–114.

⁷¹ II/5. SF 2004. 28., 30., gk. 119., 122.

⁷² II/5. SF 2004. 33., gk. 127.

⁷³ II/5. SF 2004. 33., gk. 128.

Hazai földön

A magyar fogadó-bizottságtól megtudom, hogy Sopron magyar, s ezért a hajón lévő 23 beteg magyarhoz csatlakozom és velük együtt a készen álló két vasúti szerelvény magyarok részére fenntartott kocsjában helyezkedem el.⁷⁴

És a következő nap reggelén a soproni vonaton egy idejétmúlt csukaszürke tűzérköpenyben topogó emberrel évődtek a soproni hetivásárra igyekvő parasztlányok. De a hallgatag katona csak a tájat nézte, és mikor a deres mezők felett feltűnt a Károly-magaslat, majd az öreg tűztorony, akkor ... de ezt úgysem lehet szavakkal kifejezni!⁷⁵

A korábbi, a kézirat egészére tett megállapítások a fent tárgyalt fejezetekre is érvényesek: A kézirat színvonala természetszerűen nem teljesen egyenletes, összességében azonban mindenképpen figyelemre méltó. ... Becht írása legjobb fejezeteiben túllépve egyéni sorsán meggyőzően és hitelesen rajzolja fel a város és lakói mindennapi életét a 19–20. század fordulójától a 60-as évekig. Rendkívüli beleérző képessége, nyitottsága, szolidaritása a társadalom éppen nehéz helyzetben lévő rétegei iránt segítették abban, hogy felülkerekedjen társadalmi státusa szemléleti korlátain. Nézőpontja nem a kisvárosi notabilitásé, hanem a jóra és a rosszra egyaránt érzékenyen reagáló, ugyanakkor az eseményeket kellő távolságtartással kezelni tudó értelmiségieé. Ez teszi rokonszenvenessé személyiségét, érdekfeszítővé és hitelessé írását.⁷⁶ Sarkady Sándor írónak köszönhetően a kézirat nyomtatásban is elérhető, a folytatásokban történő megjelenés és a kiadvány kis példányszáma miatt azonban az olvasók számára teljességében többnyire csak a helyi közgyűjteményekben olvasható. A Sopron Anno helytörténeti weboldalra ugyan heti rendszerességgel felkerül egy-egy rövid, tematikus részlet, ez azonban nem pótolhatja a teljes kézirat egyben, vagy két részletben történő újrakiadását. Reméljük, idővel erre is lesz szándék és lehetőség.

⁷⁴ II/5. SF 2004, 34., gk. 128.

⁷⁵ II/5. SF 2004, 35., gk. 130.

⁷⁶ Turbuly i.m. 284.

A soproni Storno család négy férfitagja vett részt a Nagy Háborúban: ifj. Storno Ferenc három fia, Storno Miksa (1887–1978), Storno Péter Pál (1892–1962), Storno Imre (1894–1941) és sógoruk, Martinkovich Antal (1888–?) (1. kép). A család világháborús relikviáinak nagy része a Soproni Múzeum Storno-gyűjteményében található, de a Soproni Levéltár is őriz tőlük háborús leveleket és frontnaplót. ² A család tagjaira oly jellemző grafománia, a gyűjtő és megőrző szenvedély – túlmutatva a családtörténeten – értékes forrásul szolgál a kor viszonyainak árnyaltabb megismeréséhez. A családi archívum eddig még alig rendezett és ezért kevésbé ismert világháborús emlékeit a következő kategóriákba sorolhatjuk: 1. frontnaplók, 2. fényképek, 3. katonai szolgálattal kapcsolatos okiratok

1. kép. Balról jobbra: Storno Pál, Martinkovics Antal és Storno Miksa, 1914.
(Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény)

¹ Jelen írás egyes részletei elhangzottak A Storno család I. világháborús relikviái címmel a Soproni Levéltár, „Mire a falevelek lehullanak...” Katonák, polgárok, egyéni életutak, sorsközösségek című konferenciáján, Sopron, 2014. október 27.

² Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (MNM GyMSMSL), XIII. 43. Storno család iratai.

(igazolványok, parancsok, térképek, szabadságolási iratok stb.), 4. tábori levelezőlapok, levelek, 5. fegyverek, felszerelések („militaria”); 6. kitüntetések, sapkajelvények, 7. a Volt Soproni Tüzérek Bajtársi Köréhez kapcsolódó dokumentumok.

A családi háború relikviák, dokumentumok többsége Storno Miksa és Pál katonai szolgálatához kapcsolódik. A háború utáni évtizedekben a két testvér sokat fáradozott azon – több-kevesebb sikerrel –, hogy ne csak a saját, hanem bajtársaik katonai emlékei, élményei is megőrződjenek. Az emlékezés fórumai általában a Volt Soproni Tüzérek Bajtársi Körének összejövetelei voltak. Az alábbiakban felvázoljuk Miksa és Pál katonai pályáját, majd egy-egy előadásukat szöveghű formában adjuk közre.

Storno Miksa visszaemlékezése

Storno Miksa 1911. szeptember 29-én tett tartalékos tiszti vizsgát Pozsonyban. 1914. augusztus 1-jén vonult be a Sopronban állomásozó császári és királyi 13. tüzérezred 5. ütegéhez (2. kép). A hónap végén már a keleti fronton harcolt az orosz cári csapatok ellen a mai Lengyelország területén, Janów és Tarnawa környékén. Érdemei elismeréseként november 1-jei hatállyal hadnaggyá léptették elő. 1915. július 14-én megkapta a Bronz Katonai Érdemérmét a Katonai Érdemkereszt szalagján (*bronze Militärverdienstmedaille am Bande des Militärverdienstkreuzes*). 1916 februárjáig a keleti fronton szolgált Galíciában, a mai Ukrajna földjén. 1916 tavaszán Tirolba vezényelték, majd innen az olasz frontra került. 1916 júliusa és 1918 áprilisa között Trencsénben szolgált. 1916. augusztus 1-jei hatállyal főhadnagyi rendfokozatot kapott. Ebben az időben nyerte el a Károly Csapatkeresztet, majd 1918-ban a bronz vitézségi érmet (*Tapferkeitsmedaille*). 1918 tavaszán ismét az olaszok ellen vezényelték. 1918. július 7-én Albániában olasz hadifogságba esett mint a császári és királyi 19. (későbbi 5.) hegyi tüzérezred élelmezési tisztje. Hadifogságát a Caserta megyei Cassino hadifogolytáborában töltötte, ahonnan 1919. augusztus 26-án tért haza betegen. Tartalékos tüzérfőhadnagyként szerelt le.

2. kép. Storno Miksa tábori tükre (Soproni Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény, Ht.75.20.159)

1930-ban megkapta a piros-fehér-zöld színű hadiérem szalagján viselendő, a karddal és sisakkal díszített Magyar Háborús Emlékérmét, 1934-ben a Tiroli Emlékérmét (*Landesdenkmünze*), és az Osztrák Háborús Emlékérmét (*Österreichische Kriegserinnerungsmedaille*). 1936-ban jogosulttá vált a fekete-fehér szalagon viselendő hadiékítményes II. osztályú Porosz Háborús Emlékkereszt és a Német Háborús Emlékérmé fekete-fehér-piros színű karddal ékesített szalagon való viselésére.

Miksa öt kötetben megírt naplója az 1914. július 31. és 1916. június 30. közötti időszakot öleli fel.³ Ezek alapján írta meg később háborús visszaemlékezéseit. Az első kötet 1932-ben készült el (1914 augusztusától 1916. február 9-ig),⁴ míg a folytatás jelenleg csak töredékes formában ismert.

Storno Miksa közlésre kerülő visszaemlékezését 1934. január 14-én, a Pannónia Szálló üvegtermében mondta el a Volt Soproni Tüzérek Bajtársi Körének összejövetelén.⁵ A 8 oldalas, tintával írt előadásszöveg a Soproni Múzeum Storno-gyűjteményében maradt fenn. Az oldalszámozást ceruzával vezették a papírra, míg az előadáson bemutatott fényképek sorszámát – a szöveg aktuális helyén – piros ceruzával tüntették fel. Ezeket a számokat kerek zárójelben közöljük. Terjedelmi korlátok miatt mind a 48 fotót nem áll módunkban közzétenni. Az előadást a szerző helyesírásának megtartásával, szöveghű formában közöljük.

„A következőkben lesz szerencsém a soproni tüzérezred harctéri élményeiből néhány képet bemutatnom, abból az időből, amidőn 1915 év végén és 1916 elején a 37. honvéd gyaloghadosztály kötelékében résztvett a Rownó⁶ körüli harcokban. A volt soproni 13-as tüzérezred 1915. október 8-án érkezett Pálczára,⁷ s még aznap délután a Rownó-Koweli⁸ vasutvonal Olyka-i⁹ állomásától délre ment tüzelőállásba, ahol a 37. honvéd gyaloghadosztály az oroszokkal már heves harcban állott.

Ütegünk alig kezdte meg a tüzelést, egy erdő szélén álva, máris ellenséges gránáttűzbe került, de szerencséje, hogy közvetlen az ágyúk között bevágódó több gránát nem explodált¹⁰ (úgynevezett Blindgänger volt), s így az ütegben kár nem történt. Feltűnő volt ezalkalommal az ellenség által használt gránátok robbanása, mely az eddig megszokott detonációtól eltérő és sokkal hevesebb volt, úgy hogy az volt a véleményünk, hogy talán japán munitióval dolgoznak. Az éjjel heves gyalogsági tűzharc fejlődött ki több ízben,

³ MNM GyMSMSL, XIII. 43. Storno család iratai, 1. doboz, 15. tétel.

⁴ Tagebuch-Notitzen über die Ereignisse des Weltkrieges wie ich solche als Angehöriger des K. und K. Feldkanonenregiment Nr. 13 erlebt u[nd] aufgezeichnet habe. Abschnitt I. Mobilisierung und Erlebnisse am russischen Kriegsschauplatz. Vom 1. August 1914 – 2. Feber 1916. Max Storno Oberleuinant der Reserve. Sopron. MCMXXXII. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény.

⁵ A bajtársi kört 1933-ban alapították, elnöke Storno Miksa volt.

⁶ Riwne (Рівне), Ukrajna.

⁷ Palchye (Пальче), Ukrajna.

⁸ Kovel (Ковель), Ukrajna.

⁹ Olika (Олика), Ukrajna.

¹⁰ Nem robbant fel.

melybe azonban ütegünk nem avatkozhatott bele, mivel délután már az egyes célokra való belövéshez alkalma nem volt. Másnap korán reggel parancsot kaptunk az állás elhagyására, és Kotow-on¹¹ át menetelve egy nagy erdőirtáson táboroztunk, majd ott is éjjeleztünk, igen nagy hasznát véve sátrainknak, mivel már dél óta állandóan szitált egy kellemetlen hideg őszi eső. Másnap, október 10-én 4 órakor felkelve és felszerelve, 5 órakor indultunk el, és Wolka-Kotowszkáján¹² át a délelőtti órákban egy szép nagy tisztásra értünk, ahol azután több mint 3 hónapot töltöttünk.

Eleinte csupán egyszerű fedezékeket készítettünk, de amint kialakult a helyzet és megtudtuk, hogy hosszabb tartózkodásra van kilátás, hozzáfogtunk kényelmesebb lakások és istállók építéséhez (1. 2. 3.) (3. kép). Faanyag bőven volt, ajtókat és ablakokat

3-4. kép. Fedezékek, istállók építése (3., 5.)

¹¹ Kotiv (Котів), Ukrajna.

¹² Az említett helységek közelében fekvő, nem azonosítható földrajzi név.

pedig a front mögötti elhagyott házakból szereztük be, úgy hogy rövid időn belül nagyon kellemes hajlékjaink és jó istállóink voltak. (4. 5.) (4. kép) Mivel az időjárás már meglehetősen hideg volt, lakásainkat kályhákkal láttuk el, melyekhez a téglát a Kotow-i templom kerítésfalának lebontásából szereztük, amely fal rövidesen az utolsó tégláig el is tűnt.

A harcászati tevékenység nem volt nagyon élénk, mely körülményt főleg a gyakori ködös időjárás idézte elő, és inkább csak tüzérségi akcióból és éjjeli tűztámadásokból állott. A gyakran jelentkező orosz repülőket ellen az ütegek egyes ágyukat talapzatokra állítottak, (6. 7.) hogy így azokat jobban tűz alá vehessék, és felderítési munkájukat akadályozzák (5. kép). Persze saját repülőink is figyelték az orosz állásokat, és néha éjjelenként Zeppelin járt át, hogy bombát dobjon a közeli Rownóra, mely erősített városban nagy raktárai voltak az oroszoknak.

5. kép. Ágyú talapzatra állítása (7.)

Közben szinte egész békebeli táborélet fejlődött ki, kellemes és kellemetlen oldalaival. A legénység gyakorlatozott, (8.) fedezéket épített, (9.) ruhát mosott, (10.) a lovakat megsétáltattuk, (11) és délutánonként a tisztek előadásra gyűltek össze (6. kép). Persze közben kellemetlen napokban is volt részünk, (12. 13.) melyek nem jártak veszteségek nélkül. Az oroszok néha nagyon hevesen tüzeltek ütegeinket, s egy ilyen alkalomkor lelte halálát Beilschmied tüzér is, a földözékben ülve egy becsapódó gránát által, másik társa, Mészáros azonban szerencsére csak könnyebb sérüléseket kapott, s miután $\frac{1}{2}$ liter bort

6. kép. Ruhamosás (10.)

és egy jó darab kolbászt elfogyasztott, ismét harcképessé vált. Beilschmiedet különösen sajnáltuk, mert másnap mehetett volna haza Rusztra szabadságra.¹³

Az időjárás lassanként mindjobbán hidegre fordult, (14.) és október 28-án hullott le az első hó. (15. 16. 16a) Ez nem okozott volna kellemetlenséget, ha állandóan fagyott volna, de az időnként beálló olvadás kellemetlen helyzetbe hozott, mert a fedezékeken átszivárgó nedvesség (17.) néha még éjjel is kizavart a fekvőhelyekről. A hosszú téli esték és éjszék pedig azért voltak kellemetlenek, mert néha sem petróleum, sem gyertya nem volt az ütegben, úgyhogy csak a kályhában lángoló tűz világította a földözéket. Nagyon kedélyesek voltak ellenben az estélli összejövetelek, (18. 19.) amelyek grammofon hangjai mellett néha meglehetősen soká tartottak. Öröndetes változatosságot hoztak az állóharc unalmasságába a szabadságról visszatérő csoportok is, akik mindig nagy csomagokkal felszerelve érkeztek meg hazulról.

Szorgalmas munkával az állások mindjobbán kiépültek, figyelőhelyek létesültek (20.) hol a földbe ásva, hol pedig magas fák tetején, (21.) néha 10–12 m magasságban (7–8. kép). A gyalogsági állások (22.) szintén jó állapotban voltak, (23. 24. 25. 26.) s helyenként ágyuk is ki voltak helyezve. (27.) Fa volt bőven, úgyhogy még az utak is egymás mellé rakott fatörzsekből készültek (28.) (Prügelweg) sok kilométer hosszúságban. Különösen szép volt a honvédek kápolnája, (29.) mellette a temetővel, mely utóbbi sajnos állandóan nagyobbodott (9. kép). Az egyes fedezékek határozott stílust mutattak, (30.) voltak olyanok, amelyek egész modern formában készültek, de voltak vadászslakhoz hasonlók is, (31.) mely utóbbiak különösen jól illeszkedtek a környezetbe (10. kép).

A kellemes szórakozások közé tartozott a vadászat. Vad volt bőven, s aki 10 koronáért megváltotta a 37. honvéd gyaloghadosztály parancsnokságánál vadászjegyét, annak joga volt a hadosztály körletében, a csapat körletén kívül vadászni. De érdemes volt ez a kiadás, mert néha sikerült a konyhába egy kis változatosságot hozni (32. 33.)

¹³ A ruszti (Rust, A.) világháborús hősi emlékművön három Beilschmidt neve olvasható: két Beilschmidt Fr[anz] és Beilschmidt G[ot]t[lieb].

7–8. kép. Gyalogsági állások (22., 24.)

9. kép. Honvédek kápolnája (29.)

10. kép. Vadászlakhoz hasonló fedezék (31.)

Haladt az idő, s közelgett a másodikharctéri karácsony. Levelek és levelezőlapok sűrű tömegben íródtak (34.) és vitték hazafelé üzeneteinket (11. kép). Különösen a színes tüzér-
lapok örvendtek nagy közkedveltségnek. (35.) Karácsony estéjét karácsonyfa mellett ke-
délyeshangulatban ünnepeltük, (36.) (12. kép) és meglehetősen folyhatott volna további
életünk, ha váratlanul az a hír fel nem riaszt bennünket, hogy a közel jövőben állásvál-
toztatásra van kilátásunk. Sajnos éppen Szilveszter estéjén kaptuk az erre vonat-
kozó parancsot. 1916. január 1-én kora reggel, alig hogy egy keveset aludtunk, men-
tünk az új állásunkba, mely intézkedésnek czélszerűségét vagy szükségességét azonban

11. kép. Levélírás (34.)

12. kép. Szenteste ünneplése (36.)

megmagyaráznunk nem sikerült. – Ugyanazon célokat vehettük tűz alá innen is mint az előző állásból, de a fedezéképítés nehéz munkája újból kezdődött, néha 10 fokos hidegben. Azért itt is hamarosan feltaláltuk magunkat, és rövidesen rendben voltunk a munkával. (37., 38.) Csak az istálló építése vett igénybe hosszabb időt, s míg el nem készült, a lovak egy része benn maradt az előbbi istállókban.

Egész váratlanul ért bennünket újból február 1-én este az a parancs, hogy ütegünk másnap reggel elhagyja állásait, és Luczk-ba¹⁴, majd Krakó-ba¹⁵ megy, ahol további parancsokat kap. Arról van szó, hogy valószínűleg az olasz harctérre kerülünk. Nem szívesen vettünk tudomást erről a parancsról, mert ezredünkben nagyon kellemes bajtársi viszony uralkodott, a tisztok és a legénység javarésze soproni vagy környékbeli volt, s így könnyebben lehetett a néha kellemetlen és nehéz időket elviselni.

13. kép. Teisinger ezredes (40.)

Február 2-án reggel 4 órakor volt ébresztő. Az ütegben lázas munka folyik, s 7 órakor hagyjuk el állásainkat. Teisinger ezredes¹⁶ úr egy darabig elkíséri az üteget (13. kép), s megható szíves szavakkal vesz bucsut tőlünk. (39., 40.) Nehéz szível és meghatva távozzunk szeretett ezredünk kötelékéből, mellyel másfél évig osztoztunk jóban-rosszban, és a frontról idehallatszó ágyúörgés mellett indulunk útnak újabb bi-

¹⁴ Luck (Луцьк), Ukrajna.

¹⁵ Krakkó (Kraków), Lengyelország.

¹⁶ Emil Theisinger

zonytalan harcok felé. (41.) Gyönyörű időben és nagyon jó utakon délután érünk a 45 km. távolságra fekvő Luczk-ba egy nagyobb Styr-menti¹⁷ városba, ahol nagyon jó elszállásolást nyerünk. (42.) Másnap délelőtt megtekintjük az érdekes várost (43. 44. 45.), majd dél felé megkezdődik a bevagonirozás. (46.) Este 5 órakor indul vonatunk (47.), mely Kowel és Lublin-on át visz Krakóba. Evvel be is fejeződik ütegünk orosz harctéri ténykedése, melyet később nehéz veszteségteljes harcok követtek az olasz, majd pedig az albán harctéren (14–15. kép).”

14-15. kép. Útnak indulás (41., 46.)

¹⁷ Sztir.

Storno Miksa hazatérve a hadifogságból 1919 szeptemberében a nagycenki kéményseprő kerület vezetését vette át. Még a világháború előtt szerzett kőműves és ácsmesteri képesítését is tovább fejlesztette. Dolgozott építési vállalkozóként, Sopronban és környékén lakóházakat, ipari épületeket tervezett. Műemlékvédelmi és régészeti tevékenysége is jelentős. Már az első világháború alatt felkérték mint polgári szakértőt, hogy részt vegyen a pozsonyi katonai bizottság által szervezett szemlén, melynek célja a Tűztorony művészeti és történeti értékének elbírálása volt. Régészeti és művészettörténeti kutatásairól (1937–1944 és 1955–1957 között) részletesen beszámolt a Soproni Szemle hasábjain.

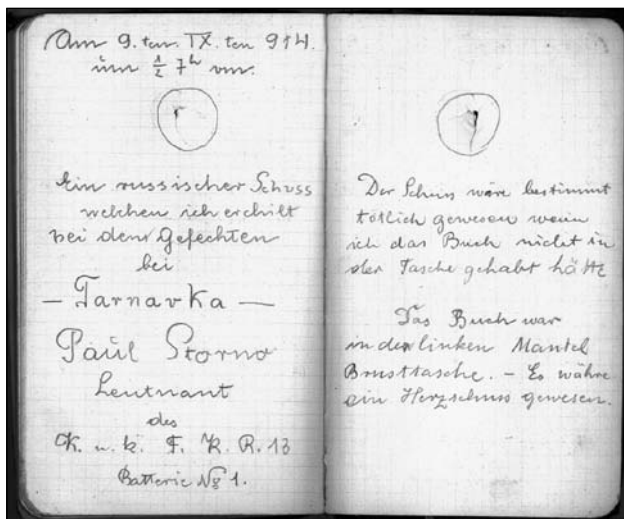
Storno Pál visszaemlékezése

Storno Pál – egyéves önkéntesként – 1912-ben vonult be a császári és királyi 13. soproni tüzérezred 1. ütegéhez. 1914 augusztusában az orosz fronton (Orosz-Lengyelország, Galícia) szolgált. Augusztus 1-jei hatállyal hadnaggyá léptették elő. 1915-ben a 31. (később 30.) tábori tüzérezred kötelékében harcolt. Július 30-án megkapta a Bronz Katonai Érdemérmét a Katonai Érdemkereszt szalagján (*bronze Militärverdienstmedaille am Bande des Militärverdienstkreuzes*). 1916. február 1-jei hatállyal főhadnagyi rendfokozatot kapott. Október 12-én elnyerte az Ezüst Katonai Érdemérmét a Katonai Érdemkereszt szalagján (*silberne Militärverdienstmedaille am Bande des Militärverdienstkreuzes*), majd 1917. április 27-én az Ezüst Katonai Érdemérmét a Katonai Érdemkereszt szalagján, az ismétlőpánton a kardokkal (*silberne Militärverdienstmedaille am Bande des Militärverdienstkreuzes mit einer silbernen Spange und mit den Schwertern*). 1917-ben Erdélyben szolgált, majd 1918 áprilisában az olasz frontra vezényelték. 1917–1918-ban a magyar királyi 51. honvéd hegyi tüzérosztály 2. ágyús ütegének volt a parancsnoka. 1916-ban megkapta a Károly Csapatkeresztet, 1918-ban pedig a Sebesültek Érmét. Szolgálati ideje alatt összesen 42 hónapot töltött a harctéren, mely idő alatt háromszor sérült meg. Elveszítette fél tüdejét, így 75%-os rokkantnak számított. Sérülései miatt két évet töltött kórházban és szanatóriumban fekvőbetegként. 1930-ban századossá léptették elő, végül 1941-ben nyugállományú őrnagy lett.

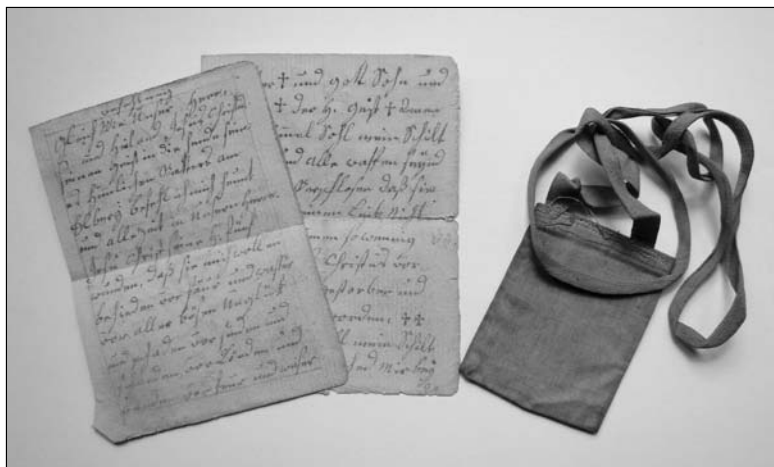
Frontnaplói hat kötetben az 1914. augusztus 11. és 1918. július 21. közötti időszak eseményeit örökítették meg. Első naplójába 1914. szeptember 9-én, reggel fél hétkor egy orosz golyó fúródott a galíciai Tarnawka (ma Lengyelország) mellett. Pál bejegyzése szerint a lövés halálos lett volna, ha nem tartja magánál a naplót, a szíve fölötti kabátzsebben. (16. kép) Ma is megvan az a védőima, amit anyjától, Ackerler Annától kapott 1914 augusztusában. Az imát a háború teljes ideje alatt a nyakában hordta – az édesanyja által varrt kis zsákocskában – Orosz-Lengyelországban, Galíciában, majd Erdélyben és Olaszországban (17. kép).

A volt tüzérsztek egymás megismerésére és a bajtársi együttérzés fokozására Szent Borbála, a tüzérek védőszentjének napján (december 4.) minden évben összegyűltek családjukkal. A találkozóon szentmise, lovasjátékok és közös vacsora mellett élménybe-

számolók, előadások is elhangzottak. Storno Pál dokumentumai között gépelt formában fennmaradt egy előadás szövege, melyet a bajtársak naplójegyzeteit felhasználva állított össze és 1936-ban, Szent Borbála napján adott elő.¹⁸ (A szöveg egy része 1937 februárjában a soproni Schlaraffiában is elhangzott).

16. kép. Storno Pál naplójába fúródott golyó helye és a róla szóló bejegyzés (Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény)

17. kép. Storno Pál édesanyjától kapott védőimája (Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény)

¹⁸ Az írógépen nem szereplő hosszú ékezeteket a közlés során pótoltuk. A központozásnál a mai szabályok szerint jártunk el.

„Szent Borbála, a mi védőpatrónusunk ünnepe a hosszú 1914–1918-as világháború alatt különböző helyeken, különböző hangulatban találta a Cs. és kir. 13-mas Táborigazredet és a később ezen ezredből alakult ütegeket. 1914-ben a Krakko-tól északra fekvő Olkus¹⁹ környékén készülődik az ezred a tűzérünnepre. A hosszú menetek után, augusztus vége óta 800 km-es utat tettünk meg, és az oly változó élénk harci tevékenység után az ezred megérkezett Golacowi-Mihalovka²⁰ környékére. A napok az álás és fedezékek, lakások kiépítésével telnek. – Harci tevékenység alig van. – Jólesik a pihenés. – Csak néha néha hallatszik messze távolról az ágyúk dörgése, mely körülmény zavarólag hat a késő őszi táj békés csendjébe. Az ütegek közelében az ellenséges gránátok által erősen megrongált Galacova-i²¹ templomban csendes imával áldozunk Szent Borbálának és a háború alatt elesett Bajtársak emlékének. – De mint látom, már járt itt előttünk valaki, mert íme, az oltáron frissen szedett késői virágokból egy csokor!!! Ki hozta? Mily gondolatok kíséretében???

Ma posta, hírek érkeznek hazulról és mindenki, aki oly szerencsés, hogy érkezett számára valami, sugárzó arccal olvassa a hazai üzeneteket. – Ha otthon tudnák, hogy mennyire várjuk, mennyire örülünk a postának, mennyi erőt merítünk a harctéri fáradság elviseléséhez, bizonyára sokszor írnának. – Este közös vacsora. Egynéhány orosz üveg bor mellett, vígan jókedvűen ünnepelünk – a legénység külön adag, bőségesen rumozott tea mellett tölti az estét, mindnyájan azon reményben, hogy hiszen a háború úgysem tart hat már soká.

1915-ben az ezred Kovel-től²² délre, Olyka²³ környékén van. Ebben az évben már nem voltunk oly optimisták és már hozzászoktunk a harci élethez. Nagy erdősegek, mocsarak jellemzik ezen vidéket, mely tipikusan orosz. – A sárga homokos vidék a fehér nyírfatörzseivel nagyon barátságos képet mutat, melyet valahogy jólesik nézni, elfelejtve a jelent. – A csendes, nyugott fronton harci tevékenység alig van, úgyhogy ráérünk a közeli cári erdőben vadászni, peccsenyét löni, mely körülmény nagyon javít az amúgy rossz utánpótlás miatt gyenge ételmezésünkön. Az ünnepi vacsora ez évben is méltó keretek között tartatott meg.

Az 1916. év decembere még az orosz fronton találja az ezredet. Az 1-2-3. ütegek és 4-dik lovas hadosztály kötelékében Kadlubiska–Zablosce²⁴-szakaszon, a második osztály a 33. hadosztály kötelékében Batkov–Manajov-szakaszon²⁵ áll (sic!). Ismét téli berendezkedésen dolgozunk, de már nagy tapasztalatokkal, elővigyázattal, fáradtabban. A szép,

¹⁹ Olkusz, Lengyelország.

²⁰ Gołaczewy és Michałowka, Lengyelország.

²¹ Gołaczewy, Lengyelország.

²² Kovel (Ковель), Ukrajna.

²³ Olika (Олика), Ukrajna.

²⁴ Luchkivtsi (Лучківці) és Zabolotsi (Заболотці), Ukrajna.

²⁵ Batykiv/Batkov (Батків) és Manajów (Манаїв), Ukrajna.

száraz idő helyett havat, sok havat kívánunk, mert azt már megtanultuk, hogy ha leesett az első nagyhó, a harci tevékenység úgyszólván megszűnik, csapatmozgásról pedig szó sem lehet. Tavaszig egyhelyben maradunk! Ez évben az ünneplés a harmadik ütegnél a leghangosabb, mivel Wasilovski százados ütepparancsnok megkapta a 3. osztály érdemkeresztet.

1917. december 4-én Quero-nál²⁶ álnak az ütegek, az olasz harctéren. – A 4-dik és 5-dik üteg valamivel a 6-3-1-2. előtt egy sziklahasadékban, dolinában. – Aki ott volt, az borzalommal gondol az olaszok által minden oldalról belátott, nagy véráldozatokat követelő álásra. – De haljuk csak, mit ír háborúsnaplójában egyik bajtársunk erről a napról. December 4-én, Szent Borbála napján, álmatlanul töltött éjszaka után, mivel éjjeli szolgálatban voltam, kilépek hajnalban a bűzös, nyirkos kavernából egy kis friss levegőre. – Aránylag csend van – közvetlen közelben nem dolgoznak a tűzgépek –, csak távolabb dörög, mérges vadálat morgása gyanánt az ágyú, aknatűz. A hideg nedves félhomályban gigantikus szörnyekként tűnnek fel a Monte Grappa, a Monte Asalone,²⁷ balra a Monte Pertica,²⁸ oldalban a Monte Tomba. Fent az égen, ahol a ködfelhők utat engednek, csillagok ragyognak. Ezek odahaza is így ragyognak.

Lassan felszál a köd, világosodik. Több és több harcigép szólal meg. – Itt kattog a gépfegyver, ott az akna morajló robbanása, emitt a kis ágyúk ugatásszerű csattanása hangzik. – Egy kiáltás, egy sípjel, rohanó emberek, és már beleszól az ütegünk is az ördögi koncertbe. – Percről percre fokozódik a fülsüketítő zaj. Az ágyúk bömbölése a lövedékek sáttáni vijjogásával egybeolvad. – Megszólalt a Halál Simfoniája, mely oly hatalmas, hogy az ember lába alatt mozog a föld. A sokszor közelben lecsapó 15-ös, 28-as és kisebb ágyúk tömeges lövedékei légnyomása, a robbanó gázok, a gránáttölcsekből felcsapó kő, föld, vas záportól elkabul, eltompul az ember. Az idő fogalma megszűnik, de a pattanásig feszült idegek egyet akarnak – visszavágni!!! Egy korty rum, vagy poshadt vizen él az ember egész estig, amikor rongyosan, piszkosan szemléli az ember sérüléseit, fogadja a jelentéseket. – Szegény elesett Bajtársak!!! Lassan lecsillapodik ismét a lárma, de elnémulni nem tud. Kimerülten alig bírja lenyelni az ember a hideg ételt és csak egyet kíván – aludni!!! Szent Borbála védjél meg minket!!! És védőasszonyunk átsegített ezeken a napokon is.

Amidőn ezen Borbála napok után kutattam a bajtársak háborús naplóiban, oly egész különös érzés fogott el a dicső napok felelevenedésekor. Az elkeseredés a haraggal vitakozott. – Hát nem volt jobb akkor nekünk??? Hogy arra, aki bántott, visszasújthattunk??? Hogy hazugságra gránáttal válaszolhattunk??? Hogy igazunkat katonai bátorsággal védhettük??? Mint most és a háborút követő években, amikor a gázság, a gyávaság, a hazugság diadalmaskodik.

Szent Borbála adj kitartást, bátorságot, hogy el tudjuk viselni továbbra is ezen igazságtalanságokat. Szent Borbála, védőasszonyunk, engedd, hogy megéljük, hogy az igazság

²⁶ Quero, Olaszország.

²⁷ Monte Asalone.

²⁸ Monte Pertica.

vezérelje az emberiséget, és ne lássuk kárbaveszni azt a sok háborús szenvedést, áldozatot.

De azért Bajtársak ne csüggedjünk, ne szomorkodjunk, hanem vigadjunk, mert az, aki elcsügged, az nem tud bízni a jövőben, az gyenge. – Nekünk pedig bizakodóknak, erősnek kell lennünk.”

Storno Pál a háború után iparművészeti tanulmányokat folytatott Bécsben (1920–1921), majd Budapesten (1922–1923). Fivéréhez hasonlóan dolgozott a – sokszor megélhetésüket biztosító – kéményseprő iparban. Grafikuművészként temérdek dokumentumértékű rajzot készített Sopron háziról, utcáiról, az 1944–45-ös bombázások által megsemmisült épületekről. Ellátta a Storno-gyűjtemény muzeológusi feladatait és személyesen vezette a látogatókat egészen 1962-ben bekövetkezett haláláig.

Lényeges hangsúlyoznunk, hogy a Storno-gyűjtemény I. világháborús anyaga még rendezésre és tudományos feldolgozásra vár (18. kép). A jövőbeli kutatómunka bizonyosan további értékes és lényeges adatokat fog szolgáltatni egy soproni polgárcsalád férfitagjainak a Nagy Háborúban betöltött szerepével kapcsolatban.

18. kép. Storno Pál rajza frontnaplójának 5. kötetéből (1917–1918)
(Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény)

2015. júniusában ünnepeljük az Országos Stefánia Szövetség megalakulásának századik évfordulóját, ami egyben a szervezett védőnői szolgálat magyarországi megjelenésének kezdőpontja is. Sopronban két évvel később Dr. Csatkai Ignác, „a szegények orvosa” határozó közreműködésével alakult meg a szövetség helyi szervezete, és indult el a ma is működő védőnői hálózat kiépítése. Az alábbiakban e kezdeti időszak vázlatos ismertetésére teszünk kísérletet.

A felvilágosodás időszakában jelent meg a gyermeki fejlődésre való odafigyelés a közgondolkodásban, példaként említhetjük Rousseau vagy Locke munkásságát. A filozófiai gondolkodók témába vágó eszméinek terjedése az addigi nevelési elvek és gyakorlat teljes átalakulásával járt együtt: a társadalmi gondolkodás egyre inkább gyermekközpontúvá vált. Ugyancsak a 18. század második felének vívmánya a prevenció elvének felbukkanása: jó példa erre a himlő elleni oltás, amely 1789-ben óriási távlatokat adott a népegészségügynek. Az állami szintű közegészségügyi gondoskodás csírái Mária Terézia uralkodásához köthetők Magyarországon.

Mindemellett egyre inkább előtérbe került a csecsemőről, kisgyermekről való gondoskodás megreformálásának igénye is. A 19. század jelentős nőalakjai között tartjuk számon a nőnevelés és egészségügyi felvilágosítás úttörőit, ebben a korszakban vált szervezetté és terjedt el a bábaképzés, alakult ki és vált társadalmilag elfogadottá a kisdédóvás ügye. Mérföldkő volt a magyar anya- és csecsemővédelem szempontjából az 1876. évi XVI. törvény a közegészségügyről, melyben már megjelentek az anya- és csecsemővédelemre vonatkozó intézkedések is.¹ Természetesen a törvény megjelenése önmagában nem változtatta meg élesen az addigi viszonyokat, de megteremtette a jogi hátteret és a fogalmi kereteket a valós szinten létező társadalmi igény kiszolgálásához. Az állam azonban még sokáig nem vállalt tevőleges szerepet az anya- és csecsemővédelemben, mint ahogy az egyéb szociális feladatoknak is csak kis hányadát tudta ellátni. Hosszú évtizedeken keresztül továbbra is az egyházak és a társadalmi egyesületek munkája tette lehetővé, hogy a szociális gondoskodás egyre nagyobb tömegek számára váljon elérhetővé, még akkor is, ha a rászorulóknak száma a sokszorosa volt a különféle jótékonyági intézmények, egyletek által akár csak esetlegesen ellátottaknak.

Óriási megrázkódtatás volt az átlagemberek számára az I. világháború. A háborúban maradó nők, gyermekek, öregek megszenvedték az elhúzódó háborúskodás, a hadigazdaság súlyos következményeit. Pusztított az éhínség, a hiányos táplálkozás, a fűtetlen szobák, az asszonyok és anyák arra kényszerültek, hogy gyermekeiket hátrahagyva tömegesen vállaljanak munkát a férfiak távolléte miatt. Szerencsés volt az a nő,

¹ 1876. évi XIV. tc. a közegészségügyről In: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5727> letöltés ideje 2015.04.21.

aki munkát – akár férfinak való, kemény fizikai munkát is – kapott, és nyomorúságos fizetéséből legalább életben tudta tartani gyermekeit.

Ebben a helyzetben alakult meg 1915 júniusában a tragikus sorsú Rudolf trónörökös felesége, Stefánia főhercegnő – ekkor már gróf Lónyay Elemérné – védnökségével az Országos Stefánia Szövetség, amely kifejezetten az anyák és csecsemők védelmét tűzte ki célul.²

A szövetség előképe volt a szabadkőműves Madách páholy³ szervezésében 1908-ban életre hívott Országos Anya- és Csecsemővédelmi Egyesület, amely azonban nevével ellentétben csak fővárosi hatókörrel működött. Stefánia hercegasszony már ebben az egyesületben is védnökséget vállalt. Ebben a szervezetben már megjelent a gyakorlati anya- és csecsemővédelem kérdésköre: menhelyeket szerveztek a gyermekágyasok részére, az ápolónők képzését, az otthon szülő szegény nők támogatását, vándorkelengyék összeállítását és kihelyezését szorgalmazták.

A hét évvel később, 1915-ben Dr. Bárczy István budapesti főpolgármester⁴ és Dr. Madzsar József kezdeményezésére, Stefánia hercegasszony hathatós támogatásával megalakuló Stefánia Szövetség abban különbözött a korábbi évtizedekben létrejött gyermekvédelmi egyesületektől, hogy immár nem csak a veszélyeztetett és beteg gyermekek és anyák ellátását, segítségét tűzte ki célul, hanem társadalmi szintre kiterjesztve igyekezett a prevenció munkával elősegíteni a gyermekhalandóság visszaszorítását és egészséges nemzedékek felnevelését.

A szövetség 1916-ban kiadott programja szerint „A Stefánia-Szövetség az anyák és csecsemők védelmére sürgős és nagy nemzeti feladat megoldását tűzte ki céljául: a csecsemőhalandóság csökkentését, ennek révén pedig a nemzet számbeli erősítését és feljavítását. [...] A védelem alapfeltételei, hogy

1. az anya nem kerülhet rosszabb gazdasági helyzetbe azért, mert új embernek ad életet és gyermeket nevel, ami által a nemzet gazdasági erejét fokozza; a nemzet számára minden ember érték s az asszony, aki gyermeket szül, nagyobb értéket termel, mintha ezalatt az idő alatt kenyérkereső munkával foglalkoznék;

² Stefánia (1864–1945) belga királyi hercegnő Rudolf trónörökös, majd 1900-tól Lónyay Elemér gróf, később herceg felesége.

³ A Madách szabadkőműves páholy 1902-ben jött létre, a Magyarországi Symbolikus Nagypáholyhoz tartozott, 1920-ban megszüntették. Megalapítója és fenntartója volt az Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesületnek. A szabadkőműves eszmerendszer része volt a filantróp gondolkodás, a szabadkőműves szervezetek tagjai számtalan jótékonyági intézmény, egyesület alapításában, működtetésében vállaltak részt. In: <http://vilagbiztonsag.hu/keptar/thumbnails.php?album=2338> letöltés ideje: 2015.04.21.

⁴ Dr. Bárczy István (1866–1943) 1906-tól budapesti polgármester, 1918-tól 1919 januárjáig főpolgármester, a Tanácsköztársaság bukása után a Friedrich-, majd a Huszár-kormányban igazságügy miniszter volt, 1920 és 1931 között országgyűlési képviselő, alapítója és szerkesztője 1901 és 1918 között a Népművelés című folyóiratnak, szabadkőműves.

⁵ Dr. Madzsar József (1876–1940) orvos, társadalomtudós, a Radikális Párt elnöke. 1914-től a fővárosi tisztiorvosi hivatalban az anya- és csecsemővédelem szervezője, a polgári forradalom idején a Népjóléti Minisztérium államtitkára, a Tanácsköztársaság alatt népjóléti biztos, szabadkőműves.

2. az anyát és magzatját meg kell óvni a szülési folyamat veszélyeitől;
3. lehetővé kell tenni, hogy minden anya maga szoptassa csecsemőjét;
4. a tudatlanság a csecsemő nevelés köréből száműzendő az anyák megfelelő tájékoztatása által és végre;
5. a társadalom ismerje fel a nagy csecsemőhalandóságban rejlő óriási nemzeti veszedelmet.”⁶

A fenyegető csecsemőhalandóság nem csupán a világháború következménye volt. Kapronczay Károly a magyarországi szervezett anya- és csecsemővédelem előtörténetéről írt tanulmányában röviden ismertette azokat az 1872-től rendelkezésre álló országos egészségügyi statisztikai adatokat, amelyek a fent már említett 1876-os közegészségügyi törvény prevenció, anya- és csecsemővédelmi kitételeinek megalkotásához is vezettek. 1872-ben a 0–5 éves korú gyermekek 50,87 %-a hunyt el egyéves kora előtt, az összes haláleset 51 %-át 10 év alatti gyermekek adták.⁷ Néhány éven belül a kisgyermekkori kétszeri himlőoltást is bevezették (1878), így a gyermekhalandósági mutatók folyamatosan javultak, 1904–1914 között 19–21 % között mozogtak.

Sokat lendített a szövetség munkáján, hogy működéséhez megalakulása után két évvel, 1917-ben már állami hozzájárulást is kapott, és széles társadalmi támogatottság mellett az orvosi-gyermekorvosi támogatói háttér is rendelkezésre állt. Neves orvos-professzorok álltak az ügy mellé: Dr. Tauffer Vilmos,⁸ a mai értelemben vett szülészet és nőgyógyászat megteremtője – tőle származik egyébként a „védőnő” kifejezés –, ifj. Dr. Bókay János⁹ neves gyermekgyógyász, akinek szakirodalmi munkássága a védőnőképzés alapirodalmát teremtette meg, valamint Dr. Heim Pál¹⁰ gyermekgyógyász, a csecsemő- és gyermekápolónői szakma megteremtője, aki gondoskodóan részt vett a szövetség mindennapi tevékenységének bonyolításában is.

Pénzügyi hozzájárulással segítette a szövetséget 1917-től a Munkásbiztosító Pénztár,¹¹ melynek soproni orvosa 1910-től Dr. Csatkai Ignác volt. Bár nem szokványos egy

⁶ A Szövetség programja. A Stefánia-Szövetség az anyák és csecsemők védelmére kiadványai. 1. sz. Budapest, 1916. 3.

⁷ Kapronczay Károly: Fejezetek az anya- és csecsemővédelem, valamint a gyermekvédelem hazai történetéből. In: http://www.tudomanyortenet.hu/tankonyvek/a_kozegeszsseguyi_tortenete/index.php?kat=43&id=0&idd=439 letöltés ideje 2015.04.22.

⁸ Dr. Tauffer Vilmos (1851–1934) szülész, nőgyógyász, a szülésznőképzés megreformálója.

⁹ Ifj. Dr. Bókay János (1857–1937) neves gyermekgyógyász, egyetemi tanár, a Stefánia-gyermekkorház főorvosa, szabadkőműves.

¹⁰ Dr. Heim Pál (1875–1929) neves gyermekgyógyász, Bókay professzor tanítványa, a Stefánia Szövetség orvos-elnöke volt, megszervezte a gyermekápolónői képzést.

¹¹ Munkásbiztosító Pénztár: Az 1907. évi XIX. tc. bevezetésével kötelezővé vált a baleset- és betegbiztosítás, melynek központi szerve az Országos Munkás-betegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár volt, 1919-től Országos Munkásbiztosító Pénztár néven. In: Csekő Ernő: Községek, városok helye és szerepe a polgári kori adóigazgatásban. www.natarch.hu/szemle/20032/Doc/cseko.doc, letöltés ideje: 2015. április 22. Vö.: „A munkásbiztosítási törvényt módosító 4790/1917. számú kormányrendelet értelmében a pénztári taggal egy háztartásban élő és általa eltartott családtagnak, szülés esetén a lebetegedés első napjától kezdve 6 héten át napi egy korona gyermekágyi segély jár [...] az Országos Pénztár f. évi április 5-én kelt határozatával ezt az igényt a törvénytelen házastársakra is kiterjesztette [...]” Dr. Madzsar József levele az Országos

életút mégoly rövid ismertetését is a nekrológgal kezdeni, Dr. Csatkai Ignácról mégis érdemes e helyütt munkatársa és utódja, Dr. Steiner Miksa¹² sorait idézni, melyeket Csatkai halálának öt éves évfordulóján a *Soproni Hírlapban* közölt: „A sors különös játéka folytán valami kövezet javítás miatt koporsóját nem a rendes úton vitték ki a temetőbe, hanem hajdani kerületén át, a Kurucdomb alatt, s megrendezés nélkül valósággal sorfalat állt a koporsó mentén a sok-sok páciens és igaz könnyekkel adózott annak, aki ezernyi könnyet szárított fel életében...”¹³

Csatkai Ignác 1865-ben a Veszprém megyei Csatkán született, eredeti neve Krausz Ignác.¹⁴ Édesapja kereskedő volt, 1888-ban magyarosította nevét Csatkaira. Három gyermeke közül a legidősebb, Ignác Győrben tanult a bencés gimnáziumban. Irodalmi vénával megáldott fiatalemberként részt vett a Garabonciás diák című lap szerkesztésében, verseket és novellákat írt, ekkor kezdett levelezésbe Gárdonyi Gézával is.¹⁵ Végül a pápai református gimnáziumban érettségizett 1883-ban. Innen egyenes út vezetett a budapesti orvosi egyetemre, ahol 1889-ben szerzett diplomát. A fiatal orvos a Moson megyei Bánfaluban (ma Apetlon, Ausztria) kezdte pályafutását, itt született első gyermeke, Jenő is, Fischer Josephinnel kötött házasságából. Néhány év elteltével már Darufalván (ma Draßburg, Ausztria) találjuk a kis családot, József fiúk, a korán elhunyt Mária, és a Soproni Múzeum későbbi Kossuth-díjas igazgatója, Csatkai Endre is itt született. Csatkai Endre önéletrajzában így írt édesapjával kapcsolatos gyermekkori darufalvi emlékeiről: „Apám dr. Csatkai Ignác ott [Darufalván] magánorvos volt és 1910-ig semmi fizetése nem lévén, valósággal agyondolgozta magát. Mégis híres volt róla, hogy szegény betegeket nemcsak ingyen kezelte és orvossággal ellátott, hanem még élelmet és pénzsegélyt is adott. [...] a temetőben 1944-ig fennállt sírkövére, ami közadakozásból készült, ezt vésték: A soproni szegények orvosa.”¹⁶ A Sopron közelében fekvő faluban Dr. Csatkai Ignác színelőadásokat, felolvasásokat, kisdédóvót szervezett, miközben élénken részt vett a város irodalmi-közművelődési életében is: 1895-ben mutatkozott be novellairóként a Frankenburg Irodalmi Körben.¹⁷ Dr. Csatkai Ignácot 1900-ban a soproni Széchenyi Szabadkőműves Páholy tagjai is maguk közé fogadták.¹⁸

Stefánia Szövetség valamennyi fiókszövetségének. Bp., 1918. június 11. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: MNL GYMSM SL) VIII.808. Országos Stefánia Szövetség 56. sz. Soproni Védőintézetének iratai I.d.

¹² Dr. Steiner Miksa, Csatkai kollégája a Győr-Sopron-Ebenfurti vasútnál, 1908-tól a soproni Széchenyi Szabadkőműves Páholy tagja. In: Soproni Napló 1920. július 1. 3.

¹³ Emlékezés Csatkairól. Steiner Miksa dr. ünnepi beszéde. In: Soproni Hírlap 1930. február 11. 2.

¹⁴ A családról Domonkos Ottó közölt adatokat a Soproni Szemle 2014. évi 2. számában. *Domonkos Ottó: A Csatkai család és Csatkai Endre (1896–1945)*. In: SSz. 68 (2014), 125–139.

¹⁵ Fia, Csatkai Endre később a Pesti Hírlap 1926. január 8-i számában közölt adatokat a Csatkai–Gárdonyi barátságról. Gárdonyi Géza (1863–1922) író, költő, pedagógus.

¹⁶ *Csatkai Endre: Önéletrajz.* (1953). In: SSz. 68 (2014), 140.

¹⁷ *Domonkos* 2014, 130.

¹⁸ Soproni Napló 1920. július 1. 3. (A páholytagok között találjuk Berczeller Adolfot, a Kerületi Munkásbiztosító Pénztár igazgatóját, Csatkai Ignác főnökét is.)

1916-ban a család beköltözött Sopronba, mert Dr. Csatkai Ignác a Győr-Sopron-Ebenfurt Vasútnál pályorvosi állást kapott. Ezzel párhuzamosan, már 1910-től a Munkásbiztosító Pénztár orvosaként is dolgozott, a háborút követően itt folytatta munkáját. Elvállalta az Országos Orvosszövetség megyei titkári pozícióját is, és 1917-ben részt vett az első soproni hadikönyha felállításában. Számtalan tennivalója mellett teljes lelkesedéssel vetette bele magát az anya- és csecsemővédelem helyi szervezetének létrehozásába – az ő áldozatos szervezőmunkája nélkül az érdemi megvalósítás sokkal több akadályba ütközött volna. Ugyancsak fia önéletrajzából tudjuk, hogy 1904-től kezdve hosszú éveken át rákbetegséggel küzdött: számos operáción esett át, és 1914-ben röntgenkezelésen is, amely évtizednyi haladékot adott számára 1925-ben, 61 éves korában bekövetkezett haláláig.¹⁹

Az 1916-ban soproni lakossá váló Dr. Csatkai Ignác korábbi társadalmi kapcsolatai révén már ismert tagja volt Sopron társadalmi életének. Teljesen természetes tehát, hogy 1917. márciusában Töpler Kálmán²⁰ polgármester őt is meghívta a városháza tanácstermében tartott értekezletre, ahol Dr. Madzsar Józsefnek, a Stefánia Szövetség alelnökének közelmúltban Sopronban tartott előadására hivatkozva kérte a megjelenteket az anya- és csecsemővédelem ügyének felkarolására. A résztvevők között voltak a polgármester mellett a városi rendőrfőkapitány és az aljegyző, a városi kisdedővők felügyelő bizottságának elnöke, a helyi jótékonyági egyletek (Vöröskereszt soproni fiókja, a Magyar Kisdedővő- és Gyermekmenhely Egylet, Neológ Izraelita Nőegylet, Izraelita Betegsegélyező Egylet, Népgyermekkert Egyesület, Orvosi Egyesület) és az egyházak (evangélikus, orthodox izraelita) képviselői, a szőnyeggyár – mint nagyszámú női munkaerőt foglalkoztató gyár – megbízottai, valamint orvosok is.²¹ A jelenlévők valamennyien egyetértettek abban, hogy nagy szükség van az anya- és csecsemővédelem városi szintű megszervezésére, örömmel fogadták Dr. Csatkai Ignác felajánlását, aki az „*ügynek behatóbb gyakorlati tanulmányozása céljából*”²² készült Budapestre utazni. Szintén általános tetszés fogadta a hírt, hogy az első védőnő, özv. Fröhvirt Adolfné okleveles tanítónő megkezdte a szaktanfolyam elvégzését. Vita csupán annyiban támadt, hogy nem tudtak megegyezni a létrehozandó új szervezet formájáról: legyen-e vagy sem külön egyesület, tagozódjék-e be valamely meglévő jótékonyági szervezetbe, esetleg a Stefánia Szövetségnek soproni fiókját hozzák létre.

¹⁹ Csatkai 2014. 140.

²⁰ Töpler Kálmán (1861–1939) Sopron város polgármestere 1902 és 1918 között.

²¹ Jegyzőkönyv. Felvétel az anya- és csecsemővédelem ügyében a városháza tanácstermében 1917. évi március hó 16-án du. 5 órakor tartott értekezletről. MNL GYMSM SL X.222. A Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség iratai 1917–1948. 1.d. A jelenlévők között Dr. Csatkai Ignác páholytársai voltak a Széchenyi Szabadkőműves Páholyban Dr. Heimler Károly rendőrfőkapitány, Spitzer József, az Izraelita Betegsegélyező Egylet elnöke, valamint Gecsányi Gusztáv nyugalmazott evangélikus líceumi igazgató.

²² Jegyzőkönyv. Felvétel az anya- és csecsemővédelem ügyében a városháza tanácstermében 1917. évi március hó 16-án du. 5 órakor tartott értekezletről. MNL GYMSM SL X.222. A Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség iratai 1917–1948. 1.d.

Az alig két hónappal később, 1917. május 2-án tartott második értekezleten már konkrét felajánlások hangzottak el, hogy a terv mielőbb a megvalósítás szakaszába léphessen: Töpler Kálmán polgármester bejelentette, hogy a város közgyűlése 5000 koronával járul hozzá az anya- és csecsemővédelem ügyének támogatásához. A városházán ugyanakkor központi irodát állítanak fel a tiszti főorvos felügyelete alatt, ahol minden munkanapon egy órányi munkaidőt kizárólag az anya- és csecsemővédelem szervezésére fordítanak. Özv. Fröhvirt Adolfné ekkorra már elvégezte a szombathelyi védőnői szaktanfolyamot, és a budapesti gyakorlati tanfolyamra készült. A Soproni Jótékony Nőegylet a gyermekgondozáshoz szükséges fehérneműt ajánlotta fel, az Izraelita Jótékony Nőegylet ugyanezen célra 150 koronát adományozott. Az orvosok egyesülete anyagi segílyt nem tudott felajánlani, annál inkább tagjainak munkaerejét, míg a Vöröskereszt Egylet 500 korona értékű vásznat kívánt adományozni. Ugyancsak határoztak a résztvevők a pártfogói hálózat megszervezéséről, illetve arról, hogy a pártfogók a pártfogoltjaikat nem közvetlenül részesítik anyagi támogatásban, hanem minden segílyt központilag osztanak majd el.²³

Végül 1917. július 8-án alakult meg a Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség, amely tagként belépett az Stefánia Szövetségbe. A polgármester ezen ülés alkalmával ismertette az alapszabályokat és az egylet szervezetét, megalakult a tisztikar, az ügyvezető alelnök tisztét Dr. Csatkai Ignác töltötte be. (Az elnöki tisztség ekkor még betöltetlen maradt.)²⁴ A Stefánia Szövetség országos elnöksége 1917. szeptember 11-én fogadta el a soproni csoport megalakulását, egyben felterjesztették a soproniak állami szubvenció iránti kérvényét a belügyminisztériumhoz.²⁵ Ezzel kezdetét vette az az aprólékos szervező munka, amely napi küzdelmet jelentett nemcsak a védőnői és pártfogói hálózat felállítására, kiképzésére, az anyák felvilágosítása, hanem a finanszírozás feltételeinek megteremtése terén is.

Dr. Csatkai Ignác az első tapasztalatokat összegezve egy felkérésre összefoglalta az anya- és csecsemővédelem helyzetét Sopronban, egyben kijelölte az irányt, melyet a helyi szervezetnek követnie kell: ez a jól összefogott, lényegre törő cikk már a Tanácsköztársaság idején, 1919. május 22-én jelent meg a Soproni Hírlapban. Az azonnal megvalósítható célok között a védőnői szolgálat felállítását, a tejkérdés megoldását és egy anya- és csecsemővédelmi alap megteremtését sorolta fel. A hivatásos védőnők városi alkalmazottak lennének, akik munkájukat a városi hatóságokkal és az orvosi szolgálattal együttműködve végeznék, tevékenységüket pedig egy, az adminisztrációt napi pontossággal bonyolí-

²³ Jegyzőkönyv. Felvétel az Anya- és csecsemő- védelem tárgyában Dr. Töpler Kálmán, Sopron szab. kir. város polgármestere által egybehívott és 1917. évi május hó 2-ikán a soproni városháza tanácstermében megtartott értekezletről. MNL GYMSM SL X.222. A Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség iratai 1917–1948. 1.d.

²⁴ Jegyzőkönyv 1917. július 8. MNL GYMSM SL X.222. A Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség iratai 1917–1948. 1.d.

²⁵ A Stefánia Szövetség levele Dr. Csatkai Ignáchoz, Bp., 1917. szeptember 18. MNL GYMSM SL VIII.808. Országos Stefánia Szövetség 56. sz. Soproni Védőintézetének iratai 1.d.

tó nyilvántartó iroda segítené. Ugyancsak fontos kérdés, hogy a mesterségesen táplált, illetve az elválasztott csecsemők, valamint a szoptató anyák is megbízható, egészséges tehéntejhez jussanak. E célból a városi higiénikus tejkonyha felállításáig a Sopronvidéki Tejszövetkezettel való szerződés megkötését javasolta. A visszaéléseket és felesleges párhuzamosságokat kerülendő – hogy ne legyen külön hatósági és társadalmi, felekezeti segítyezés –, Csatkai doktor felvetette egy állandó városi anya- és csecsemővédelmi alap felállításának szükségességét, elsősorban városi, illetve jótékonyági támogatásból. Ezen összegből lehetne azután segítyezni a terhes és gyermekágyas anyákat, és finanszírozni a tejkonyha fenntartását. A hosszú távon megvalósítandó célok között szerepelt a hatósági és magán szülésznők folyamatos továbbképzése, az újszülöttek kötelező bejelentése a Stefánia Szövetség nyilvántartó irodájánál, a bölcsődék felállítása és az új – 1919-ben átadott – városi közkórház, a mai Soproni Gyógyközpont szülészeti osztályának bővítése, hogy az majdan kivétel nélkül minden rászoruló nőt befogadhasson. Mivel a higiénikus szülés egyik legfontosabb feltétele a tisztaság, ahol ez nem biztosítható, ott mind az anya, mind az újszülött érdeke az kívánja meg, hogy a szülés a kórházban történjen. Az újszülöttek számára úgynevezett vándorkosarak összeállítását és kölcsönzését is koordinálná a védőnői szolgálat, ahogy a pártfogónők munkájának megszervezését is.²⁶ Csatkai az itt leírtak szellemében végezte munkáját, egészen 1925. augusztus 4-én bekövetkezett haláláig. A Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség, valamint a hozzá kapcsolódó Országos Stefánia Szövetség 56. sz. Védőintézete sikeres működését tükrözi a csecsemőhalandóság jelentős mértékű csökkenése a városban: míg 1910-1914 között 18 %-os volt Sopronban a csecsemőhalandóság, addig ez az arány 1935–1940 között 7 %-ra csökkent. Ugyanebben az időszakban, 1935–1938 között Magyarországon 13 %-os volt az országos átlag.²⁷

* * *

Ma, amikor szerencsére mindennapi életünk része, hogy egy gyermek életét már a születését megelőző hónapoktól fogva, a csecsemő- és kisgyermekkoron keresztül fiatal felnőtt koráig végigkíséri a védőnői szolgálat, talán nem is tudjuk kellőképpen értékelni azt a hatalmas mennyiségű prevenciós munkát, amely az esetlegesen kialakuló későbbi bajokat előzi meg, mind egészségügyi, mind szociális és társadalmi értelemben. Nem csak anyáinkhoz, hanem már nagyanyáinkhoz is járt a védőnő, és magától értetődő természetességgel visszük magunk is gyermekeinket védőnői vizsgálatra. A magyar védőnői szolgálat világviszonylatban is az élen jár a családgondozásban, anya- és gyermekvédelemben, nem utolsó sorban köszönhetően azoknak az elszánt és lelkes szakembereknek és támogatóknak, akik egy évszázaddal ezelőtt életre hívták a védőnői rendszert, és azoknak a védőnőknek, akik ma is lelkiismeretesen, fáradhatatlanul végzik hivatásukat.

²⁶ Dr. Csatkai Ignác: Anya- és csecsemővédelem Sopronban. In: Soproni Hírlap, 1919. május 22. 3.

²⁷ Dr. Graeser Frigyes: A Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség XXIV. összefoglaló jelentése az 1917–1940. évekről. Sopron, 1941. 12.

A száz évvel ezelőtt zajlott világháború alapjaiban rendítette meg azt az urbanisztikai fejlődést, mely a 19. század vége óta folyamatosan fejlesztette a magyar városokat, köztük Sopront is. Ennek hatása az építési munka mennyiségében és az építészeti megjelenés tökéletesedésében egyaránt megmutatkozott. Röviddel a háború kitörése előtt városunkban a jeles épületek egész sora készült el. A színház átépítése után a magyar szecesszió egyik legkiválóbb példája lett és maradt. Szomszédságában felépült a Nemzeti Bank új épülete, a Déli vasút bővítette a pályaudvar épületét, megkezdődött az új kórház építése. És mindenek előtt a szó szoros értelmében és építészeti tökéletességében egyaránt kiemelkedő Széchenyi téri postapalotát kell említeni, amely 1913-ban készült el, és az egész országnak ebben a műfajban legjelentősebb alkotása. Sopron belvárosának peremén új léptéket helyezett kilátásba. Ennek folytatása már a háborúnak esett áldozatul.

Noha a fejlődést ökölcsapásként érte a kártékony hadviselés, hozzá kell fűzni, hogy az ugyancsak tragikus békekötést követően az építkezések stiláris és funkcionális tekintetben már egyaránt más irányban folytatódtak.

A háború első következménye: emberveszteség

A világháború kitörésének az építésügyre vonatkozóan azonnali bénító következménye a katonai szolgálatra behívott szakmunkások és segédmunkások hiánya volt. Ez még fokozódott később a háborút követő területi változásokkal, mert éppen a korábban Sopronban dolgozó és azután Ausztriához került közeli falvak ácsai, kőművesei hiányoztak. A munkáshiány részleges pótlására már 1915-ben orosz hadifoglyokat telepítettek a városba. Főleg a kórház építésének folytatásánál foglalkoztatták őket.

Az első világháború legsúlyosabb és legfájdalmasabb veszteségét a város és környék lakóinak sorából a hadszíntéren elesett, megsebesült vagy hadifogságba került katonák jelentették. Számuk több ezernyi. A Deák téren álló három emlékmű két gyalogezred és a tüzezezred hősi halottainak emlékét őrzik. Sajnos az 1950-es években a negyediket, a soproni Nádasdy huszárezred emlékművét elbontották.

Az építési lehetőségek és célkitűzések megváltozása

A munkáshiányon kívül a megbízások elmaradása is bénította az építést. A fejlődés megtorpanása 1914-ben alig egy évtizeddel a Wálder József által kidolgozott városfejlesztési terv elfogadását követően történt. Sopron akkor mintegy 30,000 lakosú város volt. Wálder feltételezése szerint, mely tervének alapjául szolgált, egy évszázad alatt ötszörös

lélekszámra növekedhetett volna. A valóságban azonban a lakosság száma alig többre, mint kétszeresre emelkedett. A terv készítésének ideje egybeesik a közúti közlekedés világméretű átalakulásával. A közúti forgalom a gépjárművek gyors elterjedésével teljesen megváltozott. A soproni terveket ez bizonyára több vonatkozásában is érintette, melynek nyomai máig látszanak. Így a hosszú egyenes útszakaszok helyett Wälder a méltó látványi lezárás érdekében a szakaszos megszakítást kedvelte. Az oldalra „kilépő” vonalban történő folytatásra meg is maradt megannyi példa. Hogy csak egyet említsünk: A Mikovinyi út törését a Hunyadi utca torkolatában. Ez a megoldás azonban az új közúti forgalom igényeit már nem elégítette ki. Itt kell megemlíteni, hogy Wälder a majd három évtizeddel később megvalósított Mátyás király utca kiépítését nem a Tschurl ház lebontásával és nem is annak kapuszerű kinyitásával tervezte, hanem az a város felé menet egy teleknyi „lépéssel” jobbra érkezett volna a Domonkos utcába, megőrizve a Széchenyi tér zárt egységét. Ez a megoldás ugyan a gépjárműforgalom igényeinek az 1930-as években már nem felelt volna meg. De mivel egy – a szegedi Hősök kapujához hasonló kapcsolat építése is a választottnál jobb, de költségesebb megoldást jelentett volna, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szép tér sokszor fájlalt sebzése is a háború okozta szűkebb anyagi lehetőségek következménynek róható fel.

A világháború kitörése megghiúsította a Wälder-terv egyik alapvető elgondolásának megvalósítását is. Lehet, hogy éppen szerencsére. A várost és a Lővereket egymástól elválasztó vasútvonalakról van szó: A város déli területeinek a korábbi kertes gyümölcsösök helyett lakóépületekkel való beépítése miatt ez a városrész szorosabb kapcsolatot kívánt a belvárossal. A vasutak szintjének süllyesztése vagy megemlése egyaránt hatalmas költségekkel jár, amelyek meghaladták – akkor is – a város anyagi lehetőségeit. Wälder, nyilván a tervet jóváhagyó főhatóságok hozzájárulásával a vasútvonalak és a személyforgalom pályaudvarának töltésre helyezését javasolta, amely alatt 15 aluljáró biztosította volna a – jóval a 100-ezres lélekszám fölé emelkedő – város két részének kapcsolatát. Néhány aluljáróban a közúti villamos is közlekedhetett volna.

A Sopront érintő vasutak két részvénytársaság tulajdonában voltak. A Szombat-hely-Bécsújhely vonal a monarchia legnagyobb magánvasútja, a Rothschild-érdekeltségű Déli Vasút, a Győrből Ebenfurtig vezető vonal a Dresdner Bank érdekeltségéhez kötődő GySEV üzemében. A terv feltételezése szerint mind a kettőnek az államosítása a közeljövőben várható volt. Nem tudunk választ adni arra, hogy bekövetkezett volna-e az államosítás a világháború nélkül, de a történelem fintora, hogy a GySEV máig is szinte az egyetlen magyar magánvasút (még ha részvényeinek tekintélyes része állami tulajdonban van is). A Déli Vasút pedig csak a versailles-i békekötések nyomán roppant meg, amikor hálózata négy utódállamra szakadt szét. A Magyarországnak jutott DSA (Duna-Száva-Adria) Déli vasút maradvány is csak a nagy gazdasági válság után, 1932-ben került a MÁV kezelésébe. A vasútvonalak töltésre emelése gazdag országok és városok példás mintája volt, mégis Sopron városképére egy legalább öt méter magas gát végzetes lett volna. A kérdés egy évszázaddal később, még mindig nyitott, a 15 átjáróból a közúti forgalomnak kettő, a gyalogosoknak további három nyílt meg.

Témánkat itt érinti az a kérdés is, hogy a háború kitörése nem gátolt-e meg a néhány, főleg a szűkebb belvárost érintő bontást, mely alig lett volna összeegyeztethető a csak évekkal, sőt évtizedekkel később kibontakozó és megfogalmazott műemlékvédelemmel. A 20. század elején ugyanis a műemlékek védelme az ókor és középkor maradványaira szorítkozott. A reneszánsz és a barokk értékes épületei is gyakran estek még áldozatul a „városiasodás” kíméletlen törekvéseinek, így alig két évtizeddel a világháború kitörése előtt a szép, régi soproni városházát is emiatt bontották le.

Meg kell jegyezni, hogy az első világháború idejével szinte egybe esik egy jelentős építészeti „stílusváltás”, noha alig mutatható ki köztük okozati összefüggés. A háború előtt rövid ideig virágzott az akkor csak kevesek által méltányolt szecesszió, és már mutatkozott a korai modern építészet is. A háború után a historizáló barokk azonban szinte kötelezővé vált. Sopronban a háborút megelőzően emelt, már említett középületeken kívül néhány lövéri villaépület is kimagasló értékűek, a háborút követően az Isteni Megváltó Leányai hatalmas iskolatömbje (a mai Ferenczy János utcában), a Szent Imre kollégium és a Pénzügyi Palota mind a historizmus jegyeit mutatják. Mértékadó kormányzati körök egy új, tisztult modern építészetben nem a művészeti értéket, hanem a forradalmi szemlélet riasztó veszélyét látták.

Sopron elszakadt évszázados bécsi kötődésétől

Az első világháborúnak a városra mért legbrutálisabb következményét a monarchia birodalmának szétszakadása és a város közelében meghúzott új vámhatár jelentette. Korábban az osztrák és magyar birodalom két részét elválasztó Sopron vármegye és Alsó-Ausztria közötti határ Bécsújhely tövében húzódott; anélkül, hogy ez vámhatárt jelentett volna. Most a határvonal Sopron tövében haladt, és városunk csak a sikeres népszavazás eredményeként maradhatott Magyarországnál. A város magyar maradt, de elvesztette vonzáskörzetének jelentős részét, a Sopron megyéhez tartozó három járás szinte egészét, a soproni járásnak is jelentős hányadát. És gyakorlatilag megszakította a Béccsel évszázadokon át viruló kapcsolatot.

Éppen a bécsi kötődés megszakadása okozott hátrányos helyzetet Sopronban, ahol az építőtechnikában az ekkor elterjedő vasbeton-szerkezetek tervezését és részben kivitelezését is többnyire bécsi vállalatokra bízták. A neves soproni Schármár építőcég is a vasbeton munkához bécsi alvállalkozókat vett igénybe. A vasbetonépítés a háború után ugyan gyorsan elterjedt, szakértő vasszerelő és betonozó munkaerő azonban alig tudott helyben gyökeret verni. Ennek ékes példája volt, erre jól emlékszem, hogy az építésében 1944-ben félbeszakadt városi újságíró-üdülőnél, amikor azt 1954-ben immár állami szanatórium céljaira folytattuk, az összes erkélylemez el kellett bontani és újból betonozni, mert kellő ellenőrzés hiányában az erre nem szakosodott munkások fordítva vasalták.

A soproni mérnökök és építőmesterek természetesen már jól ismerték a korszerű épületszerkezeteket is, amire nagy szükség is volt, hiszen a háború következtében a Csehszorból kiszorult textilipar éppen városunkban hozta létre ennek az ipárnak jelentős

bázisát: A már korábban működő SOTEX bővült. Mellette két Selyemipar nevű üzem, a Pamutipar és a Fésűsfonalgyár létesültek és építettek gyártóüzemeket. Főleg Bécs közelsége, de talán az alacsonyabb magyar munkabérek is vonzóvá tették Sopront a textilgyártás számára.

A háborút követő évek

A háborút követően a népszavazásig eltelt három évet szemügyre véve meg kell állapítani, hogy az építőtevékenység máris folytatódott. A város kiépítette a Lőver körút jelentős szakaszát a Hársfa sortól a Récényi útig és korszerűsítette az Erzsébet-kerttől a Hársfa sori „körpadig”, valamint az erdei folytatást képező szakaszokat. Az Alsólőverek fejlődésébe illően építette meg a soproniak által „Szerpentin-útnak” nevezett, jelentős szintkülönbséget összekötő útszakaszt is a Várisához.

A háborút követően városunk fejlődését az említett ipari építkezéseken kívül még két felsőoktatási intézmény idetelepítése és a belföldi turizmus élénkülése szolgálta. A megcsonkított ország elcsatolt területeiről két felsőoktatási intézmény került Sopronba. A Bánya,- kohó,- és erdőmérnöki Főiskolának, amely később a Műegyetem egyik kara lett, a volt katonai főreáliskola alsólőveri épületegyüttese adott otthont. Az evangélikus hittudományi fakultásnak, mely a Pécsi Egyetem egyik kara lett, a Deák téren szép új épületet emeltek. A két háború között fellendülő belföldi turizmusnak a Lőver szállók építése és a Lőver uszoda korszerűsítése némiképpen pótolta az elvesztett felvidéki és erdélyi nyaralási lehetőségeket.

Az első világháború több mint négy éves időtartama az épületállományban közvetlen kárt még nem okozott, ez a katasztrófa majd 30 évvel később, a második világháborúban fog bekövetkezni. A történetírók egyre inkább szoros összefüggésbe helyezik a két világháborút, és így a város megroppanásának kezdetét is a száz éves évforduló szomorú emlékéhez sorolhatjuk. Említsük ezért a közvetett következmények miatt az emberáldozatok és az anyagi pusztulás terén az elsónél is tragikusabb második háborúból kiemelve annak utolsó évét. 1944 nyarán a holokauszt áldozatai lettek a lakosság körében nagyon is megbecsült zsidó polgárok. Csak kevesen éltek túl és tértek vissza. 1944 decemberében már két légitámadás érte Sopront. Az emberáldozat és az anyagi kár is óriási volt. A mintegy 2000 halottra becsült emberveszteséget részben soproniak, részben a háború által idesodort menekültek tették ki. Végül 1946-ban a németajkú lakosság kitelepítésével Sopron megannyi szorgalmas polgárcsaládját veszítette el.

A sok megrázkódtatás ellenére Sopron nagy erőfeszítésekkel megőrizte építészeti értékeinek legtöbbszörét, és ma is az ország e tekintetben elismert városa.

Az első világháború centenáriuma alkalmából sorra jelentek meg könyvek, tanulmányok, amelyek a nagy háború eseménytörténetét, diplomáciatörténetét, hadtörténetét voltak hivatottak bemutatni. A háború társadalomtörténeti aspektusait már jóval kevesebb helyen tárták fel; a viszonylag új diszciplína információtörténeti megközelítését pedig mindössze egy konferencia keretein belül tárgyalták. A következő cikkben arra vállalkozom, hogy a fent említett tudományterületek mezsgyéjén mozgó témát egy első világháborús újságygyűjtemény alapján vizsgáljak meg, amely unikális mivolta miatt egyaránt fontos lehet mind a helytörténet, mind a társadalom- és információtörténet szempontjából.

Az első világháború, vagy, ahogy angolszász területeken emlegetni szokás, a „nagy háború” gyökeresen változtatta meg mindazt, amit korábban alapvetőnek, magától értetődőnek, természetesnek vett a kor embere. Új és félelmetesnek tűnő technológiák, ideológiák jöttek létre, teljes társadalmak változtak meg, jól ismert struktúrák alakultak át. A média igazi ereje is erre az időre teljesedett ki. Egyszerre vált a propaganda eszközévé; az igazság utáni keresés felületévé, a szórakoztatás bátyájává, de leginkább a hírek gyors szolgáltatójává. A média erre az időre lett valóban a „negyedik hatalmi ág”.¹

A történelemben mindig voltak, akik az eseményeket hírül adták az otthoniaknak és megőrizték az utókornak. A haditudósítók folyamatosan jelen voltak és vannak a történelemben, tevékenységük egyidős a háborúkkal. Fontos volt maguknak a haditudósítóknak a szerepe, akik az otthoniaknak írtak a háborúról. „A haditudósítók, akik legtöbbször irodalmárok voltak: feladatuk volt, hogy a tábori újságokat is szerkesszék”.²

A háborúban meg kell különböztetni két egymástól jól elkülönülő újságtípust: az egyik a hátszországban élő civil lakosságnak szóló lap, amelynek formája lehetett heti, vagy napi, jellegét tekintve inkább szórakoztató, vagy politikai lap. Ahhoz, hogy a hátszországba eljussanak a legfrissebb hírek, haditudósítókat kellett alkalmazniuk az újságoknak. Mivel erre a szakmára szakosodott újságírók ebben az időben még nem léteztek, a különböző újságok elsősorban neves irodalmáraikat küldték ki a helyszínre, hogy onnan tudósítsanak. Olyan neveket kell megemlíteni a haditudósítók között, mint Molnár Ferenc, Mednyánszky László, Rippl-Rónai József vagy Jászi Oszkár.³

A haditudósítók természetesen nem vehettek részt a harcokban, nem láthatták magukat a cselekményeket. Több módon szerezhettek „első kézből” információkat: kimehettek a harcterre a készülődés idején, esetleg a harci cselekmények után, de jellemzőbb volt, hogy közeli, elfoglalt városokban szálltak meg, ahová elértek az információk, majd

¹ A kifejezést először Edmund Burke használta az angol parlamenti felszólalásában 1787-ben Thomas Carlyle filozófus művei nyomán.

² *Gorda Éva*: A magyar haditudósítás az első és második világháborúban. PhD értekezés, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2012. 5–6.

³ Uo. 47.

ezeket írhatták meg. Mások közvetve vagy közvetlenül a hadviselő országok fővárosaiból próbáltak értesüléseket szerezni. Ezt a módszert alkalmazta például *Az Est*, mely Rotterdamba küldött újságírókat, mivel oda érkeztek Londonból először a hírek, amelyekről így nagyon hamar értesülhettek. A tudósításokat aztán onnan továbbították haza az első távirattal. Naponta akár 20 táviratot is hazaküldhettek a haditudósítók, így informálva a szerkesztőket, akik már másnapra nyomtatásba adták a legfrissebb híreket. A hírhetség és az új nyomdai eljárások miatt az országos lapok előfizetőinek száma óriásira ugrott, egyes számadatok szerint elérte a 27–160 ezres példányszámot.⁴

Az első világháború alatt kiadott újságok másik nagy egységét az ún. tábori újságok jelentették. Ezek elődjét a katonai lapok jelentették, melyekből a háború kitörése előtt mindössze öt jelent meg országosan. A tábori lapok sajátossága az volt, hogy ezeket a háború kitörése után maguk a katonák kezdték el szerkeszteni, nyomtatni, sokszor nem csupán az elfoglalt városokban, de a fronton is. Az első jelentősebb tábori újság a Przemyslben kinyomtatott *Tábori Újság* volt. Ebben jelentek meg olyan színvonalas cikkek, amelyek aztán a többi lapra is hatással voltak, és ugyanebbe írta verseit Gyóni Géza⁵ is. Ez az újság szolgált aztán mintaként az összes többi tábori újságnak.⁶ Sajnos mind a mai napig ez az egyetlen olyan tábori újság, amelynek a szerkesztési körülményeit pontosan ismerjük, mivel szerkesztője, Dr. Molnár Kálmán főhadnagy visszaemlékezéseket írt a tábori újság születéséről.⁷ Magyarországon a háború első évében mindössze öt tábori újság létezett, ezek száma négy évvel később már elérte a százat. Teljes leltárral e tekintetben sajnos nem rendelkezünk, aminek több oka van. Nagyon sok újság elvesztett, megsemmisült, csupán a feljegyzésekből tudunk a létezésükről, valószínűsíthető továbbá, hogy léteztek olyan *Feldzeitungok* is, amelyeket maguk a katonák semmisítettek meg az ellenfél érkezésekor.

A jelen tanulmány témáját adó gyűjtemény éppen azért izgalmas kutatási terület, mivel egy elhivatott gyűjtő, Hajas Antalné megkísérelte összegyűjteni ezeket az újságokat, sőt, a gyűjtésen kívül katalogizálta őket, és kiadványt is írt munkájáról. Ahhoz, hogy megértsük, mi vezette egy ilyen óriási munka elvégzésére, ismernünk kell személyét, személyes tragédiáját, ami arra sarkallta, hogy behatóbban foglalkozzon a világégés borzalmaival.

Hajas Antalné Zergényi Irma 1862-ben született Sopronban,⁸ majd 1880. július 28-án hozzáment Hajas Antalhoz. Férje feltörekvő ügyvéd volt, aki előtt fényes karrier állt. 1882-ben született meg fiuk, Dezső.⁹ Hajas Antal csillaga folyamatosan emelkedett, először árvaszéki ülnök, majd főügyész lett belőle, harcolt a boszniai hadjáratban, és kitüntetést szerzett szolgálataiért. 1906-ban végül felkínálták neki az alispáni tisztséget, amelyet természetesen elfogadott.¹⁰ Fiuk, Dezső, nem folytatta apja hivatását, helyette a Nádasy-

⁴ *Sipos Balázs*: Az első világháború médiahatásai.

http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/10_első_vilaghaboru_mediahatasai, letöltés ideje: 2015-04-10.

⁵ Gyóni Géza (1884–1917) költő, I. világháborús verseiről lett ismert.

⁶ *Lukács József*: Katonai Hírlapok az 1914–18. évi világháborúban. Magyar Könyvszemle 67 (1943), 45–54.

⁷ *Molnár Kálmán*: Magyar élet és magyar irodalom Przemyslben 1914/1915-ben. Eger, 1924.

⁸ Soproni Halotti Anyakönyv 111/1943.

⁹ Soproni Halotti Anyakönyv 99/1915.

¹⁰ Sopron és Sopronvármegye ismertetője (Szerk.: Horváth László – Madarász Gyula – Zsadányi Oszkár),

huszárokhoz csatlakozott, ahol hamarosan főhadnagy lett. 1914-ben, a háború kitörésekor az elsők között vonult csatába, ahol rövid időn belül hősi halált halt.¹¹

Hajas Antalnét valószínűleg fia halála sarkallta arra, hogy elkezdje gyűjteni az első világháborúhoz kötődő újságokat, könyveket, egyéb tárgyakat. 1917-ben kezdett bele nagyszabású gyűjtésébe, amelynek bemutatására jelen cikk vállalkozik. Kezdetben csupán azokat az újságokat gyűjtötte, amelyekhez a legkönnyebben hozzá lehetett jutni. Ezek helyi- és országos napilapok voltak, amelyek a háborúval foglalkoztak. Ahogy az újságyűjtemény bővült, úgy változott a gyűjtés módja is. Hajas Antalné az első fél év után elkezdte specifikusan a háborúra vonatkozó cikkeket keresni, amelyekből később összeállította a „Nagy újságkivonat gyűjteményt”.¹²

Az egyedülálló, egyénileg összegyűjtött anyag összesen 37 darab kötetbe szerkesztett újság- és cikkválogatásból áll. Ebből 34 kötet tartozik a szigorúan vett I. világháború idejébe. A cikkgyűjtemény 1914. június 28-i dátummal kezdődik, és egészen 1920. június 4-ig, a trianoni békediktátum aláírásáig tart. A kötetekben nem teljes újságok szerepelnek, csupán bizonyos cikkek. Ezek jellemzően a címlapok és a háborúra, valamint gazdaságra és külpolitikára vonatkozó írások voltak. A gyűjtő olyan újságokból válogatott, mint a *Neue Freie Presse*, *Pester Lloyd*, *Pesti Hírlap*, *Est*, *Déli Hírlap*, *Sopronvármegye*, *Oedenburger Zeitung*. A listából kitűnik, hogy az országos és világpolitikai helyzet mellett nagy jelentőséget tulajdonított a helyi történéseknek.¹³

Gyűjtési metódusát a kezdeti lelkes egyszerűség után hamarosan a tudatos gyűjtő professzionalizmusa váltotta fel. Eleinte csupán az általa közvetlenül elérhető újságokat, illetve azokat a tárgyakat válogatta, amikhez közvetlenül hozzá tudott jutni, 1917-ben azonban felvette a kapcsolatot a Hindenburg Museummal, ami alapvetően megváltoztatta az addigi vállalkozást.

A Hindenburg Museumot Posenben (ma Poznań, Lengyelország) alakították ki, elsősorban azzal a céllal, hogy Paul von Hindenburg¹⁴ személye előtt tiszteljenek, másrészt pedig, hogy már a frontharcok alatt elkezdődjön a világháború dokumentumainak és tárgyi anyagának a gyűjtése. A múzeumot 1916-ban alapították, mivel ebben az évben lett 50 éve, hogy Paul von Hindenburg belépett a hadseregbe.¹⁵ Erre a napra külön Hindenburg-napot is rendeztek országszerte. A múzeum 1916. március 15. után kezdte meg működését világháborús tárgyak, írások, újságok gyűjtésével. Az esemény nagy publicitást kapott, így értesült róla valószínűleg Hajas Antalné is. A Hindenburg Museumnak szabadon lehetett küldeni minden világháborúval kapcsolatos tárgyat, a lelkes gyűjtők sokasága miatt azonban számos dokumentumból duplikátumok, esetenként sokszoros

Sopron, 1934, 203.

¹¹ *Henriquez Vince*: A Cs. és Kir. 9. sz. gróf Nadasdy huszárezred története 1904–1918, Debrecen, 1930. 197.

¹² Soproni Múzeum Kézirattár (K.) 80.188.1 Hajas Antalné naplója.

¹³ Soproni Múzeum Aprónyomtatvány Gyűjtemény (A.) 2014.125.1-37. Hajas Antalné sajtógyűjteménye.

¹⁴ Paul von Hindenburg (1847–1934): német tábornagy, a weimari köztársaság elnöke. Az első világháború alatt nemzeti hősként tisztelt zseniális stratégia, 1916-tól a német császári haderő főparancsnoka.

¹⁵ *Satzung des Hindenburg-Museums E.V. in Posen*, Posen, 1917.

másolat-anyagok keletkeztek, A Hindenburg Museum ezeket eladta. Hajas Antalné ekkor döntött úgy, hogy ír a múzeumnak. Elsősorban nem venni akart azonban tőlük, sokkal inkább cserére gondolt. Mivel a magyar frontújságokhoz könnyebben, a külföldiekhez azonban viszonylag nehezen jutott hozzá, ezért a múzeummal megállapodást kötött, miszerint bizonyos újságok egy-egy példányáért cserébe ő küld magyar tábori újságokat. Az ajánlatot a Hindenburg Museum elfogadta.¹⁶ Ezzel vette kezdetét az a szenvedélyes gyűjtés, mely aztán óriási és unikális gyűjteménnyé nőtte ki magát.

Érdemes megjegyezni, hogy Hajas Antalné a Hindenburg Museumnak írt levelét csupán úgy írta alá, mint „I. v. Hajas”. Mivel nem tette egyértelművé nemét, a múzeum automatikusan „Herr Hajas”-ként szólította meg a levelekben a gyűjtőt, ő azonban ezt egyszer sem javította ki, és nem tudatta, hogy az I. v. Hajas az Irma von Hajas rövidítése. Ez a momentum jól tükrözi a korszellemet, amely szerint a hölgy szerencsésebbnek látta eltitkolni a nemét. Úgy gondolta ugyanis, hogy egy férfival a múzeum tudósai és gyűjtői hamarabb szóba állnak. Ugyanezt erősítik meg a múzeum válaszevelei is, amelyek automatikusan „Herr”-t írnak a „Herr oder Frau” helyett, gondolván, hogy csakis férfival lehet dolga egy elsősorban háborúval foglalkozó múzeumnak.

Ennek az együttműködésnek lett az eredménye, hogy Hajas Antalné első világháborús gyűjteménye plakátokkal, bélyegekkel, medálokkal, hadiírodalommal gyarapodott. Legérdekesebb és legnagyobb része azonban a tábori újságyűjtemény, amelynek egy részét így, a Hindenburg Museum révén tudta megszerezni. Összesen 193 különböző újságról van szó, mintegy 699 példányban. Ezt az óriási hadiújság-gyűjteményt érdemes katalogizálni. A válogatás kiindulási alapját jelentették a magyar frontújságok, ezért a katalogizálást is ezekkel érdemes kezdeni. A kollekció 33 darab magyar nyelvű frontújsággal rendelkezik, ami 167 példányt foglal magában. Az osztrák frontújságok száma 41, ami 290 példányt tartalmaz. A Hindenburg Museummal kötött megállapodás miatt a gyűjtemény a német frontújságokból rendelkezik a legtöbb típusú lappal, szám szerint 98-cal, ami 290 példányt tesz ki. Külön kategóriába soroljuk a magyar nyelvű hadifogoly-újságokat, a gyűjtemény ezen része 14 újságot tartalmaz, mintegy 40 példányban, és az idegen nyelvű hadifogoly-újságokat, ami 7 féle újságtípust jelent, összesen 8 példányban.

A magyar nyelvű frontújságok közül, mint említettem, összesen 33 típusú újságot sikerült összegyűjtenie az alispánnénak. Ez a gyűjtemény a korszakban egyedülálló. Az újságok a következők: *Mollináry Ujság, Dicső Lapok, Honvéd Ujság, 9-es Honvéd, Fokos, Szatmári honvéd, A négyes Honvédek lapja, A 16-os honvéd, Ludvig baka, Katona nyomozó Jegyzék, Rokkantak Lapja, Rokkant Ujság, Tábory Ujság, „Az Est” világháborús térképei, Front, Belgrádi Hírek, Üzenet, Nera, Érdekes Ujság, Étel sorok és Ételleírások, Hazatérő, Csata Perczek, MEC-Hirado, 66-os Tábory Ujság, 10-es Honvéd, Népfelkelő, Vilmos bakák lapja, Manilowa, Isonzómenti Tárogató, Scheffleur Katonai Lapja, A Bajtárs, Nemzeti Haderő, A Hadsereg.*¹⁷

¹⁶ Soproni Múzeum Helytörténeti Adattár (HA.) 621. Hajas Antalné iratai.

¹⁷ Soproni Múzeum A.2014.501.1-2014.532.2.

Ezek teszik tehát ki azt az újsággyűjtemény gerincét, ami a legtöbb gyűjtő számára már önmagában elegendő lett volna, Hajas Antalné azonban nem elégedett meg a lapok felhalmozásával. Különböző kimutatásokat és szakszerű nyilvántartást kezdett el vezetni a megszerzett dokumentumokról. Külön füzeteket szánt arra, hogy leírja és kategorizálja őket. Természetesen egy ilyen méretű gyűjtemény további feladatokat is rótt tulajdonosára, mivel (ahogy azt a szintén a Soproni Múzeumban őrzött naplójában 1919. március 6-án írta): „... ezt a rengeteg gyűjteményt nem lehet privát lakásban elhelyezni.”¹⁸

1919-ben még úgy képzelte, hogy a gyűjteményt a megyei levéltárban helyezi el. Tudta, hogy a gazdag anyagot kutatni fogják, hiszen értékes mementója egy korszaknak, ezért maga is elkezdett kutatni az újságok után, hogy összeszedjen róluk minden fellelhető ismeretet. Közben természetesen mindent dokumentált. Új könyvet nyitott a leveleknek, amiket azzal a céllal gyűjtött össze, hogy megőrizze a módszert, amivel az adott újságok történetét feltárta.

Hindenburg Museum jó kiindulási alpnak bizonyult, Hajas Antalnét viszont elsősorban a magyar frontújságok érdekelték. Tudni kívánta, milyen körülmények között születtek, kik szerkesztették, mi volt a lapok eredeti célja, mekkora példányszámban jelentek meg, hány előfizetőjük van. Ezeknek a kérdéseknek a többségére a Hindenburg Museum nem tudott választ adni, 1919 után pedig meg is szakadt ez a fonal, hiszen a Hindenburg Museum régi formájában megszűnt létezni. Az elvesztett világháború után ugyanis Posen ismét Poznań lett, és kikerült a német fennhatóság alól. A múzeumban történt folyamatos botrányok után – amelyekért elsősorban a múzeum igazgatói voltak a felelősek – végül felszámolták az intézményt.

Hajas Antalné írt a kiadóknak, hogy kérdéseire választ kapjon. Mivel azonban a kiadót nem minden esetben lehetett azonosítani, csupán annyit lehetett tudni, hogy a lapot melyik honvédezred vagy zászlóalj adta ki, ezért többször annak a zászlóaljnak, vagy katonai csoportnak írt, amelytől felvilágosítást kaphatott a kérdéseire. A Soproni Múzeum birtokában a levélváltás természetéből adódóan csak a válaszok maradtak meg, így a kérdésekre, illetve az eredeti levelek tartalmára csak következtetni tudunk. A levelekben többször visszatér a Hindenburg Museum neve. Például a *Dicső Lapok*¹⁹ szerkesztője levelében úgy fogalmaz, hogy „... ami a poseni Hindenburg Museum érdeklődését illeti...” és bemutatja a lap rövid történetét. Másik példa: a *Rokkantak Lapja* kiadója az alábbi módon kezdi levelét: „A poseni Hindenburg Museum megbízása folytán hozzánk intézett kérdésére van szerencsém a következőkben rövid tájékoztatást nyújtani...”²⁰ majd leírja a lap célját, kiadóját, rovatait. Hajas Antalné tehát ezekben a levelekben valószínűleg nem (csak) a saját, hanem a múzeum nevében is kérte a frontújságot kiadókat az adataik szolgáltatására. A kérdés az, hogy valóban megkérte-e a Hindenburg Museum Hajas Antalnét erre, vagy ő csupán önszorgalomból cselekedett, hogy érdeklődését kielégítse vagy leve-

¹⁸ Soproni Múzeum K.80.188.1 Hajas Antalné naplója.

¹⁹ A harmincas honvédek táborig újsága volt.

²⁰ Soproni Múzeum HA.621. Hajas Antalné iratai.

leinek nagyobb nyomatékot adjon. Sajnos a Hindenburg Museumtól az erre vonatkozó levél nem maradt ránk, így erre a kérdésre választ nem tudunk adni.

Tudomásunk szerint arra a feladatra, hogy már a háború alatt összegyűjtsék a háborúra vonatkozó anyagokat, újságokat, Hajas Antalnén kívül egyedül az Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) vállalkozott. Az intézmény az alispánné elhatározása előtt már két évvel, 1915-ben eldöntötte, hogy létrehozza a gyűjteményt, amelyet végül 1916-ban alapoztak meg. A dokumentumokat felhívások alapján, cserével, vásárlással szerezték be, elsősorban egyéb szervezetek, könyvtárak segítségével. A gyűjtést természetesen segítette a kötelepéldányok beszolgáltatása is. A folyamat azonban hamar szerteágazott, és a könyvtár vezetése belátta, hogy az iratok mennyisége és sokszínűsége miatt nem tudja a korábban bevezetett módszert alkalmazni. A gyűjtést végül 1922-ben zárták le, eredménye 133.519 könyvtári egység lett. Az OSzK által összegyűjtött világháborús gyűjtemény huszonkét tábori újságot tartalmazott.²¹

Nem mehetünk el amellett, hogy összehasonlítsuk a két gyűjteményt, bár méreteit tekintve az OSzK gyűjtőakciója jóval nagyobb volt, hiszen a világháború minden írásos dokumentumát elkezdték gyűjteni. Említettük, hogy az OSzK 22 fajta tábori újságot tudott összegyűjteni, Hajas Antalné gyűjteménye viszont 33 féle tábori újságot tartalmaz, azaz tizenegy újságtípussal többet, mint az ország legnagyobb könyvtárának első világháborús gyűjteménye. Az első világháborús tábori újságok teljes összegyűjtését a háború után többször megpróbálták,²² azok teljes skáláját azonban a mai napig nem sikerült bemutatni. Több vita is folyik arról, hogy hány újságról is van szó. Egyesek szerint ez a szám 52 és 67 közé tehető, míg az újabb kutatások szerint megközelíti a százat is.²³

Miközben folytatta gyűjtőmunkáját, Hajasné egy másik, szintén szenvedélyes frontújság-gyűjtővel is megismerkedett: az Ötvenyben tanító Tárnai Andorral. Először csupán a közös gyűjtést eredményeit osztották meg egymással, később viszont az újságok gyűjtése, kategorizálása és az azokra vonatkozó információszerzés után úgy döntöttek, hogy egy kis könyvecskében (füzetben) megjelentetik gondolataikat az újságokról. Ezzel kívántak összképet adni a magyar frontújságokról.²⁴ A korban egyedülállónak bizonyult ez az ötlet, hiszen addig nem jelent meg olyan munka, amely összefoglalást adott volna az összes magyar frontújságról. Hajas Antalné megőrizte a Tárnai Andorral folytatott levelezését, így tudjuk, hogy Tárnai kapcsolatai révén ígéretet kaptak: a HANGYA szövetkezeti tömörülés²⁵ ki fogja adni a munkájukat. A *magyar tábori és hadilapokról* címet viselő munka kézírata, a Soproni Múzeumban megtalálható kézi- és gépírási változatban is, magyar illetve német nyelven.²⁶ Hajas Antalné mindegyikből készített egy-egy

²¹ Szóts Zoltán Oszkár: Az Országos Széchényi Könyvtár volt első világháborús gyűjteménye. http://epa.oszk.hu/00300/00365/00117/pdf/kl11108_06-13.pdf Letöltés ideje: 2015-04-15.

²² Lukács József, Nyári László.

²³ Lukács: Katonai Hírlapok.

²⁴ Soproni Múzeum HA.621 Hajas Antalné iratai.

²⁵ Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete.

²⁶ Soproni Múzeum HA.621 Hajas Antalné iratai.

másolatot, hogy a munka biztosan ne vesszen el. A kéziratokat a *Hazánk* című folyóirat 1920. augusztus 15-i számában mutatták be, így tudjuk, hogy ez év augusztusára már elkészült. A kézzel írt magyar változat 26 oldal, a gépirat 11 oldal terjedelmű. Noha Hajas Antalné mellett az újsággyűjtemény összeállításában segédkezett Tárnai Andor, azt nem tudjuk, hogy a kézirat megírásából mennyire vette ki a részét.

Az írás bevezetőjében a szerző(k) ismerteti(k) a háborús lapok kiadásának célját. Legfőbb célnak azt tekintették, hogy a kiadók a harcmezőről és csatákról eltereljék az olvasók gondolatait (már amennyire ez lehetséges frontújságok esetén), és a szellemességgel, humorral töltsék meg a lapokat. Fontosnak tartották ugyanakkor a háborús események, a „szomorú tapasztalatok” bemutatását is. A szerző a bevezetőben továbbá leírja, hogy a háborús lapokra elsősorban nem úgy kell tekinteni, mint minőségi újságokra (ezek önmagukban külön kategóriát képeznek), ugyanakkor folyamatos javulás érzékelhető. Ez nyilvánvalóan abból a folyamatból fakadt, hogy a tábori újságok többségét, nem hivatásos irodalmárok, újságírók írták, csupán katonák, akik a saját és bajtársaik szórakoztatására kezdtek bele az írásba.

Az írásmű további részében egyesével bemutatja azokat a lapokat, amelyeket a két gyűjtő összeszedett. A célt, hogy bemutassák az összes magyar tábori- és hadilapot, csak részben érték el. A korszakban viszont nem készült másik olyan mű, ami ilyen sikeresen összefogta volna a katonalapokat, és egy azok összehasonlítását adta volna, így mindenképpen unikális dokumentumról beszélhetünk. Az újságokat bemutató részben a szerző leírja külső borítójukat, azt hogy az egyes számok hogyan épülnek fel, kik adják ki, kiknek szólnak; ezeket kategorizálja, és kategóriánként mutatja be. Amennyiben tudta, úgy az előfizetők vagy olvasók számát is meghatározta, illetve közölte, hogy hol, melyik kiadó adta ki a szóban forgó újságot.

A HANGYA időközben folyamatosan halogatta a kötet kiadását, így Hajas Antalné elkezdett más publikációs lehetőségek után nézni. 1920-ban végül Németországban sikerült megjelentetni a füzetet. A zürichi Die Vebindung kiadó adta ki a *Die ungarischen Front- und Kriegszeitungen* című füzetet.²⁷ A köteten sajnos nem jelenítik meg a szerző nevét, azonban kétség sem férhet hozzá, hogy Hajas Antalné munkájáról van szó, hiszen a szöveg megegyezik a kéziratokéval. A kis füzet a *Rhaues Handbücher für Kriegsammler* sorozat 7. részeként jelent meg, és összesen 16 lapon (méretük: 20 × 13 cm) került kiadásra. Arról, hogy a kiadvány hogyan került a zürichi kiadó kezébe, illetve Hajas Antalné hogyan érte el, hogy ennek a neves kiadványsorozatnak a keretében jelenjen meg a könyve, sajnos egyelőre nem tudunk. A kis füzet Magyarországon a legjobb tudomásunk szerint egyedül a Soproni Múzeum birtokában marad fenn. Az Országos Széchényi Könyvtár nem tud a könyv létezéséről. Sopronhoz legközelebb a Deutsche Nationalbibliothek gyűjteményében található meg, illetve még a Chicagói Egyetemen őriznek belőle egy példányt. Egyik intézet sem ismerte azonban a füzet szerzőjét, mi viszont most már biztosan kijelenthetjük, hogy az Hajas Antalné volt. Ezt megerősíti, hogy a Soproni Múzeum birtokában lévő könyvön Hajas Antalné kézírásával található egy kékszínű tintával írt

²⁷ Soproni Múzeum K.80.160.21 Die ungarischen Front- und Kriegszeitungen.

írás: „geschrieben von I. v. Hajas”. Érdekes, hogy itt is ugyanúgy csupán az I. v.-t használja, akárcsak a Hindenburg Museumhoz írt leveleiben. A HANGYÁ-val időközben nem sikerült megállapodni, annak ellenére, hogy a szerzőt még 1921-ben is hitegették a kiadással. Azt nem tudjuk, mikor vált teljesen biztossá, hogy nem sikerül megjelentetni a könyvet Magyarországon.

1926-ban Hajas Antal alispán a 37 kötetes újsággyűjteményt a múzeumnak adta ideiglenes megőrzésre.²⁸ A gyűjtemény többi része a Hajas családnál maradt, egészen 1960-ig, amikor a Hajas-hagyaték I. világháborús gyűjteménye az akkori soproni Liszt Ferenc Múzeumhoz került. Az örökösök egy faladában hozták át azt az anyagot, amely a mai napig a Soproni Múzeum gyűjteményének része.

Hajas Antalné munkája, gyűjteménye olyan kincs, amelyet eddig méltatlanul elfeledtek. A jelen tanulmánynak az a célja, hogy új adalékokat nyújtson az első világháború társadalom- és információtörténetéhez. Mind a „Nagy Újságkivonat-gyűjtemény”, mind a táborigazgató újságok felsorakoztató gyűjtemény, illetve a róluk írt füzet egyedi, különleges része Sopron történelmének. Egyszersmind arra vonatkozólag is értékes adatokat tartalmaz, hogyan jutottak információhoz az idő tájt. Hajas Antalné példája jól mutatja, hogy a háborúról rengeteg ismeretet meg tudott szerezni a kor embere. Érdemes munkáját tovább kutatni, felderíteni azt a kapcsolati hálót, ami ennek a munkának a megírásához kellett, leveinek nyomát felkutatni a Hindenburg Museum utódjánál, a frontújságok szerkesztőinek hagyatékában, valamint azt, hogy hogyan sikerült kiadatnia a munkája révén összeállított füzetét egy zürichi kiadóval.

²⁸ Soproni Múzeum HA.209.

A Lábasházban 2015. február 6-án megnyílt első világháborús kiállítás alkalmára megújult egy, a szobrok történetében különlegesnek mondható alkotás. A háború egyszerű honvédját ábrázoló, életnagyságnál kicsit nagyobb szobor a történelmi Magyarország „vashonvédjai” közé sorolható. A továbbiakban a szobortípus történeti hátterét, majd a Soproni Múzeum gyűjteményéhez tartozó honvédszoborhoz kapcsolódó adatokat és a restaurálás néhány mozzanatát ismertetem.

A Nagy Háború kitorését követően a fronton megsérült katonák, vagy a harcban elesettek árvái és özvegyei javára, a hátszágok különböző karitatív szervezetei rendre jótékonyági akciókat szerveztek. A háború tragédiájából adódóan, a rászorultak száma egyre nőtt, viszont az idő haladtával, a gazdasági helyzet romlásával és a tartalékok apadásával, az adakozókedv folyamatosan csökkent. A jótékony szándékú gyűjtés így egyre nehezebb feladattá vált.

Bécsben, 1915 márciusában egy adománygyűjtés ünnepi ceremóniával egybekötött alkalmával a Schwarzenberg téren felállítottak egy páncélos lovagot ábrázoló, fából faragott szobrot. A faszobrot az adományozók vasszoborrá alakították, a helyszínen ugyanis vasszegeket vásárolhattak, melyeket a szobor felületébe ütöttek. A szegek eladásából befolyt bevételt az esemény szervezői a rászorultak között osztották szét. A Theodor Hartig gróf ötlete alapján megalkotott, majd az idővel „vasba öltöztetett” szobor „*Wehrmann in Eisen*” néven került a nagyközönség elé (1. kép).

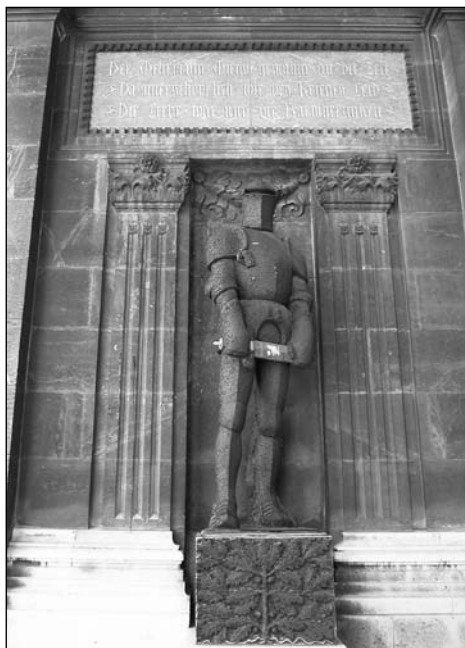
Az adománygyűjtés e formája rövid időn belül népszerűvé vált, majd az Osztrák-Magyar Monarchia és a Német Birodalom után, Törökországtól az Egyesült Államokig, számos más ország városaiban követték a bécsi példát. Az adományozás, mai szóval élve „interaktív” tétele képes volt tehát tömegeket megmozgatni a jó ügy érdekében.

A szoborszegelés ötlete egy, több évszázadra visszavezethető hagyományból ered. Bécsben a „Stock im Eisen” az a 16. századi fenyőtuskó, amelybe a fővárosba látogató vándor mesterlegények vertek be egy-egy vasszeget. Jól ismert hazai példa erre a győri Széchenyi tér egyik házának sarkánál álló vastuskó. A forgalmas közösségi helyeken, központi tereken felállított szegelő szobrok változatos formában jelentek meg. Az emberalakok mellett állatot, virágot, városcímet, pajzsot, címerpajzsot és sok egyéb alakot öltöttek. A Német Birodalomban gyakoriak voltak a dicsó múltat idéző Siegfried, Roland, illetve Oroszlán Henrik szobrok. A nagyobb arányban előforduló formák között kell még megemlíteni a birodalmi vaskeresztet is. Méretét tekintve kiemelhető a valamennyi között legmonumentálisabbnak számító alkotás, a berlini 13 méter magas, 23 tonna súlyú Hindenburg szobor. Magyar területen szintén található a múltba visszanyúló példákat. Budapesten egy Mátyás korabeli lovast ábrázoló szobor került a közönség elé, melyet a Deák téren állítottak fel.¹ Székesfehérváron és Nagyszombaton a bécsi Wehrmann-hoz

¹ A Nemzeti Áldozatkészség szobrát 1915. szeptember 12-én adták át, az ünnepségen Tisza István miniszterelnök is jelen volt. A szobrot Sidló Ferenc készítette.

hasonló lovagszobrok készültek. Az adománygyűjtésre szánt szobrokról általánosságban elmondható, hogy a leggyakoribb forma az egyszerű, a korszaknak megfelelő egyenruhát és felszerelést viselő katona volt, mint amilyen a soproni honvédszobor is.

A gyűjtés céljára faragott szobrok megnevezései is az adott formára utalnak. A Wehrmann után német nyelvterületen sok egyéb mellett a *Nagelmann*, *Nagelfigur*, *Nagelbild* említésével találkozhatunk. A konkrét alakok és formák az „*Eiserner Roland*”, „*Eiserner Siegfried*”, „*Eisernes Kreuz*” neveket kapták. A magyar vidékeken a „*Wehrmann in Eisen*” nyomán a *vasvitéz*, *vaslevente*, *vashonvéd*, illetve az adományozás jellegét kifejező *áldozatkétség szobrai* megnevezések a leggyakoribbak.

1. kép. Wehrmann in Eisen, Bécs, 1915

Az adománygyűjtő akciók meghatározott menetrend szerint történtek. Az esemény megkezdése előtt általában helyi művészeket, mesterembereket kértek fel a szobrok, adott esetben a szobrokot védő pavilonok megtervezésére és kivitelezésére. Az avatás ünnepi keretek között történt, melyre a királyi udvar és a közigazgatás jeles képviselőit hívták meg. Az eseményt méltató szónoklatok mellett az adott nemzeti himnuszok, az átadásra írt versek, ünnepi zeneművek hangzottak el. Az első szeg beverése egy magas rangú személyiség tiszte volt.

A szobrokba verendő szegeket az adakozásra jelentkezők a helyszínen megvásárolhatták, de lehetőség volt előzetes megrendelésre is. Az adományozás mértékétől függően lehetett fekete (kovácsoltvas), arany-, illetve ezüstszegeket rendelni vagy vásárolni. Utóbbiakat nyilvánvalóan az adott település élén álló személyek, továbbá a jobb anyagi

helyzetnek örvendő bankok, nagyvállalatok, illetve magánvállalkozók számára készítettek, melyekbe a felhelyezés előtt bevették az adományozók nevét és rangját is.² A szegeles és a vele járó adományozást sok helyütt az úgynevezett „Nagelbuch”-ba jegyezték be. Az adakozók a helyszínen elismervényt, jelvényt vagy egyéb emléktárgyat kaptak, melyet otthonaikban büszkén őrizhettek. Miután lezajlottak az avatóünnepségek, a helyi lapok felhívások útján igyekeztek az embereket a kihelyezett szobrokhoz csalogatni, és a szegelesre biztatni. A kiállított szobrokat meghatározott időpontokban lehetett látogatni és az adományokat befizetni. Alkalmanként csoportokban vonultak ki a helyszínre a különböző egyesületek, iskolai osztályok, katonai egységek. A lakosság folyamatos tájékoztatást kapott a helyi sajtóból az akció állásáról, a bevételekről és az adományozó személyekről.

Az első világháború adománygyűjtő szobraiból nagyon kevés maradt meg napjainkig. Pusztulásuknak több oka is lehetett. Többségük nem képviselt különösebb művészi értéket, ezért a szerepük betöltése után nem volt igény a megőrzésükre. Sok esetben a szándékos rongálást is meg lehet említeni. Elég csak a Trianon után elszakadt területekre gondolni, ahol egy magyar honvédot ábrázoló szobor még kevésbé számított értékesnek.

A Sopronban felállított vashonvédról fennmaradt az akkori polgármesternek, dr. Töpler Kálmánnak a soproniakhoz intézett invitáló plakátja, melyen 1916. június 22-én mindenkit meghív a „szögek beverésének megkezdéséhez”. A szoborállítás helyszíne a Ferenc József tér rossz idő esetén a „városház pitvara”.³ A rendezvény bevezető eseménye a soproni „Rokkantgyámoltó Egyesület” alakuló közgyűlése volt. Az egyesület feladata lett az adományokból befolyó bevételek kezelése. A *Sopronvármegye* című napilap 1916. június 25-én megjelent számában Töpler Kálmánnak az egylettel kapcsolatos bejelentését olvashatjuk, mely szerint az adakozásra „egy örökös, 81 alapító, 123 pártoló, 830 rendes és 5 rokkant tag jelentkezett, ami 15.000 korona tagsági díjat jelent...” A honvédszoborra a három nap alatt 12.600 koronát sikerült összegyűjteni.

A sajtó részéről olykor kritikák is érték az adománygyűjtő akciókat, vagy éppen a kiállított szobrokat. Már a bécsi Wehrmann esetében is megjelent egy cikk, amely nehezményezi, hogy a szobron azok nevét is megörökítik, akiknek „lövészárka a Kärntner Strasséra kanyarodik”.⁴ Nagyon beszédes a *Sopronvármegye* június 25-i számából egy további cikk néhány mondata. A szerző az alakuló ülést követő fejleményekről számol be: „Azután a városháza foyerjában elhelyezett honvédmonstrumba való szegbeverés következett. Nagyon kevesen vertek be és rendszertelenül, pedig nagyon, de nagyon melegen ajánljuk, hogy mentül többen igyekezzenek szeget váltani és beverni, kettős célból, az első a rokkantak ügye, a másik, ha megtelik szöggel ez az izé, akkor alkalmasint eltüntetik onnét.” Ebből is láthatjuk, hogy mennyire nehéz feladat az embereket adakozásra bírni inséges időkben. Másfelől feltételezhetjük, hogy küllemében a soproni vashonvéd nem

² A különböző források aranyozott, ezüstözött vagy arany- és ezüstszínre festett szegeket említenek. A komáromi vashonvédba fekete és fehér szegeket vertek, a fehér szegek ez esetben is festettek lehettek. A gravírozott szegek feje feltehetően szögletes lemez volt.

³ A több keresztségen átesett Fő teret nevezték el Ferenc Józsefről a háború kitörésének évében.

⁴ Die Fackel 1915. február 23. 19 20.

váltott ki osztatlan sikert. A robosztus alkatot – különösen az elnagyolt kézfejeket – nézve, valóban megállapítható, hogy a szobor jelentőségét sokkal inkább a történeti szerepe, mintsem az esztétikai értéke adja. Készítőjéről eddig nem került elő adat.

A soproni honvédszobor önmagában is hordoz számos információt. A már említett, feliratokkal ellátott szegeket itt is megtalálhatjuk. A mellkason futó pántok vonalába szegelt rézlapokról talán feltételezhető, hogy a korábban említett aranyszegeket hivatottak jelképezni. A gombok helyét szimbolizáló és a galléron elhelyezett rozsdamentes acéllapok pedig az ezüst megfelelői lehetnek. A fémek színe ez esetben nem feltétlenül fejezi ki a rangbeli megkülönböztetést. A réz- és acéllapokba vésett feliratok és nevek alapján kirajzolódik előttünk, hogy milyen szervezetek, intézmények és mely személyek tartoztak a fő adományozók közé. A polgármester mellett számos intézmény, bank, nagyvállalat, katonai, rendőri és civil szervezet nevét olvashatjuk. A magánszemélyek között pedig kereskedőket, vendéglősöket, kávéház-tulajdonosokat ismerhetünk fel. A táblákra felkerült adományt nyújtók között számos özvegyasszony is szerepel.⁵

A szobor helyi jellegét igazolja a sapka jobb oldalára faragott 18-as szám, mely a Magyar Királyi 18. Honvéd gyalogezredre utal. A 18-asok József főhercegről elnevezett gyalogsági laktanyája Sopronban, a mai Ágfalvi úton állt. Szembetűnő hiányt mutat a szobor üresen tartott jobb keze. A puskát tartó pozsonyi, szegedi vashonvéd, illetve a hódmezővásárhelyi fahonvéd szobrokkal összehasonlítva bizton állítható, hogy a soproni szobor kezében is fegyver lehetett. A köpeny jobb alsó részén, a kéz alatt levő szegeletlen rész minden bizonnyal a puska rögzítésének a helye. A restaurált honvédszoborhoz – korabeli fotók hiányában – nem készülhetett rekonstruált puska, mivel a restaurátoretikai elvek alapján megbízható analógia nélkül nem javasolt a hiányok pótlása.

A Magyar Királyság területén a pozsonyi vashonvéd számított az első adománygyűjtő szobornak. Rigele Lajos szobrászművész alkotásának felavatására 1915. május 23-án került sor. A soproni vashonvéd esetében az 1916-os dátum tulajdonképpen már kései-nek mondható. A szobrok többségét a bécsi Wehrmann után, 1915-ben avatták, azután rohamosan csökkent a népszerűségük. Dietlinde Munzel-Everlin tanulmányában olvasható, hogy 1916-ban lényegesen kisebb számban, 1917-ben már csak elvétve találunk példát szoborállításra.⁶ Erre az időre az ínség a lakosságot is elérte. Utolsóként említi a szerző az aerzeni vaskeresztet Alsó-Szászországban, melyet 1918 januárjában helyeztek ki szegelésre.

Kevésbé ismert, hogy Sopronban, a Széchenyi téren, 1918. augusztus 25-én, adománygyűjtés céljára felállítottak egy másik faszobrot is. A „Vaságyú” néven ismert alkotás, mely egy ágyút és a mögötte álló tüzért ábrázolt, ma már csak korabeli fotókon látható. A Welleba Rezső által tervezett, „Tüzér-émlék” néven is említett szobor nagy valószínűséggel megsemmisült (2. kép).

⁵ A fémlapokon levő nevek teljes listája a dolgozat végén olvasható.

⁶ *Munzel-Everlin, Dietlinde: Kriegsnagelungen. Wehrmann in Eisen, Nagel-Roland, Eisernes Kreuz. Wiesbaden, 2008.*

2. kép. Tüzér-emlék, Sopron, 1918

A restaurálásról szóló beszámoló előtt következzen néhány adat a szoborról:

A tárgy megnevezése: Fahonvéd, Gy.sz: 159/1917

A szobor magassága: 198 cm.

A szegelt felület körülbelül 2,7 négyzetméter. Egy vasszeg felülete körülbelül 1 négyzetcentiméter, így összesen, mintegy 27 000 darab bevert szeggel számolhatunk.

Réztáblából 135 darab van. Két tábla hiányzik, eredetileg tehát 137 darab volt. 17 darab réztábla felirat nélküli. Ebben az esetben nevük elhallgatását óhajtó adományozókról lehet szó.

A galléron 3 darab, felirattal ellátott acéltábla helyezkedik el. A táblák nem mágnesezhetőek, valószínűleg ausztenites acélból készültek. A kabáton és a sapkán látható 14 darab, szintén feliratos acélgomb. Ezek már mágnesezhetőek, anyaguk az előzőtől eltérő összetételű rozsdamentes acél lehet. A szobor súlyát eddig nem sikerült meghatározni, becslésem szerint 150 és 200 kg között lehet.

A restaurálás egy pillanatát bemutató képen látható, hogy a tárgy állapotát tekintve a legfőbb problémát a szobor alsó része jelentette. Megjegyzendő, nem tudjuk, hogy eredetileg a szobor milyen körülmények között került kiállításra és milyen állapotban szállították a múzeumba. Amennyiben a városháza előcsarnokában, fedett helyen tárolták, és 1917-ben már átvette a múzeum, akkor talán nem lehetett nagyon leromlott állagú a faanyaga. A múzeumban a szobor évtizedeken keresztül egy alagsori helyiségben állt, ahol az alulról felszívódott nedvesség okozhatta a talapzat és a lábak alsó tartományának korhadását. A faanyag egészéről elmondható, hogy jelentős rovarkárosítás érte. Az alsó, korhadt részen nagyobb hiányok is voltak (3. kép).

A szobor, a mérete és a bevert több tízezer szeg miatt nagyon jelentős súlyt képvisel, ezért annak a lehetősége, hogy teljes biztonsággal a talpára állítható és úgy kiállítható legyen, a restaurálás kezdetén sok kétséget vetett fel. Ennek megfelelően a több, mint három hónapos munkafolyamat túlnyomó része a talapzat és a lábak konzerválására, szilárdítására, a szétesett darabok rögzítésére, ragasztására, kiegészítésére és retusálására összpontosult.

A magas páratartalmú alagsori helyiségben természetesen a fém alkotórészek, a vas-szegek, réz- és acéllemezek is korrodálódtak. A korrózió mellett pedig a felületre fröcskölődött mész- és malterfoltok is bőséges feladatot adtak, hogy a restaurálás végére letisztult, egységes, a korrózióval szemben passzívált felület jöjjön létre (4. kép).

3-4. kép. A vashonvéd restaurálás közben és az elkészült szobor

Feliratok a fémlapokon⁷

G: acélgombok; **N:** acéllapok (nyak); **R:** réztáblák (5. kép)

G1 - M. kir. 18. honvédpótzászlóalj tisztikara

G2 - Osztrák-magyar bank-fiókja

G3 - Nagyczenk cukorgyárak r. t.

G4 - Benkő Géza

G5 - Dr Schwartz Miklós

⁷ A feliratokat betűhíven közöljük.

G6 - Kereskedelmi és Iparkamara
G7 - A m. kir. posta személyzete
G8 - Wellesz Schnitzer és társai gumigyár
G9 - Sopronvármegye közönsége
G10 - Világítási és erőátviteli r. t.
G11 - Széchenyi sz kőműves páholy
G12 - Schlaraffia Sempronia
G13 - Soproni takarékpénztár
G14 - Cs és kir katonatiszti leánynevelő intézet

N1 - SCHREINER JENŐ
N2 - SOPRON SZAB. KIR. VÁROS KÖZÖNSÉGE
N3 - GUSZTAV FORSTER

R1

R1 bal oldali oszlop felülről lefele:

SCHIFF B. FIAI, SCHIFF B. FIAI, ÖZV. SÁNDORFFY ANTALNÉ, ÖZV. SÁNDORFFY ANTALNÉ, STEINER GYÖRGY ÉS NEJE, TSCHURL KÁROLY ÉS NEJE, THIRRING NÁNDOR, ÖZV. TSCHURL KÁROLYNÉ, UJHELYI KÁLMÁNNÉ, HACKSTOCK KÁROLY, LEJ. HACKER LIPÓTNÉ, HAMBACH JÁNOS, KOLBL JÁNOS, SELTENHOFFER LAJOS, KAT. KONVENT, KLUGE LAJOS, KIRSCHBAUM ADOLF, EVANG. TANÍTÓKÉPZŐ, PESTI M. KER. BANKFIÓKJA, EVANG. LYCEUM, T. SOPRONI SERFŐZDE ÉS MALÁTAGYÁR RT, DR. DEMY LAJOS, FLANDORFFER IGNÁC, JÁNY, HOLNDONNER KÁLMÁN, ÖZV. MEYNE JÁNOSNÉ, HACKSTOCK KÁROLY, JÄGER MIHÁLY

R1 jobb oldali oszlop felülről lefele:

RAUHOFFER ISTVÁN ÉS NEJE, VASÁRUGYÁR R. T. SOPRON-GRAZ, MITZGER SAL. ÉS. NEJE, LOSONCZY ELEMÉRNÉ, ÖZV. RUPPRECHT KÁLMÁNNÉ, RUPANOVITS JÓZSEF, SCHAFFER ANT. ÉS NEJE, STARK LAJOS, UJHELYI KÁLMÁNNÉ, VARGA FERENC, SCHLEIFFER RICHARD ÉS NEJE, ÖZV. SCHWARTZ MIKLÓSNÉ, ÖZV. RUPPRECHT KÁLMÁNNÉ, ÖZV. FISCHER SAMUNÉ, GRÜNDLNÉ, LEJ HACKER LIPÓT, FELIX BÉLÁNÉ, LÓSKAY GÁBOR ÉS NEJE, LÓSKAY GÁBOR ÉS NEJE, IPAR ÉS KERESK SEGÉLYSZÖVETK, ROSCH CSALÁD, SZÜSZ KÁROLY, SZERDAHÉLYI JÁNOS ÉS NEJE, DR TÖPLER KÁLMÁN, SPIESZ ANTAL, SZALAY PÉTER, KRAMMER ISTVÁN, PATZER JÁNOS, VÁROSI RENDŐRKAPIT. TISZTIKARA, RENDŐR LEGÉNYSÉG

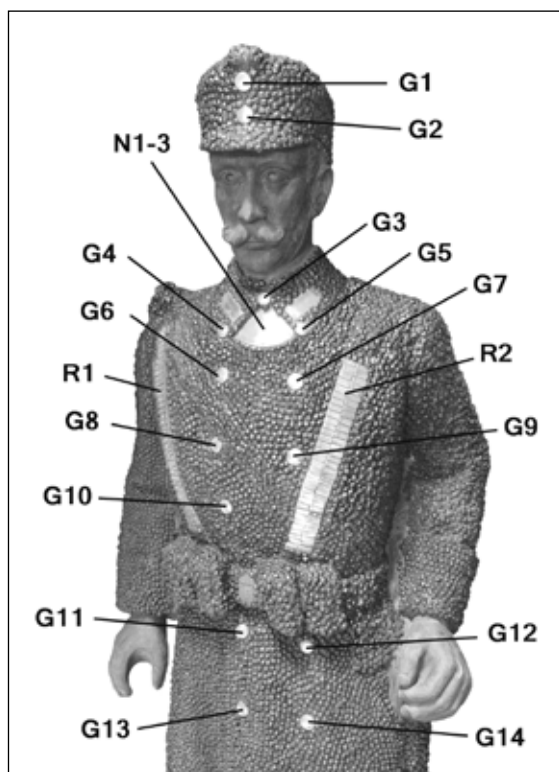
R2 bal oldali oszlop felülről lefele:

CSITVOVITS PÁL, SOPRONI EV. OLV. EGYLET, GALLUS JENŐ, D. WINKLER ADOLF K. TAN. ÉS NEJE, WAMOSCHER LAJOS ÉS NEJE, BREUER TESTVÉREK, FRAU THERESE BRENNER, TELEGRAFEN REGIMENT, ÖZV. PFEIFFER FELIXNÉ, FRIEDRICH AG. ÉS TRINKL, KERESK. NYUGDÍJEGYLET, SCHWARTZ KÁROLY ÉS NEJE, ID. KLAUS LAJOS, BENCÉS FŐGIMN. V. OST., DUNÁNTULI TURISTAEGYES, SOPRONI TAKARÉK ÉS

KÖLCS. EGYL, SOPRONI „DALFÜZÉR”, SOPRONI PINCÉREGYLET, HADASTYÁN EGYLET, DR. SZILVÁSY MÁRTON ÉS NEJE, BILECKI EZREDES ÉS NEJE, RUSS NEP. JÁNOS, LÁHNE TANINTÉZET, EV. NÉPISKOLÁK TANÍTÓKARA, ÖZV. NELKY JÓZSEFNÉ, DR. BAÁN ENDRE, DR. ROSENFELD CSALÁD, KÁROLYI LAJOS ÉS NEJE, SOPRONI ÁLT. IPARTEST. TAGJAI

R2 jobb oldali oszlop felülről lefele:

SCHINDLER GUSZTÁV, JPAROS TANONCZISKOLA, GYÖRVÁRY CSALÁD, KERPEL IGNÁC, D. SCHREINER KÁLMÁN ÉS NEJE, DR SCHREINER KÁROLY, ORSOLYAREND, H.H.H.H.H., I. M. ÁLT. BIZT. TÁRS. TISZTIKARA, MEGVÁLTÓ NŐVÉREK, J.G.Z., BAUER OTTÓ, BAUER OTTÓ, M. KIR. HONVÉD FŐREÁLISKOLA, FEJÉR LAJOS, DR ZEHETBAUER OTTÓ, GROSZNER PÁL ÉS CSALÁDJA, CZEKE JÓZSEF ÉS TSA, VASÁRUGYÁR R.T. SOPRON-GRAZ, DR. SZILVÁSY MÁRTON ÉS NEJE, SOPRONI SZÁLLODÁSOK VEND. ÉS KÁVÉSOK, DANOS LÁSZLÓ, SOPRONVIDÉKI SZÉNÁNYA, SOPRONI KAT. TANITÓKAR, FELS LEÁNYISK TANÁRITES, BENCÉSEK, ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA, DR. ZERGÉNYI JENŐ, EV. OLV. ÉS IFJ EGYESÜLET, RUSS OSZKÁR, SOPRONI ÁLT. IPARTEST. TAGJAI

5. kép. A feliratok elhelyezkedése

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Hegedűs Elemér

Ifj. Sarkady Sándor: A selmecbányai
főiskola hősi halott hallgatói
(1914–1921). Sopron, 2014.

A Nagy Háború befejeződött, a katonák folyamatosan leszereltek, visszamentek eredeti munkájukhoz és családjukhoz. Az átélt borzalmas évek után megpróbálták visszailleszkedni a békés körülmények közé. Lassan eljött a visszaemlékezés ideje. A hazatértek, a helyi lakosság az elesetteknek emléket állított, emlékszobrok kerültek a városok, a falvak központi tereire, vagy a temetőkbe. Galícia mezőin, a Kárpátok havasaiban, a szerb mocsarakban, az olasz sziklás hegyekben elesettek, a fogolytáborokban, kórházakban meghaltak előtti tiszteletadás jele volt a szobrok, márványtáblák felállítása. Azon katonák emléke előtt tisztelegtek bajtársaik, akik hazájuktól messze, idegen földben, sokszor jeltelen sírokban találták meg a végső nyugalmat. Az emlékművek helyettesítették az elesettek sírjait. Talpazataikon mindig volt virág, sokszor égett gyertya, sok esetben állt előttük imádkozó idős asszony, vagy lehajtott fejű öregedő férfi.

A tanintézetek – egyetemek, főiskolák, gimnáziumok – is állítottak emléktáblákat. Elesett tanáraik, volt diákjaik emlékét örökítették meg. A Selmecbányáról Sopronba áttelepült főiskola 1927. szeptember 25-én avatta fel azt a márványtáblát, melyre akkor hetvenegy nevet véstek fel. Az emléktáblát Mechle Béla soproni kőfaragó készítette el. Az elesettekre évente emlékeztek a hallgatók, a tanári kar. A táblára 2011-ben egy újabb név is felkerült. Az emléktáblán szerepel azon két hallgató neve is, akik 1921-ben az osztrák csendőrség elleni, ágfalvi ütközetben esett el, azonosan értékelve a nagy világhéjés hősi halottaival.

A főiskola diákjai közül további nyolc fő esett el a frontokon, akiknek neve nem szerepel a táblán. Elesett egy tanársegéd, ötvenhat erdőmérnök-, tizenhat bányamérnök-, hat vaskohómérnök- és egy fémkohász mérnök-hallgató. Az adatokat ifj. Sarkady Sándor, a főiskola, majd az egyetem történetét kutató és feldolgozó történész könyvéből tudjuk meg, aki a nyolcvan elesett, vagy kórházban sebesülésében, betegségben meghalt volt hallgatóról rövid életrajzokat írt.

Az életrajzok elkészítését hosszú kutatómunka előzte meg. A Nyugat-magyarországi Egyetem könyvtárának és Levéltárának hallgatói névsorait, főkönyveit kellett átvizsgálni. Az adott személyek pontos adatait megállapítani, személyre szólóan megkérni a Hadtörténeti Levéltárból, a bécsi Kriegsarchivból a katonai pályafutásra vonatkozó anyagokat, a halotti anyakönyvek kivonatait. A veszteséglisták áttanulmányozására is hosszú időt kellett fordítani. Kiegészítő forrásként a korabeli újságok, szakmai lapok, a háború után az alakulatok történetét feldolgozó könyvek szolgáltak. A kutató nagy munkát végzett, hogy az adatokat megismerje, pontossá tegye.

Ifj. Sarkady Sándor könyve bemutatja azokat a volt selmecebányai diákokat, akik a Nagy Háború során önkéntesként vonultak be katonának a különböző alakulatokhoz. Kiképzésük után parancsnokok lettek. Fialat kadétek, hadnagyok idős katonákat, néha tapasztaltabbakat vezettek az ütközetekben. A hetvenhat életrajz tartalmazza a legfontosabb adatokat (iskola, katonai pályafutás, háborús cselekmények). A könyvből megtudhatjuk az illető bevonulás utáni kiképzési tevékenységét, előmenetelét, beosztását, a kapott kitüntetések, továbbá a veszteséglistán, a halotti anyakönyvekben szereplő és a hozzátartozóktól kapott ismeretanyagot. Nagy előnye a könyvnek, hogy térképszelvények szemléltetik a harci cselekmények, vagy az eltemetés helyeit is. Négy volt hallgatóról még kevés ismerettel rendelkezik a kutató. Katonai pályafutásuk adatai, haláluk helye, ideje nem ismert. Talán a további munka erre is fényt deríthet.

A könyv célja: megismertetni a selmecebányai főiskola hősi halottait, teljesült. Aki kezébe veszi és átolvassa, a továbbiakban a márványtáblán már nem csak neveket lát. Tudja azt is, kik voltak és talán azt is, hogy miért haltak meg a harci cselekmények folyamán. A könyv nagy értéke a dokumentum-gyűjtemény: a veszteséglisták, a halotti anyakönyvek vonatkozó rubrikái; a Monarchia III. katonai felméréséből származó térkép-részletek, a hozzátartozók eredeti levelei a főiskola rektorához. A dokumentumokat egy-egy fénykép, gyászjelentés, kitüntetési javaslat teszi teljessé. A könyv az életrajzok után személynévmutatót és helységnévmutatót tartalmaz, megkönnyítve a visszakeresést, a pontosítást. A jegyzetek a dokumentumok feltalálási helyét tartalmazzák.

Ifj. Sarkady Sándor könyve jó szívvel ajánlható azoknak, akik foglalkoznak az I. Világháborúval, és azoknak, akik szinte naponta látják, vagy a jövőben megnézik a márványtáblát a száz éve lezajlott világégés hősi halottainak nevével. E könyvből megismerhetjük, kik voltak azok a selmecebányai főiskolai hallgatók, akik életüket adták a hazáért. A hősi halottak emlékének megőrzése kötelességünk.

KÖZLEMÉNYEK

Józan Tibor

A Soproni Városszépítő Egyesület
elnökségének beszámolója az
egyesület 2014. évi tevékenységéről

A 2014. évben megtartottuk a törvényesen előírt elnökségi üléseket, melyeken kitértünk az elmúlt évi közgyűlésen felmerült problémák megoldására, valamint az éves rendezvények megszervezésére.

Közszolgálati feladatok ellátása

Egyesületünk a Sopron város önkormányzatával kötött megállapodás alapján szavazati joggal részt vesz a Városfejlesztési Bizottság munkájában. Véleményezi a Bizottság elé kerülő javaslatokat és képviseli az ezekkel kapcsolatban a tagság részéről elhangzó észrevételeket. Az Egyesület elnöke felügyelő bizottsági tagként a nagyobb városi fejlesztések koordinálását végző önkormányzati alapítású cég, a Városfejlesztési Kft. működését felügyeli. Ez a funkció betekintést nyújt és javaslattevési lehetőséget biztosít olyan munkálatok esetében, mint például a Tűztorony és a Várkerület rekonstrukciója, vagy a Fertőrákosi Barlangszínház modernizálása. Építési Szakbizottságunk szakmai észrevételekkel, rendezési elképzelések véleményezésével folyamatosan eleget tesz az említett megállapodáson alapuló és az Egyesület közszolgálati aktivitását bizonyító követelményeknek.

A korábbi évekhez hasonlóan támogattuk a Soproni Szemle szerkesztőségének és szerkesztőbizottságának munkáját, és megszerveztük a lap terjesztését a Széchenyi I. Gimnázium diákjainak önkéntes munkájával.

Önállóan szervezett és részvételünkkel megtartott rendezvények

A Lions Klub Sopronnal együttműködve 2014. június 21-én megemlékeztünk a 2013 decemberében Sopronban elhunyt Szokolay Sándor Kossuth-díjas zeneszerzőről.

A Tanulmányi Erdőgazdaság Zrt-vel közösen kirándulást szerveztünk Ausztriába, a Schneebergre. A résztvevők létszáma 78 volt, ebből 24 tíz éven aluli gyerek ingyen utazhatott.

2014. szeptember 20-án tartottuk meg a Károly-magaslaton a Kilátó Napját. A rendezvényen „Tőlük – Róluk” címmel a hozzátartozók emlékeztek a tervezőre, az értékfeltáró, alkotó személyiségekre, dr. Winkler Oszkára, dr. Gombócz Endrére, dr. Kárpáti Zoltánra és Dr. Barabits Elemérre. A résztvevők száma mintegy 350 volt. A Károly-magaslati Kilátó és Természetismereti Ház az év minden napján nyitva volt és fogadott látogatókat. A kilátó első emeletén 1999. június 20-án nyílt az első kiállítás. Azóta 2014. december 31-ig több, mint 486 ezer fő tekintette meg a kiállítást és az azóta kialakított Természet-

ismereti Házat. 2014-ben 24 508 látogatója volt. A látogatók között több soproni és más településekről ide látogató iskolai csoport volt tanáraikkal, akiknek Andrásy Péter tagtársunk külön tárlatvezetést tartott.

A városunk közterületein élő tíz értékes faegyed bemutatására pályázatot írtunk ki középiskolás diákoknak a Tanulmányi Erdőgazdasággal és Polgármesteri Hivatallal közösen. A pályázat kiírását és a beérkezett pályamunkákból készült válogatást a beszámolóhoz kapcsolódva olvashatják a Soproni Szemle jelen számában.

Havi rendszerességgel folytattuk a Castanea Egyesülettel és a Polgármesteri Hivatallal közösen a „Virágos Sopron – a szebb, élhetőbb környezetünkért” mozgalmat.

A Huszár Hagyományörzőkkel és a várossal közösen megemlékeztünk és emléktáblát állítottunk az I. világháború kitörésének 100. évfordulója kapcsán az 1950-es években lebontott emlékmű helyén a Nádasdy-huszárezred hősiek csatájáról, a Limanowai ütközetéről és hős áldozatairól.

A Soproni Horvát Nemzetiségi Önkormányzat kezdeményezésére, az Egyesület hozzájárulásával és anyagi támogatásával áthelyeztük Draskovich György püspök szobrát méltó helyre, a Szent János templomba.

2014-ben is kiírtuk a Winkler Oszkár emléktábla pályázatot. Az Egyesület Építészeti Szakbizottsága javaslatára ezúttal a Nyugat-magyarországi Egyetem Ligneum elnevezésű kiállító- és bemutató-épületének íteltük az emléktáblát. A díjátadásról és az épületről a Soproni Szemle 2014. évi 4. számában olvashatnak.

A Soproni Levéltárral közösen Oklevél-ünnepet tartottunk, amin három évszámából (1441, 1463 és 1482/83) kiindulva, két helyszínen: a Fő téren és a Levéltár tanácstermében ismerkedtek a soproni diákok és családjaik azzal, hogy elődeink milyen sokat köszönhettek a nagy uralkodónak, Hunyadi Mátyásnak.

A Peéry Rezső Ifjúsági Szakbizottság célul tűzte ki, hogy a gyermekek számára az előző évben tartott Barangoló séták folytatásaként a felbecsülhetetlen kultúrtörténeti értékeket őrző Soproni Levéltár kincseit élményszerűen, a fantáziát és érzelmeket mozgósító módon mutassa be a régi korokat megidéző tárgyak, bábok, viseletek készítésével.

A Helyi Téma c. hetilap Andrásy Péter tagtársunk szervezésében 2013–2014-ben 87 növényt és állatot mutatott be rövid képes írásban 35 szerzőtől.

Levél a közép fokú oktatási intézmények vezetőinek, 2014. augusztus 27.

Városunk polgárai méltán büszkék Sopron és közvetlen környezete épített és természeti értékeinek, európai összevetésben is kiemelkedő szépségére, gazdagságára. Örömmel látják a megújítás, a fejlesztés folyamatos eredményeit, ugyanakkor szomorúan érzékelik a meglévő sebhelyeket, a vandalizmust, a felnövekvő fiatalok természetismeretének elszegényesedését. Elsősorban ez utóbbi megváltoztatása érdekében – a Tanulmányi Erdőgazdaság Zrt. és a Polgármesteri Hivatal egyetértő támogatásával – az alábbiakat kezdeményezzük:

A város közterületein élő, idős (50-100-200 éves) faegyedek közül tíz fajt (fajtat) jelölünk meg, a Virágos Sopronért mozgalom korábbi javaslatának megfelelően, névtáblákkal, amelyek elhelyezését a természetismeret oktató tanárok és tanítványaik jelenlétében végezzük. E megjelölt fákról pályázatos dolgozat készítését hirdetjük meg a 14. életévüket betöltött tanulók számára. A jelíges dolgozat maximális terjedelme (rajzokkal, fotókkal együtt) nyolc A/4-es oldal terjedelmű lehet, amelyet fűzős dossziéban – zárt borítékban elhelyezve a pályázó adatait (név, iskola, osztály) – kell eljuttatni a Tanulmányi Erdőgazdaság Zrt. (Sopron, Honvéd utca 1.) porta-szolgálatához, illetve titkárságára: 2015. március 31-ig.

A megjelölt fák a következők: 1. *Fehér vadgesztenye* (Liszt Ferenc utca 1.); 2. *Atlaszcédrus* (Széchenyi tér); 3. *Magas kőris* (Szent Mihály templom – temető fal); 4. *Tövises lepényfa* (Szent Mihály utca); 5. *Hegyi mamutfenyő* (Erzsébet kert); 6. *Illatos császárfa* (Erzsébet kórház); 7. *Közönséges tiszafa* (Gyiróti út – Szent István tér sarok); 8. *Szomorú bükk - Fagus sylvatica Pendula* (Batthyány tér); 9. *Vérbükk - Fagus sylvatica f. purpurea* (Löver körút – Deákúti út sarok); 10. *Kínai páfrányfenyő* (Deák tér, Soproni Múzeum udvara).

A pályamunkák értékelése, bemutatása

A megadott határidőig négy középiskolából, öt tanuló dolgozatát vehettük át. Örömmel rögzíthettük, hogy a megadott terjedelemben, alapos, sokszínű (fotók, rajzok, lenyomatok) munkát végeztek. 2015. május 13-án, a Polgármesteri Hivatalban emelkedett hangulatú ünnepségen köszöntötte Dr. Simon István alpolgármester a fiatalokat, az iskoláik igazgatóit, szaktanárait, a média munkatársait. Dr. Józán Tiborral, a Soproni Városszépítő Egyesület elnökével, valamint Bánáti László erdészvezető-helyettessel (TÁEG Zrt.) adták át a tanulóknak az okleveleket és tárgyjutalmakat, miközben meghallgatták a szervező Andrássy Péter tanár urat, aki, a pályamunkákból idézett.

A díjazottak: Gátas Ferenc Zéta, a Berzsényi Gimnázium 7. osztályos tanulója a Batthyány téren található szomorú bükköt; Elek Aladár, a Széchenyi István Gimnázium 9. osztályos tanulója a Múzeumkert páfrányfenyőjét; Jereb Botond, a Széchenyi Gimnázium

zium 9. osztályos tanulója az Erzsébet-kórház császárfáját; Gacs Veronika és Olasz Orsolya, a Szent Orsolya Gimnázium 11. osztályos tanulói pedig a Szent Mihály-templom kertjében lévő magas kőrist mutatták be dolgozatukban.

Idézetek a dolgozatokból

1. *Gátas Ferenc Zéta* (Batthyány tér – szomorú bükk). „A szomorú bükk 25–35 m; de akár 35 méterre is megnőhet. Ágai széles ívben lehajlanak, melyekről a vesszők, hajtások lecsüngenek, ezért is kapta a „szomorú” nevet. Koronája szétterülő. Magányosan szabályos gömb alakúvá fejlődik, erdőben hengeres. Törzse sima, szürke. A téli rügyei hosszúságúak, vörösbarna színűek, maximum 2 cm hosszúak. Fényes-zöld levelei kétoldalt szórt állásúak. ... A valószínűsíthetően 75 éves egyed 9 méter magas, sima, szürke kérge a földtől 2 méterre ágazik szét. Törzsének mért kerülete 206 cm; számított átmérője 86 cm. Lombkoronájának sugara északi és nyugati irányában 6,8; keleti irányban 5,8; déli irányban 5 méter.”

2. *Elek Aladár* (A Soproni Múzeum kertjének öreg páfrányfenyő). „A kínai páfrányfenyő (*Ginkgo biloba* L.) a fenyőfélék igen ősi és egyedülálló fafaja. A Mezozoikumban domináns Ginkgoaceae család utolsó fennmaradt faja, nem is csoda, hogy Darwin élő kövületnek nevezte. ... Magyarországra először 1808-ban az acsádi kastélyparkban ültették. ... A Lenck villához tartozó előkertben található egy-egy hím és nőivarú egyed 1898-ban ültették. A hím példány törzsátmérője kb. 130 cm, magassága kb. 20 méter, Törzse göcsörtös, látszik, hogy korábban borostyán nőtt rajta, rügyei már nyiladoztak, megfigyelhetők voltak a léggyökerekre emlékeztető ágszerű kinövések.”

3. *Jereb Botond* (Illatos császárfa, Sopron Erzsébet Kórház). „Feltehetően 1920-ban ültethették csemetéjét, amely élénk és nagy virágai alapján, a hazánk védett természeti területeinek listáján 1999-óta szereplő kert legmutatósabb díszfáinak egyike. Lombhullató fa, magassága legfeljebb 20 méter. ... Ágai csak a korona felső részein ágaznak szét sugarasán, vagy törnek egyenesen felfelé. Kérge az idős és a fiatal fákon egyaránt sima, szürke, szürkésbarna, nagy paraszemölcsökkel. Levelei átellenesek és igen nagyméretűek, akár 15–25 cm hosszúak is lehetnek és ugyanilyen szélesek is. Virágai hatalmas, felálló bugákban helyezkednek el (ezek a virágzatok 30–35 centiméteresek). A virág maga is elég nagy, 5–6 cm hosszú, trombitaalakú csöves...”

4–5. *Gacs Veronika* és *Olasz Orsolya* (Magas kőris, Szent Mihály templom kertje). „Az Olajfafélék családjába tartozó faj hazánk legnagyobbra növő lombhullató fái közé tartozik. Ökológiai szerepe is jelentős. Gyökérzetével jól megköti a talajt, védi az eróziótól. Ültetési helyén jól érzi magát, hisz távol él a város szennyezett levegőjétől. ... A mi kőrisünk több mint 110 éve áll mozdulatlan, vigyázva a templomkert és temető csendjét. Reméljük még sok gyermek és ifjú állhat meg egy pillanatra lombkoronája árnyékában és a matuzsálemre felnézve ők is meghallják majd az öreg kőris meséjét, régi időkről, meleg nyarakról és kemény telekről és megértik, hogy miért kell vigyázni, óvni természeti értékeinket.”

E számunk szerzői |

Andrássy Péter ny. középiskolai tanár, 9400 Sopron, Lehár Ferenc u. 63/b.
pema77@t-online.hu

Hegedűs Elemér ny. honvéd alezredes, 9400 Sopron, Csengery u. 85.;
elemerhege@gmail.com

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.
jozan.tibor@mailmax.hu

Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68;
kelemen.istvan@gymsmuzeum.hu

Kiss-Lukács Melinda művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68;
kiss.melinda@gmail.com

Kubinszky Mihály építésmérnök, professor emeritus, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.;
evakub@gmail.com

Németh Ildikó főlevéltáros, MNL OL Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82;
nemethil@citromail.hu

Oláh Rezső fa- és bútorestaurátor, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68;
rezso.olah@gmail.com

Osváth Ádám történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68;
zaphirusz@hotmail.com

Tóth Imre történész, egy. docens, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68;
totim2@gmail.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői utca 13, turbuly@googlemail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2015/2

KRIEGSSCHAUPLATZ UND HINTERLAND. GEDENKEN DES I. WELTKRIEGES IN SOPRON

IMRE TÓTH: Pressepolitik am Wiener Ballhausplatz vor dem I. Weltkrieg. Die Prochaska-Affäre	103
ELEMÉR HEGEDŰS: Der Kriegszug von Lapanów–Limanowa	115
ÉVA TURBULY: „Etwas Unfassbares ist passiert!“ Frontdienst und Kriegsgefangenschaft in den Erinnerungen von Rezső Bechts <i>Die magische Walze</i>	131
ISTVÁN KELEMEN – MELINDA KISS-LUKÁCS: Erinnerungen von Maximilian und Paul Storno an den I. Weltkrieg	153
ILDIKÓ NÉMETH: Dr. Ignác Csatkai und die Anfänge des hundertjährigen Fürsorgerinnendienstes in Sopron, 1915–1917	168

KLEINE MITTEILUNGEN

MIHÁLY KUBINSZKY: Die Wirkung des I. Weltkrieges auf den Bau und auf die Architektur von Sopron	175
ÁDÁM OSVÁTH: Zeitungen von der Front. Eine besondere Sammlung	179
REZSŐ OLÁH: Der „Eisensoldat“ des Soproner Museums	187

BÜCHERSCHAU

ELEMÉR HEGEDŰS: Sándor Sarkady jun.: Gefallene Helden unter den Studenten der Schemnitzer Hochschule (1914–1921). Sopron, 2014.	195
--	-----

MITTEILUNGEN

TIBOR JÓZAN: Bericht über die Tätigkeit des Soproner Stadtverschönerungsvereins im Jahre 2014.	197
PÉTER ANDRÁSSY: Wettbewerb des Soproner Stadtverschönerungsvereins, 2014/15: Wertvolle Bäume auf öffentlichen Plätzen in Sopron	199